

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πτυχιακή εργασία
της
Σταυρούλας Κοντογιάννη

Τίτλος

**Η συνύπαρξη ανθρώπων διαφορετικών εθνικοτήτων μέσα στην ίδια πόλη:
Ντοκουμέντα και αφηγήσεις**

Επιβλέποντες:
Μαρία Τσουβαλά, Επίκουρη Καθηγήτρια
Κώστας Μάγος, Επίκουρος Καθηγητής

Βόλος, Σεπτέμβριος 2017

Ai Weiwei, "Law of the Journey" (2017), photo Courtesy: The National Gallery, Prague

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	5
Εισαγωγή.....	6

Μέρος Πρώτο: Θεωρητικό

Κεφάλαιο 1^ο: Διαπολιτισμικότητα και Εκπαίδευση

1.1 Εννοιολόγηση όρων.....	9
1.2 Ο ρόλος του εκπαιδευτικού.....	13
1.3 Η διαπολιτισμική διάσταση στο εκπαιδευτικό υλικό	16

Κεφάλαιο 2^ο: Πολιτισμική ετερότητα στην τέχνη του χορού

2.1 Εισαγωγικά.....	20
2.2 Κινησθητική βιωματική μάθηση.....	20
2.3 Χορός και πολυ-πολιτισμική εκπαίδευση	21
2.4 Χορός και ενσυναίσθηση.....	23

Μέρος Δεύτερο: Ερευνητικό

Κεφάλαιο 3^ο : Μεθοδολογία

3.1 Επιλογή της μεθόδου.....	26
3.2 Σκοπός, ερευνητικά ερωτήματα.....	27
3.3 Μέσα συλλογής δεδομένων.....	27
3.4 Σχεδιασμός και διάρκεια της έρευνας.....	27
3.5 Συμμετέχοντες.....	28

Κεφάλαιο 4^ο: Πατρίδα όλη η Γη

4.1 Εμπειρίες και μαρτυρίες.....	29
4. 2 Πρώτο αντιρατσιστικό δρώμενο.....	29
4.3 Επίσκεψη στο Κέντρο Φιλοξενίας Μόζα.....	32
4. 4 Δεύτερο αντιρατσιστικό δρώμενο.....	35

Κεφάλαιο 5^ο: Άνθρωποι στην άκρη του δρόμου

5.1 Το προσφυγικό ζήτημα στο επίκεντρο της επικαιρότητας	38
5.2 Συνέντευξη με την κ. Μάγδα Βίτσου.....	42
5.3 Προώθηση της ένταξης των προσφύγων στην κοινωνία.....	44
5.4 Συναυλία των Μουσικών Συνόλων «Γιορτές Μαζί».....	45
5.5 Συνέντευξη με την κ. Μαρία Θωΐδου.....	49

Κεφάλαιο 6^ο: Συζήτηση αποτελεσμάτων

6.1 Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας	51
6.2 Γενικά συμπεράσματα.....	59
6.3 Περιορισμοί της έρευνας.....	59
6.4 Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες	60
6.5 Επίλογος.....	60

Βιβλιογραφία	61
---------------------------	----

Παράρτημα I	64
--------------------------	----

Παράρτημα II	70
---------------------------	----

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της πτυχιακής μου εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω θερμές ευχαριστίες στην κ. Μαρία Τσουβαλά και τον κ. Κώστα Μάγο για την ουσιαστική τους συμβολή στην ανάπτυξη της κριτικής μου σκέψης. Άλλωστε και η επιλογή του θέματος της εργασίας μου συνδέεται με τις διαπολιτισμικές δράσεις που οργάνωσαν στην πόλη του Βόλου μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο θεώρησης του προσφυγικού ζητήματος.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω ευχαριστίες στις φοιτήτριες και τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για την πολύτιμη συνεργασία τους στα μαθήματα χορού και τη διαμόρφωση και παρουσίαση των διαπολιτισμικών δράσεων. Δεν μπορώ να μην ευχαριστήσω όλα τα παιδιά και όλους τους έφηβους και που αιτούν άσυλο από τη χώρα μας και μας επέτρεψαν να γνωρίσουμε τον δικό τους πολιτισμό.

Ακόμα, θα ήθελα να εκφράσω θερμές ευχαριστίες στην κ. Μάγδα Βίτσου και στην κ. Μαρία Θωίδου που αφιέρωσαν τον πολύτιμο χρόνο τους για να πραγματοποιήσω τις συνεντεύξεις μαζί τους.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου, που με στηρίζει όλα αυτά τα χρόνια, και της αφιερώνω την εργασία μου.

Εισαγωγή

Το θέμα της πτυχιακής μου εργασίας διερευνά την πιθανότητα συνύπαρξης ατόμων με διαφορετική εθνοτική καταγωγή στην ελληνική κοινωνία, υπόθεση που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την αποδοχή της έννοιας «ετερότητα» ή «διαφορετικότητα». Η διαφορετική εθνική, θρησκευτική και κοινωνική προέλευση παιδιών προσφύγων και μεταναστών και η άμεση ένταξή τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι πλέον βέβαιη. Κατά συνέπεια, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι προετοιμασμένοι προκειμένου να δώσουν ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες σε όλα τα παιδιά, κατανοώντας καλύτερα την έννοια «ετερότητα».

Πιο αναλυτικά, από το 2015, η κοινωνία βρέθηκε στο επίκεντρο του προσφυγικού ζητήματος. Είναι γνωστό ότι η Ελλάδα αποτελεί μια από τις βασικές διεξόδους προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Άνθρωποι εξαιτίας του πολέμου στη χώρα τους εγκαταλείπουν τη ζωή τους για μια καινούργια αρχή. Το αποτέλεσμα της διαφυγής είναι η προσωρινή παραμονή σε κέντρα φιλοξενίας για μεγάλη χρονική περίοδο. Με δεδομένο το κλείσιμο των συνόρων προς τις Ευρωπαϊκές χώρες, τα παιδιά των προσφύγων ή και των μεταναστών έχουν το δικαίωμα της εκπαίδευσης και το κράτος την ευθύνη να ενταχθούν στα ελληνικά σχολεία για να κοινωνικοποιηθούν με πρώτο στόχο την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Βέβαια, αυτό δεν είναι εύκολο, λόγω των έντονων οικονομικών δυσκολιών που αντιμετωπίζει η χώρα μας, ανεξάρτητα από το προσφυγικό.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, ένα βασικό ερώτημα, που έχει τεθεί εξ αρχής, είναι αν και πως μπορούν να συνυπάρξουν άνθρωποι διαφορετικών εθνικοτήτων μέσα στην ίδια πόλη. Ένα ακόμα ερώτημα είναι αν ο χορός, ως μέσον μη λεκτικής επικοινωνίας, μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση και αποδοχή της διαφορετικότητας. Τα σύνθετα αυτά ερωτήματα αποτυπώνουν κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, τα οποία αναδύονται σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο.

Η προσφυγική και η μεταναστευτική κρίση δείχνει ότι βιώνουμε μια αντίφαση. Από την μια πλευρά ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας αναπτύσσει πολλές δράσεις αλληλεγγύης και υποστήριξης των προσφύγων και των μεταναστών, ενώ από την άλλη υπάρχει ξενοφοβική αντίδραση, με ενδεικτικό παράδειγμα την άρνηση της ένταξης των παιδιών προσφύγων σε σχολεία της περιφέρειας, όπως ανέφεραν τα μέσα επικοινωνίας για το 5^ο δημοτικό σχολείο Ωραιοκάστρου και το 8^ο δημοτικό σχολείο Μυτιλήνης, την περίοδο συγγραφής της ενότητας, τα οποία και συνεχίστηκαν σε άλλες πόλεις.

Οι λόγοι για τους οποίους αποφάσισα να ασχοληθώ με το προτεινόμενο θέμα είναι πολλοί και ιδιαίτερα σημαντικοί. Ο πρώτος λόγος πηγαίνει πίσω στα παιδικά και τα εφηβικά μου χρόνια. Η ανάγκη να εκφράζω σκέψεις και συναισθήματα για θέματα που με προβλημάτιζαν, με έκαναν να στραφώ στη μη λεκτική γλώσσα του χορού. Η συμμετοχή μου σε μαθήματα χορού μου έδωσε τις βάσεις για την καλλιέργεια ομαδικού πνεύματος και την αποδοχή της διαφορετικότητας. Ο δεύτερος λόγος είναι το γεγονός ότι οι σπουδές μου στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας εμπλούτισαν τις προηγούμενες εμπειρίες μου από τον χορό. Από το πρώτο κιάλας έτος σπουδών, η δυνατότητα να συμμετέχω σε μαθήματα σύγχρονου χορού βοήθησε να ανακαλύψω καινούργια πράγματα ως άνθρωπος και ως μελλοντική παιδαγωγός.

Εκτός από τα μαθήματα του προγράμματος σπουδών, συμμετείχα σε έναν αριθμό διαπολιτισμικών δράσεων. Η πρώτη δράση πραγματοποιήθηκε με αφορμή την 21^η Μαρτίου 2016, που σηματοδοτεί την Παγκόσμια Ημέρα κατά του Ρατσισμού. Στόχος ήταν να πάρουμε ενεργά μέρος σε εκδηλώσεις που υποστήριζαν να ανοίξουν τα σύνορα, γιατί, εκείνη την περίοδο, πολλοί πρόσφυγες παρέμεναν εγκλωβισμένοι στην Ειδομένη. Η πρόθεση ευαισθητοποίησης της κοινωνίας μέσα από μηνύματα αλληλεγγύης και συμπαράστασης είχε ιδιαίτερη ανταπόκριση, γεγονός που αποδεικνύεται από τη μεγάλη συμμετοχή στο δρώμενο φοιτητών, φοιτητριών και έφηβων που φιλοξενούνται στον ξενώνα Άρσις της Μακρινίτσας του Βόλου. Η δεύτερη δράση πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2016, όταν οι πρόσφυγες είχαν πλέον εγκατασταθεί στο κέντρο φιλοξενίας στην περιοχή Μόζα του Βόλου. Η οργάνωση της τελευταίας δράσης ήταν σε μεγάλο μέρος αυτοσχεδιαστική, καθώς δεν γνωρίζαμε τί θα συμβεί, πώς θα είναι τα πράγματα εκεί, τί ανταπόκριση θα έχουμε, τί θα κάνουμε, τί θα δούμε...Οι δράσεις περιλάμβαναν παιχνίδια γνωριμίας με κίνηση και λόγο, μουσική και χορό. Η συμμετοχή των φοιτητών και των φοιτητριών ήταν επίσης μεγάλη, ενώ μας συνόδευσαν και έφηβοι από τον ξενώνα Άρσις, οι οποίοι ήθελαν να έχουν και τον ρόλο του μεταφραστή από τα αραβικά ή και από άλλες γλώσσες στα ελληνικά.

Από τις παραπάνω και άλλες δράσεις, θεωρώ ότι η εξέλιξή μου είναι μεγάλη και αισθητή. Η ενασχόλησή μου με τον χορό με κάνει καλύτερη ως άνθρωπο. Παρατηρώ και ερευνώ τον εαυτό μου και τον κόσμο με έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης. Ταυτόχρονα αισθάνομαι ότι κατανοώ περισσότερο τα συναισθήματα άλλων ανθρώπων και τις δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν πρόσφυγες και μετανάστες στη χώρα μας.

Σύνοψη της εργασίας

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το βιωματικό. Στο **πρώτο κεφάλαιο**, γίνεται απόπειρα εννοιολόγησης των όρων «διαπολιτισμικότητα» και «πολυπολιτισμικότητα», «διαπολιτισμική εκπαίδευση» και «διαθεματικότητα», στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, του ρόλου του εκπαιδευτικού στο ίδιο πλαίσιο. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στο περιεχόμενο του προγράμματος διαπολιτισμικής επιμόρφωσης νηπιαγωγών, στο μάθημα μιας διαπολιτισμικής τάξης και τα χαρακτηριστικά που οφείλει να έχει ο εκπαιδευτικός στην σχολική τάξη.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο**, παρατίθενται θεωρητικές απόψεις για τη σημασία της κίνησης και του χορού στη διαδικασία μάθησης στο πλαίσιο της γενικής εκπαίδευσης, αλλά και της πολυπολιτισμικής. Η διαθεματική σύνδεση του χορού με την επικοινωνία με τους πολιτισμούς άλλων χωρών συμβάλλει στην αποδοχή της διαφορετικότητας του άλλου και το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία.

Στο **τρίτο κεφάλαιο**, αναλύεται η μεθοδολογία της έρευνας. Αιτιολογείται η επιλογή της μεθόδου που χρησιμοποιήθηκε και σημειώνονται ο σκοπός, τα ερευνητικά ερωτήματα, τα μέσα συλλογής δεδομένων, η διάρκεια της έρευνας και οι συμμετέχοντες. Το **τέταρτο κεφάλαιο**, περιλαμβάνει αναμνήσεις και εμπειρίες μου από μια σειρά διαπολιτισμικών δράσεων που έχουν σχέση με το προσφυγικό ζήτημα και την ένταξη των παιδιών προσφύγων στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας. Οι προσωπικές αφηγήσεις επιτρέπουν την κατανόηση των γεγονότων που βιώνουν οι πρόσφυγες προκειμένου να βρουν ασφαλές καταφύγιο.

Στο **πέμπτο κεφάλαιο**, παρατίθενται πληροφορίες από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης για την ένταξη των παιδιών προσφύγων στο ελληνικό σχολείο. Εμπλουτίζονται με στοιχεία από συνεντεύξεις με δύο εκπαιδευτικούς από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Στο **έκτο κεφάλαιο**, αναλύονται τα δεδομένα που συλλέχθηκαν στη διάρκεια της έρευνας. Στη συνέχεια, παρατίθενται τα γενικά συμπεράσματα, οι περιορισμοί και οι προτάσεις για περαιτέρω έρευνα των ερωτημάτων που έθεσα για να πραγματοποιήσω την παρούσα πτυχιακή εργασία. Η εργασία ολοκληρώνεται με την παράθεση της **Βιβλιογραφίας** στην Ελληνική και Αγγλική γλώσσα, του **Παραρτήματος I** που περιλαμβάνει τις συνεντεύξεις και του **Παραρτήματος II** που περιλαμβάνει φωτογραφικό υλικό από τις διαπολιτισμικές δράσεις και την πορεία του ταξιδιού των προσφύγων.

Μέρος Πρώτο: Θεωρητικό

Κεφάλαιο 1^ο: Διαπολιτισμικότητα και Εκπαίδευση

1.1 Εννοιολόγηση όρων

Πολυπολιτισμικότητα και διαπολιτισμικότητα

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και η ανάδυση νέων πολυπολιτισμικών κοινωνιών, εξαιτίας του φαινομένου μετακινήσεων των πληθυσμών από εμπόλεμες περιοχές προς την Ευρώπη, έχουν επιφέρει πολλές αλλαγές στις σύγχρονες κοινωνίες. Αυτό έχει σαν συνέπεια, η Ευρωπαϊκή κοινότητα να συμφιλώνεται καθημερινά με ανθρώπους με άλλο πολιτισμικό υπόβαθρο, οι οποίοι πλέον είναι αναπόσπαστο μέλος της πολυπολιτισμικής μας κοινωνίας. Η εξέλιξη των μονοπολιτισμικών κοινωνιών σε πολυπολιτισμικές είναι πλέον γεγονός και προκαλεί εκπαιδευτικές ανάγκες, τις οποίες επιθυμεί να καλύψει η διαπολιτισμική εκπαίδευση που τα τελευταία χρόνια αναπτύσσεται ως παιδαγωγική βάση (Ζωγράφου, 2003).

Στα κείμενα του Συμβουλίου της Ευρώπης ο όρος «πολυπολιτισμικός» περιγράφει μια κοινωνική πραγματικότητα, ενώ αντίστοιχα ο όρος «διαπολιτισμικός» τη συνεργασία ανάμεσα σε άτομα που τα χαρακτηρίζει πολιτισμική ετερότητα. Οι συνθήκες στις οποίες αναδύεται η διαπολιτισμικότητα είναι ποικίλες. Ίσως, ένας μεικτός γάμος, η μετανάστευση, κάθε είδους επικοινωνία ή ειρήνευση με έναν άλλο πολιτισμό. Άρα, διαπολιτισμικότητα είναι η διαδικασία με την οποία άτομα, ομάδες ατόμων ή έθνη διαφορετικών πολιτισμών, αντιλαμβάνονται, αναγνωρίζουν και βιώνουν την πολιτισμική ετερότητα, δημιουργούν συνθήκες συνεργασίας μεταξύ τους και υιοθετούν χαρακτηριστικά αυτών των διαφορετικών πολιτισμών (Γεωργογιάννης, 2006).

Σήμερα, οι έννοιες «διαπολιτισμικότητα» και «πολυπολιτισμικότητα» αποτελούν διεθνείς όρους που χρησιμοποιούνται πολύπλευρα στη εκπαίδευση. Κάποιοι ερευνητές περιορίζουν τη χρήση του όρου «διαπολιτισμικότητα» στο επίπεδο της εκπαίδευσης, ενώ για να περιγράψουν τη συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα χρησιμοποιούν τον όρο «πολυπολιτισμικότητα». Η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί το δεδομένο, δηλαδή η κοινωνική πραγματικότητα που μας περιβάλλει και η διαπολιτισμικότητα το ζητούμενο. Αυτή η προσέγγιση προωθεί την καλλιέργεια μιας νοοτροπίας που θα αποδέχεται και θα σέβεται την ετερότητα.

Διαπολιτισμική εκπαίδευση και διαθεματικότητα

Η έννοια «διαπολιτισμική εκπαίδευση» αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό άξονα σε πανευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο. Ειδικά στην Ελλάδα η έννοια έχει αποκτήσει βαρύτητα λόγω των μεταναστευτικών ρευμάτων που διεισδύουν από εμπόλεμες περιοχές της Ασίας και της Αφρικής στα ελληνικά νησιά μέσω της Τουρκίας. Έχουμε γίνει μάρτυρες και βιώσει τις δραματικές συνθήκες της ζωής αυτών των ανθρώπων κατά την επαφή μαζί τους ή και από εικόνες και δημοσιεύσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, σε όλον τον πλανήτη.

Έχουν διατυπωθεί αρκετές θεωρητικές προσεγγίσεις για την έννοια της «διαπολιτισμικής εκπαίδευσης». Κάποιες από αυτές αναφέρουν ότι δημιουργήθηκε για να επαναπροσδιορίσει τη σχέση της εκπαίδευσης και της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, ώστε να αποτελεί τη γέφυρα που επιτρέπει την επικοινωνία δύο ή περισσότερων πολιτισμών (Μπεζάτη, Θεοδοσοπούλου, 2010), ή αλλιώς δίνει τη δυνατότητα σε διαφοροποιημένες πολιτισμικές ομάδες να συμμετέχουν ενεργά στο κοινωνικό γίνεσθαι μέσα σ' ένα περιβάλλον αξιών, πρακτικών και διαδικασιών κοινά αποδεκτών.

Το σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα είναι απαραίτητο να υιοθετήσει τις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, καθώς αποδέχεται την ετερότητα ως ένα διαχρονικά υπαρκτό γεγονός και προτεραιότητα αποτελεί η δημιουργία ενός σχολικού περιβάλλοντος που θα χαρακτηρίζεται από την αποδοχή και το σεβασμό της διαφορετικότητας του «άλλου», τη δημιουργία ενός κλίματος που θα διευκολύνει την επικοινωνία και τη συνεργασία μελών διαφορετικών ομάδων, και τη μέριμνα για την παροχή ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση αλλά και γενικότερα στην κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική ζωή (Νικολάου, 2011).

Ο Essinger (στο Μπεζάτη, Θεοδοσοπούλου, 2010) ορίζει τη διαπολιτισμική εκπαίδευση ως την παιδαγωγική απάντηση στα ζητήματα διαπολιτισμικής φύσης που προκύπτουν σε μια πολυπολιτισμική και παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Οι βασικές αρχές της είναι η ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών μεταξύ των μελών της ομάδας και των διαφορετικών ομάδων, η διευκόλυνση της επικοινωνίας και η καταπολέμηση του ρατσισμού και σοβινιστικού τρόπου σκέψης των ατόμων. Επιπλέον, η καλλιέργεια της ευαισθησίας, της αλληλεγγύης και της συνεργασίας για την ανάπτυξη μιας συλλογικής συνείδησης. Η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης που ενθαρρύνει το άτομο να ενδιαφερθεί για τους άλλους, τα προβλήματά τους και τη διαφορετικότητά τους. Η εκπαίδευση για διαπολιτισμικό σεβασμό και ειρήνη αποτελεί σημαντική αρχή της

διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, καθώς ο σεβασμός του πολιτισμού μπορεί να υλοποιηθεί με το άνοιγμα των ατόμων στους άλλους πολιτισμούς και παράλληλα αποτελεί μια πρόσκληση στους άλλους να συμμετέχουν στον δικό μας πολιτισμό.

Οι ανανεώσεις στη συγκρότηση της κοινωνίας σε συνδυασμό με τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας έχουν επιταχύνει μεγάλες αλλαγές στην εκπαίδευση, οι οποίες διαγράφονται στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών, που καθιερώθηκε το 2003. Σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ, μία από τις ιδεολογίες της εκπαίδευσης είναι «η ενίσχυση της πολιτισμικής και γλωσσικής ταυτότητας στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας». Με άλλα λόγια είναι μια δημιουργική διαδικασία που έχει ως όρο την αποδοχή της κουλτούρας του «άλλου», όχι με κριτήριο τις γνώσεις αλλά με κριτήριο το πολιτισμό.

Με την έννοια «διαπολιτισμική εκπαίδευση» εννοούμε όλα τα εκπαιδευτικά προγράμματα που στοχεύουν στην κατάλυση των διακρίσεων, την ισονομία, την αλληλοκατανόηση, την αποδοχή του «άλλου» και την αλληλεγγύη. Είναι από τις τελευταίες προσπάθειες της Παιδαγωγικής να προσφέρει ίσες ευκαιρίες σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το πολιτισμικό και κοινωνικό υπόβαθρο και να βάλει τις βάσεις για συνεργασία και ειρήνευση των ανθρώπων στις καινούργιες πολυπολιτισμικές κοινωνίες που αναδύονται. Όταν μιλάμε για την «διαπολιτισμική εκπαίδευση» αναφερόμαστε στο σύνολο του πληθυσμού μιας χώρας και όχι τις μειονότητες και τους μετακινούμενους πληθυσμούς.

Ένας ακόμα ορισμός έχει σχέση με την έννοια «διαθεματικότητα», η οποία δηλώνει προγράμματα σπουδών με ενοποιημένη και ρεαλιστική εκδοχή της γνώσης γύρω από θέματα και ζητήματα που παρουσιάζουν υψηλό ενδιαφέρον για τους μαθητές. Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση πραγματοποιείται με την ενδοκλαδική συνοχή εντός κάθε γνωστικού αντικειμένου, με τις διακλαδικές συσχετίσεις μεταξύ γνωστικών αντικειμένων και με θεματοκεντρικές εφαρμογές, οι οποίες αποτελούν την πεμπτουσία της. Στην ολοκληρωμένη της μορφή η διαθεματικότητα σημαίνει κατάργηση των διακριτών μαθημάτων και οργάνωση της σχολικής γνώσης γύρω από σημαντικά θέματα. Επί της ουσίας, η διαθεματικότητα στοχεύει στην ανάπτυξη βασικών αξιών και ιδεολογιών, αλλά και στην απόκτηση δεξιοτήτων που επιτάσσουν οι σημερινές κοινωνίες της γνώσης στην τωρινή Ευρώπη (Βαρβέλης, 2011).

Σύμφωνα με το ΔΕΠΠΣ, μία από τις βάσεις της εκπαίδευσης είναι η ενίσχυση της πολιτισμικής και γλωσσικής ταυτότητας στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τις ικανότητες επικοινωνίας και ταυτόχρονα τη γνώση

της πρώτης και των άλλων γλωσσών, την ιστορική γνώση και τις παραδόσεις των άλλων πολιτισμικών ομάδων και τον σεβασμό και αποδοχή των εθνικών ποικιλομορφιών. Αυτό αναφέρεται όχι μόνο για τους αλλοεθνείς αλλά και για τους αυτόχθονες πληθυσμούς.

Η Διαθεματική προσέγγιση εννοιών και μαθημάτων επιτυγχάνεται είτε στην ευέλικτη ζώνη είτε στο 10% του χρόνου κάθε γνωστικού αντικειμένου. Το πρόβλημα είναι κατά πόσο δίνεται η δυνατότητα στους ομοεθνείς πληθυσμούς να προσεγγίσουν θέματα γλώσσας, ιστορίας, λογοτεχνίας και περιβάλλοντος, από μία άλλη πλευρά. Για παράδειγμα να μπορούν να γνωρίσουν ποιες λέξεις έχει δανειστεί η ελληνική γλώσσα από άλλες ή και πως προσεγγίζουν άλλοι πολιτισμοί ένα σοβαρό ιστορικό γεγονός ή και πως αυτό αντικατοπτρίζεται στη Λογοτεχνία τους. Και τέλος, να γνωρίσουν πως ανταπεξέρχονται οι άλλοι πολιτισμοί, το περιβάλλον τους και ποια ξεχωριστά γνωρίσματα διαθέτει κάθε πολιτισμός.

Στο πλαίσιο αυτό, έχει σημασία και η κατανόηση του όρου «διαπολιτισμική επάρκεια», που προσδιορίζεται ως το σύνολο των γνώσεων που οφείλει να κατέχει κάθε εκπαιδευτικός και αφορά τους πολιτισμούς, τις γλώσσες, τις συνθήκες ζωής των ανθρώπων που προέρχονται από άλλες χώρες και συμμετέχουν στο κοινωνικό σύστημα της χώρας υποδοχής. Με άλλα λόγια, η διαπολιτισμική επάρκεια αναφέρεται στην κατάρτιση που θα πρέπει να έχουν αποκτήσει οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατά την περίοδο των σπουδών τους ή μέσα από επιμορφωτικά προγράμματα που υλοποιούνται κατά τη διάρκεια του εκπαιδευτικού τους έργου (Δημητρέλου, 2011: 31).

Ο όρος «διαπολιτισμική ετοιμότητα» ορίζεται ως η ικανότητα κάθε εκπαιδευτικού να αντιλαμβάνεται τα διαπολιτισμικά ερεθίσματα και να αντιδρά κατάλληλα σε αυτά με αναγκαία προϋπόθεση την απαραίτητη προετοιμασία και πρακτική άσκηση. Επομένως, ο εκπαιδευτικός οφείλει να έχει αποκτήσει όχι μόνο τις γνώσεις πάνω στα ζητήματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αλλά να κατέχει και δεξιότητες που αναφέρονται στις θεωρητικές γνώσεις του στη διαπολιτισμική εκπαίδευση και τις ερευνητικές γνώσεις στα πλαίσια της σχολικής πράξης (Δημητρέλου, 2011:31-32).

Με κριτήριο το γεγονός ότι οι Έλληνες εκπαιδευτικοί προετοιμάζονται να διδάξουν την ελληνική γλώσσα σε Έλληνες μαθητές, αλλά και ως δεύτερη γλώσσα με διδακτικά εργαλεία που θα ανταποκρίνονται στα νέα δεδομένα και στο επίπεδο γνώσεων της γλώσσας από παλιννοστούντες, αλλοεθνείς και μειονοτικούς πληθυσμούς, ένα ερώτημα που προκύπτει είναι αν είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι.

Συνεπώς, η διαπολιτισμική επάρκεια είναι προϋπόθεση της διαπολιτισμικής ετοιμότητας που θεωρείται στάδιο κατανόησης της διαφορετικότητας και στάδιο για το κατόρθωμα μιας ποιοτικής διδακτικής πρακτικής στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Ο εκπαιδευτικός καλείται να συμβάλλει ενεργά στην ένταξη της διαπολιτισμικότητας στα περιεχόμενα διδασκαλίας, με στόχο την άμβλυνση των προκαταλήψεων με εναλλακτικούς τρόπους διδασκαλίας που επιτρέπουν την επικοινωνία, την κατανόηση και τον σεβασμό του άλλου, την διευκόλυνση της επίδοσης μαθητών με διαφορετικό φύλο, πολιτισμικό υπόβαθρο.

Η διαπολιτισμική αγωγή θεωρείται μια παιδαγωγική αντίδραση στη διαρκή αλλαγή της πολιτιστικής πραγματικότητας που στηρίζεται στη βάση της ισότητας, της αλληλεπίδρασης των πολιτισμών και την κατάργηση κάθε μορφής διακρίσεων. Η παγκοσμιοποίηση, η πολιτιστική ανομοιογένεια, η συνεχής μετακίνηση των πληθυσμών υποχρεώνουν την αλλαγή των σύγχρονων κοινωνιών. Το εκπαιδευτικό σύστημα είναι υπεύθυνο για την καλλιέργεια ανθρωπιστικών αξιών, όπως της ανεκτικότητας, της ισότητας και της ενεργητικής συμμετοχής στο δημόσιο βίο. Έτσι, η διαπολιτισμική αγωγή και η διά βίου μάθηση ενώνονται. Η μία πρέπει να σκορπίζεται σε όλους τους ανθρώπους μιας κοινωνίας και για πάντα, ενώ η άλλη είναι μια συνεχώς εξελισσόμενη διαδικασία, κατά την οποία το άτομο διατηρεί, αναμορφώνει και λαμβάνει γνώσεις και δεξιότητες, όχι μόνο για επαγγελματικούς λόγους, αλλά και για την ολοκλήρωσή του ως πολίτης της σύγχρονης κοινωνίας. Η ένωση αυτών των δύο εννοιών δίνει τις βάσεις για την κοινωνική συνοχή και μειώνει τις αρνητικές συνέπειες της πολυπολιτισμικής συνύπαρξης, που αποτυπώνονται σε φαινόμενα ρατσισμού, ξενοφοβίας, περιθωριοποίησης, και πρόσφατα σε φαινόμενα τρομοκρατίας, λόγω των εθνικιστικών αντιλήψεων (Μάρκου, 2011).

Συνοψίζοντας, η διαπολιτισμική εκπαίδευση στοχεύει στην καλλιέργεια της ενσυναίσθησης, του σεβασμού, της αλληλεγγύης και της ελευθερίας της σκέψης, κεντρικές γραμμές που η διά βίου μάθηση προσπαθεί να εμφυσησει σε όλους τους πολίτες.

1.2 Ο ρόλος του εκπαιδευτικού

Οι κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που συντελούνται παγκοσμίως, αυξάνουν τον αριθμό των αλλοδαπών παιδιών στα ελληνικά σχολεία. Αυτό δημιουργεί νέα δεδομένα στην εκπαίδευση και νέα παιδαγωγικά ζητήματα, τα οποία επιβάλλουν εξειδικευμένη γνώση από τους εκπαιδευτικούς και αναθεώρηση των παιδαγωγικών πρακτικών τους.

Η έννοια «επιμόρφωση» ορίζεται από την ετυμολογική της πλευρά ως την πρόσθετη, νέα γνώση που σχετίζεται απόλυτα με το επάγγελμα αυτού που τη δέχεται. Μέχρι τη δεκαετία του 1980 ο όρος «επιμόρφωση» ήταν στενά συνδεδεμένος με την έννοια της «επαγγελματικής κατάρτισης». Ωστόσο, ο όρος αυτός σε σχέση με το σχολείο που προσφέρει γνώσεις στο παιδί και σχετίζονται άμεσα με τη ζωή του, θεωρήθηκε πως δεν απέδιδε απόλυτα την έννοια της «επιμόρφωσης». Μολονότι, ο εκπαιδευτικός πρέπει να αποκτήσει δεξιότητες που να συνδέονται και με το εκπαιδευτικό του έργο. Έτσι, ο όρος αντικαθίσταται με τον όρο «ανάπτυξη του προσωπικού». Ενώ κατά τη δεκαετία του '90 και αυτός ο όρος αντικαθίσταται από τους όρους «συνεχής επιμόρφωση» ή «δια βίου μόρφωση» (Πανταζής, Σακελλαρίου, Μπάκας, 2011: 86).

Με βάση τα παραπάνω, η επιμόρφωση είναι μια μορφωτική διαδικασία, που βοηθά τον παιδαγωγό να διευρύνει και να καλυτερεύσει τις επιστημονικές γνώσεις και ικανότητες, τις εκπαιδευτικές τεχνικές και στρατηγικές και να ενημερώνεται για κάθε τι καινούργιο στον τομέα της αγωγής. Επειδή, οι κοινωνικές, πολιτισμικές αλλαγές είναι πολύ γρήγορες και το εκπαιδευτικό σύστημα προβαίνει σε συνεχείς ανανεώσεις, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών πρέπει να είναι διαρκής.

Εντάσσοντας το θέμα αυτό στην προσχολική εκπαίδευση, φαίνεται ότι η πλειονότητα των νηπιαγωγών έχει ζήσει σε ένα μονοπολιτισμικό περιβάλλον και ως εκ τούτου πολλοί νηπιαγωγοί μπορεί να δυσκολεύονται να διαχειριστούν ζητήματα πολυπολιτισμικής πραγματικότητας και να χρειάζονται ιδιαίτερη προσπάθεια για να αποβάλλουν τις αρνητικές στάσεις τους. Αυτό πιθανόν δυσκολεύει τις νηπιαγωγούς να αποδεχτούν ή να ταυτιστούν με την ετερότητα, όμως η απόκτηση γνώσεων για άλλους πολιτισμούς μπορεί να βοηθήσει να αναγνωρίζουν, να αποδέχονται και να κατανοούν την ετερότητα. Υπό αυτήν την έννοια, το περιεχόμενο ενός προγράμματος διαπολιτισμικής επιμόρφωσης θα πρέπει να περιέχει συγκεκριμένες ενότητες, ώστε να η/ο νηπιαγωγός να διαθέτει διαπολιτισμική επάρκεια και διαπολιτισμική ετοιμότητα, οι οποίες κατηγοριοποιούνται ως εξής:

- Επικοινωνία και συνεργασία νηπιαγωγών από διαφορετικές χώρες και την καλλιέργεια σχέσεων μεταξύ τους (πολιτισμική ενότητα).
- Ανάπτυξη ηθικών αξιών που θα ανυψώνουν τις διαπολιτισμικές ιδεολογίες, αξίες, στάσεις (ηθική).
- Απόκτηση γνώσεων που θα περιλαμβάνουν τη γνώση των πολιτισμών των μειονοτικών ομάδων που ζουν στην Ελλάδα, τις συνέπειες που θα υπάρχουν αν δεν ενταχθούν τα αλλοδαπά παιδιά στο ελληνικό νηπιαγωγείο, τις συνέπειες για την κοινωνική συνοχή, τις

συνέπειες στη λειτουργία των νηπιαγωγείων από τη φοίτηση των αλλοεθνών παιδιών (γνωστική).

-Τα αποτελέσματα της διαπολιτισμικής αγωγής στο νηπιαγωγείο από τη διαπολιτισμική εφαρμογή (επακόλουθη).

-Τις εμπειρίες που οφείλει να αποκτήσει ο εκπαιδευτικός από την επικοινωνία που αναπτύσσει με τις ομάδες των μειονοτικών παιδιών (εμπειρική).

Σε γενικές γραμμές, οι νηπιαγωγοί για την παιδαγωγική αντιμετώπιση των αλλοεθνών παιδιών στο νηπιαγωγείο πρέπει να γνωρίζουν τις ομάδες που συνθέτουν την πολιτισμικότητα στο πλαίσιο της σχολικής τάξης, τα στοιχεία που διαμορφώνουν την πραγματικότητα του σχολείου (ευρωπαϊκή και παγκόσμια), από την οποία επηρεάζεται η ελληνική πραγματικότητα, καθώς και την παιδαγωγική διαχείριση της ετερότητας για την επιτυχή ένταξη των αλλοδαπών παιδιών στο ελληνικό νηπιαγωγείο (Πανταζής, Σακελλαρίου, Μπάκας, 2011:88).

Το μάθημα σε μια διαπολιτισμική τάξη έχει μεγάλες απαιτήσεις, αφού έχει ως βάση την αρχή ισορροπίας των ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των πολιτισμών και τη συνεχή προσπάθεια για την εξαφάνιση των προκαταλήψεων και στερεοτύπων. Ο εκπαιδευτικός πρέπει να αποκτήσει ευαισθησίες και στρατηγικές που να επιφέρουν την ομαλή συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, αλλά και την ισότιμη συμμετοχή όλων των μαθητών/μαθητριών στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αναγκαία είναι η επιμόρφωσή του για τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της διαφορετικής ομάδας (προβλήματα ένταξης, επικοινωνίας, διαπολιτισμικές διαφορές, επιθυμίες και κίνητρα συμμετοχής στο σχολικό πρόγραμμα). Ο εκπαιδευτικός μέσα στην τάξη φέρει μαζί του πολιτισμικές αξίες, αντιλήψεις, αλλά και προκαταλήψεις, στερεότυπα που ασκούν επιρροή στη διδασκαλία και τα μηνύματα που ανταλλάσσουν.

Ο εκπαιδευτικός είναι απαραίτητο να κατανοήσει, να διαλευκάνει και να αναλύσει τις δικές του πολιτισμικές αξίες, με σκοπό να βοηθήσει και τους εκπαιδευόμενους να αποκτήσουν ολοφάνερες πολιτισμικές ταυτότητες και θετικές στάσεις μεταξύ τους. Στην διαπολιτισμική της διάσταση η εκπαιδευτική πρακτική νοείται ως επικοινωνία, κατά την οποία διδάσκοντες και διδασκόμενοι καλλιεργούν την ατομικότητά τους σε μια σχέση αλληλεπίδρασης. Βασικά σημεία αυτής της επικοινωνίας είναι ο αλληλοσεβασμός, η αμοιβαία αποδοχή, ο αυτοέλεγχος και η αυτογνωσία (Μπεζάτη, Θεοδοσοπούλου, 2010:182).

Τα ειδικότερα κριτήρια του εκπαιδευτικού στην εδραίωση ενός διαπολιτισμικού μαθήματος είναι η θετική ανταπόκριση και η ευαισθησία στις διαφορετικές διαπολιτισμικές ομάδες, η συνεχής θεωρητική επιμόρφωση με τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες, καθώς και να είναι καλά προετοιμασμένος για να κρατήσει με επιτυχία τον βασικό ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία. Επιπλέον, να είναι σε θέση να κατανοεί τον άλλον και να έχει αναπτυγμένη την ενσυναίσθηση, να διαθέτει ποικιλία παιδαγωγικών τεχνικών και μεθόδων, να είναι δίκαιος και τέλος να επιτρέπει στους άλλους να δείχνουν την διαφορετικότητά τους (Μπεζάτη, Θεοδοσοπούλου, 2010: 183).

Με άλλα λόγια, το μάθημα σε μια διαπολιτισμική τάξη πρέπει να έχει ως βάση τις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες που συνθέτουν τη σχολική τάξη. Αρχικά ο εκπαιδευτικός οφείλει να επεξεργαστεί τις προσωπικές πολιτισμικές αξίες και πεποιθήσεις του, τις οποίες κουβαλά στο πλαίσιο της σχολικής τάξης και να είναι σε θέση να μεταδώσει θετικά συναισθήματα, αντιλήψεις, απόψεις προς όλες τις πολιτισμικές ομάδες (αλληλοσεβασμός, αμοιβαία αποδοχή, αλληλεγγύη, αυτογνωσία). Τέλος, η καθιέρωση ενός διαπολιτισμικού μαθήματος επιτυγχάνεται μέσω της συνεχής επιμόρφωσης του εκπαιδευτικού, την ανάπτυξη της ενσυναίσθησής του, την ποικιλία παιδαγωγικών στρατηγικών και μεθόδων, αλλά και την καλλιέργεια της ικανότητάς του να αφήνει τις διαφορετικές ομάδες να δείχνουν την ετερότητά τους.

1.3 Η διαπολιτισμική διάσταση στο εκπαιδευτικό υλικό

Η ανάδυση πολυπολιτισμικών κοινωνιών έχει ως αποτέλεσμα και τη σύνθεση πολυπολιτισμικών σχολικών τάξεων. Αυτό δημιουργεί την ανάγκη για ένα εκπαιδευτικό υλικό, το οποίο θα συμβαδίζει στο πλαίσιο και στις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Οι αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στοχεύουν στην ανάπτυξη της διαπολιτισμικότητας, δηλαδή την κατάλυση των διακρίσεων, την ισονομία, την αλληλοκατανόηση, την αποδοχή του «άλλου» και την αλληλεγγύη. Στόχος επίσης είναι να προσφέρει ίσες ευκαιρίες σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το πολιτισμικό και κοινωνικό υπόβαθρο και να βάλει τις βάσεις για τη συνεργασία και την ειρήνευση μεταξύ των ανθρώπων.

Το εκπαιδευτικό υλικό χρησιμοποιείται από τον παιδαγωγό με σκοπό να υποστηρίξει την διδασκαλία του. Τέτοιο υλικό μπορεί να είναι τα βιβλία, τα κείμενα, οι εικόνες, οι αφίσες, τα πάζλ, τα επιτραπέζια και επιδαπέδια παιχνίδια, τα videos, οι ταινίες, που χρησιμοποιούνται με σκοπό την ενίσχυση της διδακτικής και μαθησιακής διδασκαλίας.

Το υλικό εκπαίδευσης είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι καθορίζει σε αρκετό βαθμό το περιεχόμενο και τον τύπο διδασκαλίας. Με το υλικό, τα παιδιά ασχολούνται σε μεγάλο βαθμό του διδακτικού χρόνου τους, καθώς επίσης αποτελεί εργαλείο ανατροφοδότησης των γνώσεων τους και τους ενεργοποιεί για εξέλιξη της μάθησης. Το εκπαιδευτικό υλικό για να μπορεί να αξιοποιηθεί αποτελεσματικά στο πλαίσιο της «διαπολιτισμικής εκπαίδευσης» είναι σημαντικό να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένα κριτήρια (Μάγος, 2010: 298).

Τα σημαντικότερα κριτήρια είναι η συμβατότητα του εκπαιδευτικού υλικού με την νοητική ηλικία των παιδιών και με τις αρχές του κονστρουκτιβισμού, η αξιοποίηση των εμπειριών και των βιωμάτων των παιδιών, η προώθηση της κριτικής και της αποκλίνουσας σκέψης, η ανάπτυξη της φαντασίας και του συναισθήματος, η ευκαιρία για γενίκευση και πολλαπλή ερμηνευτική προσέγγιση, ο νεωτερισμός και η ελκυστικότητα. Ένα επιπλέον κριτήριο, είναι η δυνατότητα αξιοποίησης του εκπαιδευτικού υλικού στα πλαίσια της «Διαθεματικότητας». Τέλος, ένα γενικότερο κριτήριο είναι η δυνατότητα του εκπαιδευτικού υλικού να αξιοποιηθεί για την προώθηση της διαπολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση.

Για να θεωρηθεί ένα εκπαιδευτικό υλικό διαπολιτισμικό, θα πρέπει να ασχολείται με θέματα που αφορούν τη σχέση ταυτότητας-ετερότητας και στοχεύουν στην αναγνώριση, αποδοχή και σεβασμό της διαφορετικότητας. Να καλλιεργήσει στα παιδιά την άποψη ότι η διαφορετικότητα είναι κύριο στοιχείο της μαθησιακής διαδικασίας που αναφέρεται στην αξιοποίηση του διαπολιτισμικού εκπαιδευτικού υλικού. Με την αξιοποίηση του υλικού αυτού, τα παιδιά βαθμιαία αποκτούν αισθήματα σεβασμού και ενσυναίσθησης προς όλες τις μορφές της διαφορετικότητας.

Η εθνοπολιτισμική διάσταση της διαφορετικότητας είναι σημαντική, αλλά όχι μοναδική. Το διαπολιτισμικό εκπαιδευτικό υλικό είναι αναγκαίο να μην περιορίζεται στην προσέγγιση και γνωριμία της εθνοπολιτισμικής ετερότητας, αντίθετα πρέπει να λαμβάνει υπόψη και άλλες διαστάσεις της, όπως το φύλο, η οικογένεια, η κοινωνική καταγωγή, ο τρόπος ζωής, οι συνήθειες της καθημερινότητας και πολλά ακόμη. Με την αξιοποίηση του διαπολιτισμικού υλικού, τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοήσουν ότι η ετερότητα δεν υπάρχει μόνο μεταξύ των κυρίαρχων και μειονοτικών ομάδων. Υπάρχει και μέσα στις ομάδες, δηλαδή στα μέλη της, είτε είναι κυρίαρχες είτε μειονοτικές.

Η προβολή των χαρακτηριστικών «άλλων» λαών και πολιτισμών είναι σκοπός μιας μεγάλης κατηγορίας εκπαιδευτικών υλικών, χωρίς αυτό από μόνο του να είναι ικανό, ώστε υλικά με ανάλογο περιεχόμενο να θεωρούνται αυτομάτως «διαπολιτισμικά». Αν η

αξιοποίηση τέτοιων υλικών εστιάζει στη γνωριμία των εξωτερικών επιφανειακών χαρακτηριστικών του «άλλου», αναπαράγοντας στερεότυπα και προκαταλήψεις, τότε τέτοια υλικά όχι μόνο δεν εξυπηρετούν τις αρχές της «διαπολιτισμικής εκπαίδευσης», τουναντίον αντιτάσσονται σε αυτές. Αν λάβουμε υπόψη, ότι ένα μεγάλο μέρος του εκπαιδευτικού υλικού που έχει στόχο τη γνωριμία με μέλη των μειονοτικών ομάδων δεν έχει δημιουργηθεί ούτε ελεγχθεί από αυτές τις ομάδες, αλλά κατά κύριο λόγο από τις κυρίαρχες ομάδες που παρουσιάζουν τους διαφορετικούς «άλλους», όχι πάντα με αντικειμενικό τρόπο, αποτελεί σοβαρό μειονέκτημα.

Τα εκπαιδευτικά υλικά που ασχολούνται με διαφορετικούς λαούς και όχι με κυρίαρχους μπορεί να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες:

A) Τα πολυπολιτισμικά εκπαιδευτικά υλικά που ενώνονται με την εκπαιδευτική προσέγγιση του όρου «πολυπολιτισμικότητα» και σχετίζεται με τις εξωτερικές επιφανειακές προσεγγίσεις της διαφορετικότητας. Σε αυτά τα υλικά, διακρίνεται η παρουσία ατόμων ή ομάδων που βρίσκονται σε πολιτισμικές μειονότητες, αλλά δεν προωθείται η αλληλεπίδραση, η αλληλεγγύη, ο αλληλοσεβασμός και η ισοτιμία μεταξύ αυτών και των μελών της κυρίαρχης ομάδας. Άρα, αυτά τα υλικά προσφέρουν γνωστικές πληροφορίες για τον «άλλο», αλλά δεν σημαίνει ότι καταφέρνουν να καλλιεργήσουν συναισθήματα σεβασμού και ισότιμης αποδοχής της διαφορετικότητας.

B) Τα αντιρατσιστικά εκπαιδευτικά υλικά αξιοποιούνται περισσότερο στους σκοπούς της αντιρατσιστικής εκπαίδευσης, η οποία επικεντρώνεται στην συνειδητοποίηση και ευαισθητοποίηση των παιδιών εναντίον των ρατσιστικών αντιλήψεων και συμπεριφορών, καθώς επίσης κατά των διακρίσεων που εκείνες προκαλούν και αναπαράγουν.

Γ) Τα διαπολιτισμικά εκπαιδευτικά υλικά, όπου οι θεωρίες, ο σκοπός και οι αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αποτελεί τη βάση δημιουργίας και αξιοποίησης αυτών των υλικών. Σε αντιδιαστολή με τα χαρακτηριζόμενα ως πολυπολιτισμικά εκπαιδευτικά υλικά, τα διαπολιτισμικά επικεντρώνονται στην αλληλεπίδραση, την ανάπτυξη αμοιβαίου σεβασμού, την αλληλεγγύη μεταξύ των διαφορετικότητας που βρίσκονται και ανάμεσα στις κυρίαρχες και μειονοτικές ομάδες και ανάμεσα στα μέλη οποιασδήποτε ομάδας.

Εκτός από τις παραπάνω κατηγορίες, υπάρχουν και τα υλικά που εξυπηρετούν τις προβληματικές προσεγγίσεις της αφομοίωσης και ενσωμάτωσης των μειονοτήτων από την κυρίαρχη ομάδα. Τα συγκεκριμένα υλικά με τη μορφή βιβλίων, ταινιών, αφισών και άλλα, επικρατούσαν περισσότερο στο παρελθόν, ενώ στη σημερινή εποχή συναντώνται

όλο και πιο σπάνια, καθώς είναι αποδεδειγμένο από αρκετές έρευνες, η έλλειψη αποτελεσματικότητας των παραπάνω προσεγγίσεων στη διαχείριση της διαφορετικότητας.

Τα διαπολιτισμικά υλικά είναι αναγκαίο να λειτουργούν ταυτόχρονα ως «καθρέφτες» και «παράθυρα» (Mendoza και Reese 2001, Colabucci 2004). «Παράθυρα» γιατί μέσα από τα συγκεκριμένα υλικά, τα παιδιά είναι σε θέση να γνωρίσουν τους τρόπους ζωής των μελών διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. «Καθρέφτες» γιατί εκτός από την γνωριμία του διαφορετικού «άλλου», τα παιδιά μπορούν να ανακαλύψουν και να κατανοήσουν περισσότερο και το δικό τους πολιτισμό, να βρουν ομοιότητες και διαφορές με άλλους πολιτισμούς, να αναζητήσουν και να εξετάσουν μεμονωμένες μη κυρίαρχες πτυχές του πολιτισμού που ανήκουν (Μάγος, 2010: 300).

Τα διαπολιτισμικά εκπαιδευτικά υλικά έχουν χαρακτηριστεί επίσης και ως «οχήματα» (Marshall, 1998, Bainbridge, Pantaleo & Ellis 1999), γιατί μέσα από αυτά τα παιδιά μπορούν να ταξιδέψουν από τον ένα πολιτισμό στον άλλο. Αυτά τα υλικά παραλληλίζονται με «γέφυρες» και «σταυροδρόμια», καθώς στηρίζουν και προωθούν πολιτισμικές συναντήσεις και αλληλεπιδράσεις, αλλά και συνολικά την ανταλλαγή μεταξύ ταυτότητας και ετερότητας (Μάγος, 2010: 300).

Το παιδαγωγικό υλικό που θα χρησιμοποιήσει ο εκπαιδευτικός σε μια πολιτισμική σχολική τάξη έχει σημαντικό ρόλο στην εδραίωση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Υλικά που αυτοσκοπός έχουν να αναδείξουν τον διαφορετικό «άλλον» δεν σημαίνει ότι πληρούν τις προϋποθέσεις να ονομάζονται «διαπολιτισμικά». Τα διαπολιτισμικά εκπαιδευτικά υλικά είναι αυτά που μέσα από τις αρχές, τις θεωρίες, τον σκοπό τους κρίνονται ως απαραίτητα κατά τη μαθησιακή διαδικασία. Ο λόγος είναι ότι επιτρέπουν τη δημιουργία, καλλιέργεια και ανάπτυξη του σεβασμού, της αλληλεγγύης, της αποδοχής της ετερότητας και την καταπολέμηση και εξάλειψη των στερεοτυπικών αντιλήψεων, απόψεων και προκαταλήψεων που κυριαρχούν στην κοινωνία και το σχολείο.

Κεφάλαιο 2^ο: Πολιτισμική ετερότητα στην τέχνη του χορού

Εισαγωγικά

Το ζήτημα της πολιτισμικής ετερότητας παραπέμπει σχεδόν αυτονόητα στον χορό, μια μορφή τέχνης στην οποία η επικοινωνία με τον άλλον πραγματοποιείται μέσα από την κίνηση του ανθρώπινου σώματος. Η επικοινωνία ανάμεσα στα άτομα που χορεύουν είναι μια διαδικασία δημιουργίας του χορού, αλληλεπίδρασης, χρησιμοποίησης χειρονομιών, συμβολικών κινήσεων και μηνυμάτων τα οποία μπορεί να ερμηνεύσει υποκειμενικά το κοινό. Στον χορό μπορεί να ξεπεραστούν τα εμπόδια της γλωσσικής διαφοράς ή και άλλων χαρακτηριστικών ταυτότητας εξαιτίας της πολιτισμικής προέλευσης, καθώς η κίνηση του σώματος έχει την ικανότητα να συνδέει όλους τους ανθρώπους. Κρίνοντας, όμως, όμως αυτές οι πληροφορίες δεν είναι επαρκείς για την κατανόηση του ρόλου του χορού στον πολυπολιτισμικό μας κόσμο, αρχικά, παρατίθεται μια συνοπτική αναφορά στη σημασία της κιναισθητικής μάθησης.

2.2 Κιναισθητική βιωματική μάθηση

Ξεκινώντας από την εκπαιδευτική διάσταση της διδασκαλίας και μάθησης, πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα παιδιά μπορεί να μάθουν πιο εύκολα μέσα από τη βιωματική εμπειρία του σώματος. Από τις αρχές του 20ού αιώνα, ο John Dewey (1915) υποστήριξε ότι η διαδικασία της δράσης ή πράξης (doing) είναι ένας ουσιαστικός τρόπος παραγωγής και κατανόησης της γνώσης. Σήμερα, είναι περισσότερο κατανοητό ότι για να μάθει κανείς να δρα ή να πράττει απαραίτητη προϋπόθεση είναι η κιναισθητική μάθηση. Η σημασία της κιναισθητικής μάθησης αποτέλεσε αντικείμενο στο έργο του Jean Piaget, του Howard Gardner και πολλών άλλων θεωρητικών.

Ο Howard Gardner έχει υποστηρίξει στο βιβλίο του *Frames of Mind* (1983), ότι δεν γεννιόμαστε με μία μόνο νοημοσύνη, την οποία δεν έχουμε τη δυνατότητα να αλλάξουμε. Σύμφωνα με τον Gardner, ευθύνη για την άνιση μεταξύ τους ανάπτυξη έχει το σχολείο, το οποίο επικεντρώνεται στην καλλιέργεια της γλωσσικής και λογικομαθηματικής νοημοσύνης, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα τις άλλες, μεταξύ αυτών και τη σωματική-κιναισθητική νοημοσύνη. Η κιναισθητική μάθηση πραγματοποιείται όταν τα παιδιά ασχολούνται με κινητικές δραστηριότητες, και όχι όταν ακούν μια διάλεξη. Τα παιδιά μαθαίνουν και σκέφτονται μέσω της πράξης και όχι πρώτα με τη σκέψη πριν από την έναρξη της πράξης. Τα παιδιά που μαθαίνουν κιναισθητικά

βρίσκονται διαρκώς σε κίνηση και είναι επίπονο να κάθονται αδρανή σε ένα θρανίο και να παρακολουθούν τον διδάσκοντα.

Οι κιναισθητικοί μαθητές μαθαίνουν όταν κάνουν πράγματα ή και όταν παίρνουν ενεργό μέρος σε κινητικές δραστηριότητες. Τα παιδιά που μαθαίνουν κιναισθητικά, δυσκολεύονται συνήθως να κατανοήσουν πράγματα με την ανάγνωση ή την ακοή. Έχουν εξαιρετική απόδοση σε αθλητικές δραστηριότητες, τον χορό και την υποκριτική. Μπορούν επίσης να ακούνε μουσική ενώ μαθαίνουν ή διαβάζουν. Οι κιναισθητικοί μαθητές μπορούν να επικεντρωθούν σε δύο διαφορετικά πράγματα ταυτόχρονα. Θυμούνται πράγματα γυρνώντας πίσω το μυαλό τους στο τι έκανε το σώμα τους εκείνη τη στιγμή. Έχουν επίσης καλό συγχρονισμό χεριού–ματιού και γρήγορες αντιδράσεις. Οι κιναισθητικοί μαθητές μπορεί να επωφεληθούν ιδιαίτερα από τον χορό, καθώς συνδυάζει μια πολύ-αισθητηριακή εμπειρία.

2.3 Χορός και πολυ-πολιτισμική εκπαίδευση

Το ζήτημα της πολιτισμικής ετερότητας κυριαρχεί στις σύγχρονες κοινωνίες και ειδικά στον τομέα της εκπαίδευσης. Παρότι η συζήτηση εστιάζεται κυρίως στον παιδαγωγικό λόγο, ωστόσο, το εύρος της διαπολιτισμικότητας μπορεί να επεκταθεί σε πολλά επιστημονικά πεδία, όπως είναι η ψυχολογία, η φιλοσοφία, η ιστορία, η ανθρωπολογία, ο χορός. Το μεγάλο πλεονέκτημα του χορού είναι η ικανότητα επικοινωνίας και μετάδοσης νοημάτων χωρίς τον λεκτικό λόγο. Στο πλαίσιο αυτό, οι έννοιες, οι αξίες και τα υλικά από διαφορετικούς πολιτισμούς μπορούν να ενταχθούν στη διαδικασία της διδασκαλίας και μάθησης.

Εστιάζοντας στην παιδαγωγική αξία του χορού, όπως υποστηρίζουν θεωρητικοί και εκπαιδευτικοί, η αισθητική εμπειρία της κίνησης είναι σημαντικό μέσον για την ανάπτυξη του παιδιού. Πιο αναλυτικά, ο χορός διευκολύνει τα παιδιά να ωριμάσουν σωματικά, συναισθηματικά, κοινωνικά και νοητικά. Τα σωματικά οφέλη του χορού είναι ευρέως αποδεκτά, αλλά οι συναισθηματικές, κοινωνικές και γνωστικές ιδιότητες που προάγει ο χορός μόλις πρόσφατα έχουν αρχίσει να εκτιμώνται από την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Ο χορός μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας, μέσα από την εκμάθηση και διδασκαλία βασικών αρχών, που περιλαμβάνουν τη διερεύνηση της κίνησης, την χορογραφία και την αποτίμηση του χορού.

Η διαδικασία της διδασκαλίας και μάθησης στον τομέα του χορού αποσκοπεί στην

κινητική διερεύνηση ιδεών, την κινητική-αυτοσχεδιαστική επίλυση προβλημάτων, τη διαμόρφωση κατάλληλων κινητικών δράσεων, την ανάπτυξη της ικανότητας σύνθεσης και τη βελτίωση των έμφυτων κινητικών ικανοτήτων του παιδιού και του ατόμου. Οι στόχοι αυτοί αναλύονται στο τρίπτυχο της διαδικασίας «δημιουργία, εκτέλεση και αξιολόγηση του χορού», που μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη των αισθητικών και καλλιτεχνικών δεξιοτήτων και στην κατανόηση της τέχνης του χορού ως μέσου πολιτισμικής παιδείας και αγωγής (Smith-Autard, 2002: 4). Σε γενικές γραμμές, ο χορός αποτελεί θεμελιώδες μέσον για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και του ατόμου ως ολότητας.

Ο χορός περιλαμβάνει εύρος κινήσεων, που προάγουν τον νευρομυϊκό συντονισμό, τη δύναμη και την αντοχή περισσότερο από άλλες σωματικές δραστηριότητες. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω προτύπων κίνησης που βοηθούν την ανάπτυξη του συντονισμού της κίνησης, της κιναισθητικής αντίληψης και της κιναισθητικής μνήμης. Στον χορό, το παιδί χρησιμοποιεί ολόκληρο το σώμα και είναι μια εξαιρετικής μορφής άσκηση για τη συνολική φυσική κατάσταση του σώματος. Τα παιδιά είναι από τη φύση τους ενεργά, αλλά ο χορός τους προσφέρει τη δυνατότητα να αναπτύξουν τις κινητικές τους ικανότητες με δημιουργικό τρόπο.

Ο χορός προάγει την ψυχική υγεία και την ωριμότητα. Τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να συνειδητοποιήσουν τον εαυτό τους και τους άλλους μέσα από τη δημιουργική κίνηση. Ένα παιδί προσχολικής ηλικίας έρχεται σε επαφή με μαθήματα χορού έχοντας ήδη ένα ιστορικό συναισθηματικών εμπειριών. Η κίνηση παρέχει ένα δομημένο διέξοδο για τη φυσική απελευθέρωση, ενώ κερδίζει την ευαισθητοποίηση και την εκτίμησή του στον εαυτό και τους άλλους.

Ο χορός προάγει την κοινωνική επαφή, την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία. Τα παιδιά μαθαίνουν να εκφράζουν τις ιδέες τους μέσα από την πραγματική και άμεση λειτουργία της κίνησης του σώματος. Επίσης, μαθαίνουν να συνεργάζονται και να συντονίζονται σε μια δυναμική ομάδα. Δεδομένου ότι η εξέλιξη ενίοτε είναι μια προκλητική διαδικασία, μέσω της συνεργασίας στον χορό, τα παιδιά μαθαίνουν να κατανοούν τον εαυτό τους σε σχέση με τους άλλους. Η αμεσότητα της παρουσίας και η σωματική κίνηση μπορεί να ενισχύσει τη δημιουργικότητα, την αυτοπεποίθηση, τη συνεργασία και την επικοινωνία.

Τα παιδιά μπορούν να δημιουργήσουν κινήσεις αυθόρμητα, ειδικά όταν τους ζητηθεί να επιλύσουν προβλήματα που σχετίζονται με την κινητική ανταπόκριση. Η κίνηση αποτελεί τον γνωστικό κρίκο μεταξύ της ιδέας, του προβλήματος ή της πρόθεσης και

του αποτελέσματος ή της επίλυσης. Αυτή η προσέγγιση διδάσκει το παιδί να λειτουργήσει και να κατανοήσει τον κόσμο. Η σχέση της κίνησης με τη γνωστική ανάπτυξη και την εκπαίδευση είναι ένα πεδίο μελέτης που μόλις πρόσφατα έχουν αρχίσει να διερευνούν οι επιστήμονες.

Η τέχνη του χορού στο πλαίσιο του σχολείου αποτελεί ένα σημαντικό μέσον πολιτιστικής αγωγής και παιδείας υψηλού επιπέδου με την αξιοποίηση και συμμετοχή στην μαθησιακή διαδικασία του νοητικού, πνευματικού και ψυχικού δυναμικού του μαθητή. Η επίδραση της τέχνης του χορού στη σωματική και νοητική ανάπτυξη, αλλά και στην πνευματική και αισθητική καλλιέργεια των παιδιών είναι μεγάλη. Ο χορός μπορεί να βοηθήσει στη μορφωτική προσπάθεια του σχολείου για δημιουργία κατεύθυνσης και υποστήριξη της μετάβασης από το λογικό στο συμβολικό σύστημα και μπορεί να αποτελέσει για τα παιδιά ισχυρό μέσον εκπαίδευσης, επικοινωνίας, χειραφέτησης και αγωγής πολιτισμικής.

2.4 Χορός και ενσυναίσθηση

Ο χορός μπορεί να μας κάνει πιο ευαίσθητους και ειδικότερα να αυξήσει την ενσυναίσθησή μας, σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, οι οποίες αποδεικνύουν ότι μπορούμε να εκπαιδευτούμε, ώστε να καταλαβαίνουμε καλύτερα τόσο τα δικά μας συναισθήματα όσο και τα συναισθήματα των άλλων. Μία από τις σημαντικές πρόσφατες έρευνες πραγματοποιήθηκε από νευροεπιστήμονες και ψυχολόγους των Πανεπιστημίων του Λονδίνου και των Βαλεαρίδων Νήσων. Η μελέτη αυτή δημοσιεύτηκε με τον τίτλο “Learning About Culture Through Dance in Kindergarten Classrooms”, στο *Journal of Experiment Psychology: Human Perception and Performance*, και σύμφωνα με τα αποτελέσματά της, ο χορός μπορεί να αυξήσει την ενσυναίσθηση μας.

Σε αυτό το σημείο, είναι απαραίτητο να οριστεί, συνοπτικά, τι σημαίνει η έννοια «ενσυναίσθηση» και αντίστοιχα η έννοια “empathy” στην αγγλική γλώσσα. Η ενσυναίσθηση αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη συναισθηματική ανάπτυξη, που μπορεί να καλλιεργηθεί από την προσχολική ηλικία. Για να μπορέσουμε να νιώσουμε, να βιώσουμε τα συναισθήματα του άλλου, δεν χρειάζονται πολλά. Με ένα απλό άγγιγμα, μια κίνηση του κεφαλιού, με ένα χάδι, ή ακόμη, και με την απόλυτη σιωπή μπορεί να εκπληρωθεί η ενσυναίσθηση. Η ενσυναίσθηση δομείται πάνω στην πλήρη ταύτιση με το πρόβλημα, το ζήτημα κάθε συνομιλητή. Το ρήμα «συν-αισθάνομαι»

περιγράφει ευκολότερα την ουσία της ενσυναίσθησης. «Αισθάνομαι μαζί σου» σημαίνει ότι δεν εγκλωβίζομαι σε μια απλή κατανόηση του προβλήματός σου, σημαίνει ότι αφήνω τη χαρά ή τη λύπη σου να γίνει και δική μου.

Επιστρέφοντας στα αποτελέσματα της μελέτης που προαναφέρθηκε, η ερευνητική ομάδα προσκάλεσε δεκαεννιά χορευτές μπαλέτου και εικοσιτέσσερις ανθρώπους που δεν είχαν καμία εμπειρία στον χορό, να συμμετάσχουν σε ένα πείραμα. Κατά τη διαδικασία του πειράματος, οι συμμετέχοντες παρακολούθησαν ενενήντα έξι βίντεο, στα οποία επαγγελματίες χορευτές διατύπωσαν «κινητικά» μία σειρά από διαφορετικά συναισθήματα χαράς και λύπης. Όλοι οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα που εξέφρασαν οι χορευτές και να εκφράσουν τη συναισθηματική αντίδραση που τους προκάλεσε κάθε κίνηση των χορευτών. Την ίδια στιγμή, η ερευνητική ομάδα, με τη χρήση ηλεκτροδίων, ανίχνευε την παραγωγή ιδρώτα στα δάχτυλα των συμμετεχόντων.

Διαπιστώθηκε ότι οι χορευτές όχι μόνο αναγνώρισαν τα συναισθήματα των συναδέλφων τους, σε σχέση με τους μη έμπειρους στο χορό συμμετέχοντες, αλλά παρατήρησαν ότι είχαν πιο έντονη φυσική αντίδραση σε αυτά, με βάση τις μετρήσεις του ιδρώτα στα δάχτυλά τους. Οι ερευνητές σημειώνουν ότι η κινητική τεχνογνωσία επηρεάζει τη συμπεριφορά και τη σωματική ευαισθησία στις συναισθηματικές κινήσεις των άλλων (Lutzl & Kuhlman, 2000).

Σύμφωνα με την νευροεπιστήμονα Δρ Julia Christensen, το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι χορευτές όχι μόνο ανιχνεύουν τα συναισθήματα καλύτερα, αλλά και ότι τα σώματά τους αποκρίνονται και αυτά με μεγαλύτερη ευαισθησία στις συναισθηματικές κινήσεις. Συνεχίζοντας, επισήμανε ότι τα στοιχεία αυτά δείχνουν πως η εκπαίδευση στις εκφράσεις κάνει τους χορευτές πιο συναισθηματικούς σε αυτές. Αυτό υποδεικνύει μια ενδιαφέρουσα προοπτική, που υποστηρίζει ότι οι νευρογνωστικοί μηχανισμοί που κάνουν τους ανθρώπους πιο ευαίσθητους μπορούν να εκπαιδευτούν (Lutzl & Kuhlman, 2000).

Τα ευρήματα της μελέτης έδειξαν επίσης ότι τα μαθήματα χορού μπορούν να μας κάνουν καλύτερους στην αναγνώριση των συναισθημάτων. Η υπόθεση είναι ότι «ο χορός αυξάνει την ενσυναίσθηση επειδή μας διδάσκει να αντιδρούμε αυτομάτως και πιο ευαίσθητα στις εκφράσεις των άλλων. Προσθέτει ότι «το συναίσθημα είναι κίνηση και ότι κάθε συναισθηματική έκφραση με το σώμα ή με το πρόσωπο συμπεριλαμβάνει την κίνηση ορισμένων μυών» (Lutzl & Kuhlman, 2000).

Τα ευρήματα αυτής της μελέτης επιβεβαιώνουν ότι τα μαθήματα χορού μπορούν

να εκπαιδεύσουν τους ανθρώπους να αναπτύξουν την ικανότητα να μπαίνουν ολοκληρωτικά στην θέση του άλλου, να είναι σε θέση να ταυτιστούν με τα συναισθήματα του άλλου και να τα κάνουν δικά τους. Με άλλα λόγια, η καλλιέργεια της έκφρασης μέσω της κίνησης του σώματος μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης από την προσχολική ηλικία ενός παιδιού μέχρι έναν ενήλικα. Βέβαια, η σύνδεση της κίνησης του σώματος με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης είναι ένα πεδίο μελέτης που μόλις τώρα ξεκίνησαν να ερευνούν οι επιστήμονες. Θα χρειαστούν αρκετές μελέτες για να διαπιστωθεί όντως αυτή η σχέση.

Από την προσωπική μου εμπειρία, μπορώ να υποστηρίξω ότι η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης στα μαθήματα χορού πράγματι βοηθά στη συνειδητοποίηση των συναισθημάτων των άλλων. Σε κάθε μάθημα μπορούμε να συνειδητοποιήσουμε «τι συμβαίνει εδώ και τώρα» μέσω του βιώματος.

Ειδικότερα, όσοι ασχολούνται με τον χορό αποκτούν γνώση για την εικόνα του σώματος, τη σχέση του σώματος με τον περιβάλλοντα χώρο, συνειδητοποιούν την ανάπτυξη της κίνησης στο χώρο και το χρόνο, βελτιώνουν τον νευρομυϊκό συντονισμό, την αντοχή, τη δύναμη, την ευλυγισία, την ευκινησία. Εξ ίσου σημαντικό είναι ότι αντιλαμβάνονται τα συναισθήματά τους και την αλληλεπίδρασή τους με τα συναισθήματα των άλλων που βρίσκονται γύρω τους, τους ρόλους τους, τις προβολές αντιλήψεων και απόψεων. Όλα αυτά επιτρέπουν την ανακάλυψη νέων δυνατοτήτων, τη χάραξη νέων διαδρομών, έναν νέο τρόπο συμπεριφοράς, όπου η κίνηση, η σκέψη και το συναίσθημα δεν διαχωρίζονται.

Μέρος Δεύτερο: Ερευνητικό

Κεφάλαιο 1^ο : Μεθοδολογία

3.1 Επιλογή της μεθόδου

Η εργασία βασίζεται στην ποιοτική μεθοδολογία, η οποία θεωρείται κατάλληλη για τη συλλογή δεδομένων και την ερμηνεία τους στον τομέα της εκπαίδευσης. Οι ποιοτικές μέθοδοι έρευνας βασίζονται στην παρατήρηση των υποκειμένων σε ένα φυσικό περιβάλλον. Οι μελέτες περίπτωσης, οι εθνογραφικές μελέτες και οι μελέτες παρατήρησης έχουν συνδεθεί με τις ποιοτικές μεθόδους έρευνας.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ερευνητής ή η ερευνήτρια δείχνει περισσότερο ενδιαφέρον στη διαδικασία παρά στο τελικό προϊόν, καθώς η ποιοτική έρευνα προσπαθεί να αναπτύξει υποθέσεις μέσα από παρατηρήσεις, συνεντεύξεις και αυτοσχέδια μέσα, τις πιο συνηθισμένες διαδικασίες συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα. Αν και υπάρχει μεγάλη ποικιλία στον τρόπο διεξαγωγής μιας έρευνας με εκπαιδευτικό χαρακτήρα, ωστόσο, από το τέλος της δεκαετίας του 1960, η συλλογή εμπειρικών δεδομένων με μέσα όπως η παρατήρηση, οι συνεντεύξεις και η αυτοβιογραφία, απασχόλησε τους ερευνητές που ασχολούνται με εκπαιδευτικά θέματα (Cohen & Manion, 1994).

Η μέθοδος που υιοθετήθηκε στην προκειμένη περίπτωση μπορεί να χαρακτηριστεί ως εθνογραφική και μελέτη περίπτωσης. Η μελέτη περίπτωσης ενδιαφέρεται για την αλληλεπίδραση των παραγόντων και των γεγονότων, όπως έχουν δηλώσει οι Nisbet και Watt (1980) «...ορισμένες φορές αρκεί να πάρουμε ένα συγκεκριμένο περιστατικό και θα έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα αυτής της αλληλεπίδρασης» (Bell, 1997: 31). Ειδικότερα, οι βιογραφικές αφηγήσεις ή αφηγήσεις ζωής, που παράγονται στο πλαίσιο μιας βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης, όπου ο ερωτώμενος/η καλείται ενώπιον του συνεντευκτή να αφηγηθεί απροσχεδίαστα την ιστορία της ζωής του συνολικά ή μια περίοδό της, ανακαλώντας στη μνήμη προσωπικές εμπειρίες και βιώματα, γεγονότα στα οποία ο ίδιος είχε προσωπική ανάμειξη.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε έχει ως στόχο, μέσα από τις συνεντεύξεις και τις βιογραφικές, προσωπικές αφηγήσεις και παρατηρήσεις, να αναγνωρίσει τα χαρακτηριστικά του φαινομένου που αποτελεί το αντικείμενο έρευνας αυτής της εργασίας και να αποδείξει το πώς επιδρούν τα μεμονωμένα περιστατικά στον τρόπο που λειτουργεί το κοινωνικό σύνολο.

3.2 Σκοπός, ερευνητικά ερωτήματα

Βασικός σκοπός αυτής της εργασίας είναι η διερεύνηση της πιθανότητας συνύπαρξης ατόμων με διαφορετική εθνοτική καταγωγή στην ελληνική κοινωνία, πράγμα που μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την αποδοχή και τον σεβασμό στην ετερότητα. Με βάση αυτή την παραδοχή, ο σκοπός διευρύνεται στην παρατήρηση του φαινομένου ένταξης παιδιών και εφήβων προσφύγων στη σχολική πραγματικότητα, που αποτελεί ζήτημα για την κοινότητα του Βόλου και γενικά όλη τη χώρα.

Με βάση τον σκοπό της μελέτης, τα ερευνητικά ερωτήματα διατυπώνονται ως εξής:

- (1) Μπορούν να συνυπάρξουν άνθρωποι διαφορετικών εθνικοτήτων στην ίδια πόλη;
- (2) Ο χορός μπορεί να αποτελέσει μέσον επικοινωνίας με ανθρώπους που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς;
- (3) Μπορεί να βοηθήσει ο χορός στην κατανόηση και αποδοχή της διαφορετικότητας;

3.3 Μέσα συλλογής δεδομένων

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η συμμετοχική παρατήρηση και η συνέντευξη. Η συμμετοχική παρατήρηση δίνει τη δυνατότητα απαντήσεων στα ερωτήματα που έχουν τεθεί στην παρούσα εργασία. Ειδικότερα, μέσα από τα διαπολιτισμικά δρώμενα, στα οποία ήμουν ενεργό μέλος, όπως και με επισκέψεις σε χώρους φιλοξενίας προσφύγων, βίωσα εμπειρίες και βίωσα τις ίδιες με αυτούς εμπειρίες. Η συνέντευξη αναδεικνύει τις ιστορίες ζωής του συνεντευξιζόμενου για μεμονωμένα γεγονότα και περιστατικά που έλαβαν χώρα στη ζωή του ή σε μια περίοδο της ζωής του.

3.4 Σχεδιασμός και διάρκεια της έρευνας

Το ενδιαφέρον μου για τη μελέτη του προτεινόμενου θέματος ξεκίνησε το εαρινό εξάμηνο του 2016. Συγκέντρωσα βιβλιογραφικές πηγές, που περιλαμβάνουν και συλλογή πληροφοριών από το διαδίκτυο, τις εφημερίδες και συνεντεύξεις με δύο εκπαιδευτικούς, που διδάσκουν στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Η συγγραφή της εργασίας που είχε αρχή τον Οκτώβρη του 2016 ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο 2017. Επίσης, συμμετείχα σε πολιτιστικά δρώμενα, σχετικά με το προσφυγικό ζήτημα και τις διαδικασίες ένταξης προσφύγων και των παιδιών τους στο ελληνικό σχολείο.

3.5 Συμμετέχοντες

Τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα, ως υποκείμενα παρατήρησης, ήταν φοιτήτριες και φοιτητές του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης, του Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, όπως και φοιτητές που είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν μαθήματα χορού μέσα από το πρόγραμμα Erasmus. Επίσης, σημαντική συμμετοχή ήταν τα παιδιά και οι ενήλικες του κέντρου φιλοξενίας Μόζα του Βόλου, αλλά και έφηβοι από το οργανισμό Άρσις, τον ξενώνα φιλοξενίας ασυνόδευτων ανηλίκων αιτούντων άσυλο.

Στη συλλογή των δεδομένων ήταν σημαντική η συμμετοχή της κ. Μάγδας Βίτσου, η οποία διδάσκει «Θεατρικό και συμβολικό παιχνίδι» στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και είναι κύρια συντονίστρια στους φορείς που εμπλέκονται στην τυπική και την άτυπη εκπαίδευση για να ξεκινήσει η τάξη υποδοχής των παιδιών προσφύγων στη σχολική κοινότητα. Έχει, επίσης, τον διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ του Υπουργείου Παιδείας και της σχολικής κοινότητας του Βόλου.

Ακόμη, η κ. Μαρία Θωίδου, ΕΔΙΠ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, μετά από σύντομη συζήτηση την ημέρα πραγματοποίησης της Συναυλίας των Μουσικών Συνόλων «Γιορτές Μαζί», μου παραχώρησε ένα γραπτό κείμενο με θέμα τις εμπειρίες της από την εκδήλωση. Η κ. Θωίδου συνεργάστηκε με παιδιά, εφήβους και ενήλικες πρόσφυγες του Κέντρου φιλοξενίας Μόζα για τη δημιουργία και την παρουσίαση της μουσικής εκδήλωσης.

Κεφάλαιο 4^ο: Πατρίδα όλη η Γη

4.1 Εμπειρίες και μαρτυρίες

Στις εμπειρίες που έχω αποκομίσει από την ενασχόλησή μου με το προσφυγικό ζήτημα, κάποτε πρωταγωνιστούν οι συμφοιτήτριες και οι συμφοιτητές μου και άλλοτε οι άνθρωποι που αποκαλούμε «πρόσφυγες». Άνθρωποι που είχα τη δυνατότητα να συναντήσω σε διαφορετικές περιστάσεις και, πιθανόν δεν θα συναντούσα ποτέ, παρότι ζουν τόσο κοντά μας.

Οι αφηγήσεις ξεκινούν με τη δημιουργία και παρουσίαση καλλιτεχνικών δράσεων βασισμένων στον χορό ή «αντιρατσιστικά δρώμενα». Η περιγραφή βασίζεται περισσότερο σε μνήμες από εμπειρίες που διαρκούν μέχρι σήμερα. Τον συντονισμό και την πρωτοβουλία των δρώμενων είχε η κ. Μαρία Τσουβαλά σε συνεργασία με τον κ. Κώστα Μάγο, στο πλαίσιο των μαθημάτων σύγχρονου χορού και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Τα δρώμενα πραγματοποιήθηκαν σε ένα χρονικό διάστημα, όπου οι πρόσφυγες βρήκαν σύνορα κλειστά, αλλά και όταν εξαναγκάστηκαν να παραμείνουν σε χώρους φιλοξενίας στη χώρα μας, συχνά, ενάντια στη θέλησή τους.

4.2 Πρώτο αντιρατσιστικό δρώμενο

*Κανένας δε βάζει τα παιδιά του σε μια βάρκα εκτός
αν το νερό είναι πιο ασφαλές από την στεριά...*

Στις 24 Μαρτίου 2016, με αφορμή την Παγκόσμια ημέρα κατά του Ρατσισμού, πραγματοποιήθηκε ένα αντιρατσιστικό δρώμενο, με τίτλο λίγους στίχους από ένα ποίημα που έγραψε η Ουαρσάν Σάιρ, ποιήτρια από την Κένυα και το οποίο έχει εξελιχθεί σε σύμβολο της προσφυγικής κρίσης. Στην οργάνωση και παρουσίαση του δρώμενου συμμετείχαν φοιτητές και φοιτήτριες του Τμήματος Προσχολικής και Δημοτικής Εκπαίδευσης, φοιτητές που παρακολουθούν μαθήματα μέσα από το πρόγραμμα Erasmus και έφηβοι που φιλοξενούνται στον ξενώνα Άρσις της Μακρινίτσας.

Η ομάδα συγκεντρώθηκε στο προαύλιο του Αγίου Νικολάου στις 10:00 το πρωί. Εκεί, αρχικά κρεμάσαμε αφίσες ανάμεσα σε δυο κολώνες, που είχαν σχέση με την καταπολέμηση του ρατσισμού και απεικόνιζαν παιδιά ή και συνθήματα στην αγγλική γλώσσα. Στο σημείο αυτό, η κ. Τσουβαλά με τη βοήθεια κάποιων φοιτητών

οριοθέτησε τον χώρο δράσης, χρησιμοποιώντας αλεύρι. Η επιλογή δημιούργησε ένα λευκό τοπίο, που θα μπορούσε να προσλάβει το κοινό με διαφορετικό τρόπο.

Έπειτα, συγκεντρωθήκαμε στο κέντρο του χώρου για να ξεκινήσουμε το ζέσταμα. Εκείνη τη στιγμή ένας άνδρας πλησίασε και ρώτησε με επιθετικό τρόπο τι σημαίνουν όλες αυτές οι αφίσες και τι ακριβώς κάνουμε. Η κ. Τσουβαλά τον παρότρυνε να μιλήσει με τον κ. Μάγο, ο οποίος θα μπορούσε να του δώσει πληροφορίες για το θέμα του δρώμενου.

Το ζέσταμα περιλάμβανε κινήσεις επαφής, συγκέντρωσης, ισορροπίας και εμπιστοσύνης. Γρήγορα σχηματίσαμε ζευγάρια, όπου αρχίσαμε να γέρνουμε το σώμα μας σε διαφορετικές κατευθύνσεις, εκτός άξονα και ισορροπίας. Για να μην χαθεί η ισορροπία ο ένας υποστήριζε τον άλλον με επαφή. Τελικά ο ένας από τους δυο έχανε την ισορροπία του και έπεφτε για να ξανασηκωθεί με τη βοήθεια του άλλου.

Στη συνέχεια, χωριστήκαμε σε δυο ομάδες. Η μία ομάδα παρέμεινε στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας, ενώ η άλλη κατευθύνθηκε προς τον πεζόδρομο της Ερμού. Σε αυτό το σημείο, ξεκίνησε να παίζει μουσική. Η ομάδα που παρέμεινε στο προαύλιο επανέλαβε το θέμα της πτώσης και επαναφοράς με διαφορετικό τρόπο. Σιγά-σιγά πλησιάζαμε ο ένας τον άλλον σαν συμπαγές σώμα. Τότε ένα άτομο πραγματοποιούσε ένα άλμα και οι άλλοι τον κρατούσαν ψηλά στα χέρια τους. Όλη η ομάδα ήταν συγκεντρωμένη. Αν κάποιος απομακρυνόταν ίσως χανόταν η υποστήριξη και το άτομο που βρισκόταν ψηλά θα έπεφτε στο έδαφος. Στην εξέλιξη της δράσης, το άτομο που βρισκόταν στον αέρα μεταφερόταν αργά στο έδαφος. Το άλμα και η συνέχειά του επαναλαμβάνονταν κάθε φορά από διαφορετικό άτομο.

Η ομάδα που κατευθύνθηκε προς την Ερμού ήταν χωρισμένη σε ζευγάρια που κρατιούνταν από ένα λευκό σχοινί, σε γραμμική ανάπτυξη. Κάθε ζευγάρι διέσχισε τον πεζόδρομο, διατηρώντας μια σχέση ισορροπίας και αλληλοϋποστήριξης. Το σώμα έγερνε προς διαφορετική κατεύθυνση και έκαναν μικρά βήματα για να μην χαθεί η ισορροπία. Η δράση απαιτούσε δύναμη, ηρεμία, αυτοσυγκέντρωση και επικοινωνία. Δημιουργούσε αγωνία. Άραγε θα καταφέρουν να φτάσουν όλα τα ζευγάρια στον προορισμό τους ή κάποιος θα πέσει στο έδαφος;

Το δρώμενο συνεχίστηκε με συγκέντρωση της ομάδας έξω από τον οριοθετημένο χώρο. Κρατούσαμε στα χέρια πολύχρωμα μπλουζάκια. Ξαφνικά, ένα άτομο τρέχει προς τον λευκό οριοθετημένο χώρο. Αμέσως, η ομάδα ακολουθεί. Πετάμε τα μπλουζάκια στον αέρα, δημιουργώντας μία ατμόσφαιρα χαράς, ελευθερίας, παιδικότητας. Ξαφνικά σταματάμε και παγώνουμε την κίνησή μας. Το σώμα δείχνει

αδρανές, όμως, στην πραγματικότητα ετοιμάζεται για δράση. Η μουσική δυναμώνει και τότε ένα άτομο γέρνει προς το έδαφος. Η ομάδα μιμείται την κίνηση. Γύρω μας υπάρχουν τα πολύχρωμα μπλουζάκια. Τρέχουμε και τα πετάμε ο ένας τον άλλον. Το «παιχνίδι» συνεχίζεται με κοφτές, γρήγορες και αποφασιστικές κινήσεις.

Το «παιχνίδι» σταματά και στεκόμαστε με το βλέμμα στραμμένο προς τους θεατές. Ακολουθεί ο λόγος, που ξεκινά από ένα άτομο, επαναλαμβάνεται εν χορώ και καταλήγει στις εξής σύντομες φράσεις: «Ανοίξτε τα μάτια σας. Ανοίξτε τις καρδιές σας. Ανοίξτε τα Σύνορα», και άλλες σύντομες φράσεις που είχαμε γράψει στο μάθημα χορού.

Έπειτα, παίρνουμε τα μπλουζάκια και τα απλώνουμε στο έδαφος. Είναι μια στιγμή σιγής. Τα μπλουζάκια δηλώνουν τα ξεβρασμένα σωσίβια, την πάλη των προσφύγων με τον πόλεμο, τις αντίξοες συνθήκες, τα ξεβρασμένα σώματα. Η στιγμή αυτή περνά και ξαφνικά αρπάζουμε τα μπλουζάκια και δημιουργούμε μπάλες που τις πετάμε ο ένας τον άλλον. Οι μπάλες χτυπάνε τα σώματα, που πέφτουν στο έδαφος το ένα μετά το άλλο. Ξαφνικά, το φαινομενικά «παιχνίδι» μετατρέπεται σε περιβάλλον πολέμου. Τα θύματα βρίσκονται στο έδαφος ακίνητα.

Μετά, η ομάδα συγκεντρώνεται και όλοι και όλες κάθονται στο έδαφος. Δυο νεαροί πρόσφυγες παίρνουν το μικρόφωνο και ξεκινούν να τραγουδούν σε μια άγνωστη, ταυτόχρονα οικεία γλώσσα. Το τραγούδι θυμίζει μοιρολόι ή και νανούρισμα. Μεταφέρει ένα μήνυμα, το οποίο ίσως να μην είναι απαραίτητα και τόσο ελπιδοφόρο. «Είμαστε κοντά και ταυτόχρονα τόσο μακριά». «Ακούστε μας, δώστε λίγη σημασία».

Η μελαγχολία δίνει τη θέση της στην αισιοδοξία, την ελπίδα για κάτι καλύτερο. Εκείνη τη στιγμή μπαίνει στον χώρο η ομάδα κρουστών Caracatu, η οποία παρασύρει με τη μουσική όλους τους παρευρισκόμενους σε χορό. Ο καθένας παρουσιάζει τις δικές του φιγούρες. Μικρά παιδιά παρασύρονται και διασκεδάζουν και εκείνα. Κάποια στιγμή ο Ζαχαρίας, νεαρός πρόσφυγας, σηκώνει ψηλά ένα μικρό κοριτσάκι και χορεύει μαζί του. Χορεύουμε όλοι μαζί. Άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας διασκεδάζουν, ίσως, με κάποια συστολή. Φοιτητές και φοιτήτριες που ήρθαν να παρακολουθήσουν το δρώμενο, παρασύρονται από τη μουσική και χορεύουν μαζί μας. Η ομάδα κρουστών Caracatu ολοκλήρωσε το δρώμενο με τον καλύτερο τρόπο, παρασύροντας όλο τον κόσμο να χορέψει.

Το δρώμενο έφτασε στο τέλος του και οι θεατές αποχωρούν. Παραμένουν στον χώρο μόνο οι φοιτητές, οι φοιτήτριες και οι νεαροί πρόσφυγες που συμμετείχαν ή και

παρακολούθησαν το δρώμενο. Βγάζουμε αναμνηστικές φωτογραφίες για να αποτυπώσουμε τη σημαντική εκείνη μέρα, τις εμπειρίες που ζήσαμε και τις γνωριμίες που κάναμε στο διάστημα της προετοιμασίας και της παρουσίασης του δρώμενου. Αποχαιρετούμε ο ένας τον άλλον και ευχόμαστε να μπορέσουμε να ξανακάνουμε κάτι ανάλογο όλοι μαζί. Αυτό που αισθανόμαστε είναι ότι ο ρατσισμός δεν είναι μια αφηρημένη έννοια που βρίσκεται κάπου μακριά, αλλά αντίθετα βρίσκεται δίπλα μας και μόνο αν είμαστε ενωμένοι θα μπορούμε να τον αντιμετωπίσουμε. Με αυτό τον τρόπο είπαμε «Όχι» στον ρατσισμό, τα κλειστά σύνορα, τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων και μεταναστών, τις απελάσεις.

4.3 Επίσκεψη στο Κέντρο φιλοξενίας Μόζα

Η επίσκεψη μιας ομάδας φοιτητριών, φοιτητών και καθηγητών από το Τμήμα στον χώρο φιλοξενίας προσφύγων πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2016. Άτομα που παρακολουθούσαν το μάθημα χορού και δύο έφηβοι που φιλοξενούνται στον ξενώνα Άρσις, συγκεντρωθήκαμε και κατευθυνθήκαμε με ένα μικρό λεωφορείο στο κέντρο.

Φτάνοντας εκεί, η πρώτη εικόνα είναι ότι πρόκειται για ένα μέρος βιομηχανικό. Η περιοχή βρίσκεται αρκετά μακριά από το κέντρο της πόλης του Βόλου και αυτό δημιουργεί την αίσθηση της απομόνωσης των προσφύγων από τη ζωή των υπόλοιπων κατοίκων της πόλης.

Στην είσοδο βρίσκεται ένας αστυνομικός που ελέγχει τα στοιχεία ταυτότητας κάθε ανθρώπου που θέλει να εισέλθει στην περιοχή των εγκαταστάσεων. Η συμπεριφορά του αστυνομικού υποδηλώνει ότι είναι σοβαρός και αυστηρός. Αυτό φαίνεται από την έκφραση του προσώπου και τη στάση του σώματος πόσο συγκεντρωμένος είναι. Η αναμονή για την αναγνώριση των στοιχείων είναι μεγάλη, επειδή επιτρέπει την είσοδο στο γραφείο του μόνο σε ένα άτομο κάθε φορά. Ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η ταυτοποίηση των στοιχείων είναι καταγράφοντας σε ένα τετράδιο όλα τα ονοματεπώνυμα και τους αριθμούς ταυτότητας.

Ενώ περιμένουμε, έχουν βγει κάποιοι άνθρωποι στην αυλή και μας κοιτούν. Τα παιδιά παίζουν, τρέχουν και γελούν. Φαίνεται η ανυπομονησία τους μέσα από τις παιδικές φωνές. Μας χαιρετούν και ανταποδίδουμε με χαμόγελα. Κάποια παιδιά πλησιάζουν περισσότερο προς το μέρος μας, αλλά διστάζουν να έρθουν κοντά μας.

Ήρθε η ώρα να κατέβουμε στις εγκαταστάσεις. Οι πρόσφυγες μας καλωσορίζουν, ενώ διακρίνω κάποια επιφυλακτικότητα. Τα παιδιά χορεύουν, γελούν, πέφτουν στο έδαφος, ενώ οι γυναίκες μας παρατηρούν από μακριά, καθισμένες σε ένα παγκάκι.

Με τους άντρες επικοινωνήσαμε, με προσπάθεια να καταλάβουμε ο ένας τον άλλον εξαιτίας της διαφορετικής γλώσσας. Την ίδια στιγμή, ήρθαν τέσσερις άντρες του στρατού προς το μέρος μας.

Στο προαύλιο του κτιρίου, συγκεντρώνονταν περισσότερα παιδιά και ενήλικες. Η δραστηριότητα αρχίζει σχηματίζοντας έναν κύκλο, όπου συμμετείχαν τα παιδιά. Ένα παιδί κάθε φορά λέει δυνατά το όνομά του, συστήνεται στα μέλη της ομάδας και στη συνέχεια χαιρετά, κουνώντας το χέρι. Η ομάδα επαναλαμβάνει το όνομά του και χαιρετά με τον ίδιο τρόπο, λέγοντας τις λέξεις «Γεια» ή και «Hi». Κατά τη διάρκεια της δράσης, μία γυναίκα πρόσφυγας βιντεοσκοπεί με το κινητό της. Όταν η κ. Νατάσα Καρακατσάνη, που φωτογράφιζε τον χώρο και τις δράσεις, την πλησιάζει για να την φωτογραφήσει, μοιάζει να ντρέπεται, παρόλα αυτά, κάθεται με μία έντονη αμηχανία, βάζοντας το χέρι στο στόμα της.

Οι ενήλικες, περισσότερο άντρες, κάθονται και παρακολουθούν τις δράσεις. Τα παιδιά συμμετέχουν σε όλα τα παιχνίδια. Υπάρχουν όμως, τρία μικρά παιδιά που προσπαθούν να τραβήξουν την προσοχή μας, κρυμμένα πίσω από ένα μικρό τοίχο και ουρλιάζοντας εμφανίζονται μπροστά μας. Ένας έφηβος παίζει μουσικό όργανο. Παρασύρονται και άλλοι και αρχίζουν να παίζουν και εκείνοι, μαζί τους και δυο φοιτητές από την ομάδα που ασχολούνται με τη μουσική.

Ακολουθεί ένα παιχνίδι αγγίγματος. Τα παιδιά δεν νιώθουν αμήχανα που αγγίζουν και αγγίζονται. Επικοινωνούν μαζί μας και δεν αισθάνονται αποξενωμένοι. Η μουσική δυναμώνει, καθώς συμμετέχουν περισσότεροι πρόσφυγες. Όλοι χορεύουν και χειροκροτούν στον ρυθμό της μουσικής, που μοιάζει στις παραδόσεις της χώρας τους. Έρχονται περισσότεροι πρόσφυγες και παρατηρούν τι κάνουμε ή και συμμετέχουν. Χορεύουμε, σχηματίζοντας έναν μεγάλο κύκλο, μικρές ομάδες ή σε ζευγάρια. Ένα παιδί πέφτει κάτω και κλαίει. Ο πατέρας του πηγαίνει κοντά και τον αγκαλιάζει. Ηρεμεί στην αγκαλιά του, νιώθει ασφάλεια.

Δυο έφηβοι πλησιάζουν και ρωτούν για το πρόγραμμα μετεγκατάστασης. Όταν τους απαντώ ότι δεν γνωρίζω και ότι ήρθαμε εδώ μόνο για να επικοινωνήσουμε μαζί τους, απαντούν ότι δεν προσφέρουμε κάτι σημαντικό, μόνο κάποιες δραστηριότητες και για λίγο χρόνο. Προφανώς ζητούν ριζική λύση στα προβλήματα που βιώνουν στο χώρο διαμονής τους. Κάθονται σε απόσταση και παρακολουθούν αυτά που κάνουμε. Σε όλη τη διάρκεια της μουσικής και του χορού και άλλοι άνθρωποι έρχονται και παρασύρονται από τον ρυθμό και την χαρούμενη διάθεση των υπολοίπων. Οι γυναίκες μας κρατούν σε απόσταση, παρατηρούν, είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικές.

Κάποια στιγμή, έρχεται κοντά μία ηλικιωμένη γυναίκα πρόσφυγας και την πιάνει από το χέρι μία φοιτήτρια για να χορέψει μαζί μας. Χορεύει, γελά, αγγίζει το άλλο σώμα και την αγγίζουν. Την ίδια ώρα, κάποια παιδιά παίζουν ποδόσφαιρο με τους φοιτητές.

Έχει περάσει η ώρα και έχει φτάσει η στιγμή του φαγητού, που προετοιμάζει εταιρεία catering και το σερβίρουν στρατιώτες και εθελοντές. Παροτρύνουμε τα παιδιά και τους ενήλικες να πάνε να φάνε. Ένας άνδρας, όμως, εξακολουθεί να παίζει μουσική και να τραγουδά σκοπούς της πατρίδας του. Κάποια παιδιά ακούν και παρακολουθούν προσεκτικά, όπως και εμείς. Η φωνή του είναι συγκινητική, βγάζει έναν καημό.

Αποφασίζουμε να επισκεφτούμε τις εσωτερικές εγκαταστάσεις του χώρου, για να παρατηρήσουμε τις συνθήκες διαμονής. Ο χώρος είναι μία μεγάλη αίθουσα, όπου κυριαρχεί το τσιμέντο, χωρίς παράθυρα, χωρίς θέρμανση, χωρίς διαχωριστικούς προσωπικούς χώρους...Οι πρόσφυγες έχουν δημιουργήσει πολλούς αυτοσχέδιους χώρους, σκηνές ύπνου και κουκέτες. Συναντάμε μια παρέα γυναικών που συζητούν μεταξύ τους. Χαιρετούν και ανταποδίδουμε.

Βγαίνουμε από το εσωτερικό του κτιρίου και κατευθυνόμαστε προς το χώρο του catering. Κάποιοι στρατιώτες που επιβλέπουν τη διαδικασία της σίτισης, μας λένε πως υπάρχουν περιπτώσεις διαπληκτισμού κατά καιρούς αλλά όχι κάτι ακραίο. Έχουν τη διάθεση να δείξουν ότι τα πράγματα είναι καλύτερα εδώ από άλλες περιοχές, σε σχέση με τις εγκαταστάσεις, την παροχή φαγητού, την επικοινωνία στρατού και προσφύγων. Παρόλα αυτά πολλές γυναίκες μας δείχνουν στο χάρτινο δίσκο, στον οποίο υπάρχει ένα χάρτινο πιάτο με ένα κομμάτι παστίτσιο, δύο λευκά μικρά ψωμιά και ένα πράσινο μήλο. Από την έκφραση του προσώπου τους καταλαβαίνουμε ότι αποδοκιμάζουν την ποιότητα του φαγητού.

Εκείνη τη στιγμή έρχεται ένας νεαρός πρόσφυγας και ζητά νερό. Οι υπεύθυνοι απαντούν ότι πήραν όλοι το μεσημέρι. Φεύγει εκνευρισμένος και γυρνά ξανά, ζητώντας φαγητό. Εκείνη τη στιγμή προσπαθεί να επικοινωνήσει μαζί του η κ. Τσουβαλά. Αποφασίζει ένας στρατιώτης μαζί με την κ. Τσουβαλά να πάνε να πάρουν νερό από μία αίθουσα, όπου λογικά τοποθετούνται τρόφιμα. Πράγμα που είναι εναντίον στους κανόνες. Μας πληροφορούν ότι έχει παραβιαστεί αρκετές φορές η αίθουσα από τους πρόσφυγες, κυρίως νεαρά παιδιά.

Επιστρέφοντας στο χώρο του παιχνιδιού, βλέπω ότι μία ομάδα παιδιών να παίζουν τυφλόμυγα με μια φοιτήτρια, ενώ ένα μικρό αγόρι μαθαίνει να κάνει σαΐτα με τη βοήθεια δυο φοιτητριών. Η κ. Τσουβαλά μοιράζει στα παιδιά γλειφιτζούρια και

κάποια παίρνουν δύο και απομακρύνονται τρέχοντας. Έπειτα, μοιράζουμε σε όλα τα παιδιά λευκά χαρτιά, μαρκαδόρους και ξυλομπογιές. Ένα μικρό δώρο γι' αυτά. Χαρούμενα τα παιδιά αρχίζουν να ζωγραφίζουν. Αγόρια και κορίτσια κάθονται στο έδαφος και μία γυναίκα μοιράζει σε όλους κομμάτια από τα πράσινα μήλα που τους είχαν δώσει στο βραδινό. Οι ζωγραφιές των παιδιών ποικίλουν. Καθεμία αποτυπώνει ό,τι φαντάζεται, ό,τι χρειάζεται, ό,τι επιθυμεί στη ζωή του. Ένα κορίτσι ζωγραφίζει ένα σπίτι με κήπο, ένα αγόρι ποδοσφαιρικό αγώνα, άλλα παιδιά ζωγραφίζουν παντού καρδιές, ένα κορίτσι ζωγραφίζει μία πεταλούδα με ένα σπίτι στη μέση, ένα άλλο ζωγραφίζει ανθρώπινα χέρια με ένα δαχτυλίδι στο μεσαίο δάχτυλο και τέλος ένα κορίτσι αποτυπώνει στο χαρτί ένα σπίτι με κήπο και έναν άνθρωπο.

Η επίσκεψη ολοκληρώνεται με αναμνηστικές φωτογραφίες. Συγκεντρωνόμαστε και κάνουμε το σήμα της ειρήνης, μικρά παιδιά, έφηβοι, ενήλικες. Έφτασε η ώρα της αναχώρησης. Οι περισσότεροι θέλουμε να μείνουμε παραπάνω. Τα παιδιά δεν θέλουν να φύγουμε. Μας χαιρετούν και μας ευχαριστούν για τις μικρές στιγμές που τους δώσαμε και εμείς για την αγάπη που εισπράξαμε. Ένα μικρό παιδί, ο Μουσταφά, τρέχει στην αγκαλιά ενός φοιτητή που έπαιζε συνεχώς μαζί του. Ένας από τους δύο εφήβους του οργανισμού Άρσις συζητά με τους πρόσφυγες σε όλη τη διάρκεια της επίσκεψης. Στην έξοδο από τις εγκαταστάσεις παρατήρησα μια αγέλη από αδέσποτα σκυλιά, τα οποία είχαν αισθανθεί την ανθρώπινη παρουσία και την πιθανότητα εξεύρεση τροφής.

4.4 Δεύτερο αντιρατσιστικό δρώμενο

Σαν τα πουλιά που πετούν...

Στις 23 Μαρτίου 2017, με αφορμή την Παγκόσμια ημέρα κατά του Ρατσισμού, πραγματοποιήθηκε ένα ακόμα αντιρατσιστικό δρώμενο με τίτλο «Σαν τα πουλιά που πετούν...». Στο πλαίσιο των μαθημάτων χορού και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης συγκεντρώθηκε μία μεγάλη ομάδα από φοιτητές και φοιτήτριες. Μαζί μας για μία ακόμη χρονιά συμμετείχαν έφηβοι από την Άρσις.

Η άφιξη στο προαύλιο του Αγίου Νικολάου πραγματοποιείται στις 11:45 πμ. Εκεί, είχαν ήδη μαζευτεί οι φοιτητές, οι φοιτήτριες, οι έφηβοι από την Άρσις και ένας νεαρός τραγουδιστής, ο οποίος συνόδευε μουσικά τις πρώτες δράσεις. Η μεγάλη συγκέντρωση πυροδότησε το ενδιαφέρον των περαστικών. Μαζί με τους περαστικούς θεατές βρίσκονται και φοιτητές, φοιτήτριες του Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης.

Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες είχαν διπλό ρόλο. Εκτός από θεατές, είχαν φέρει μαζί τους αφίσες που δημιούργησαν στα πλαίσια του μαθήματος Σχεδιασμός, Οργάνωση και Αξιολόγηση Διαπολιτισμικών Δράσεων με διδάσκοντα τον κ. Μάγο. Το θέμα κάθε αφίσας είναι διαφορετικό. Όμως, έχουν κοινό στόχο. Την καταδίκη των διακρίσεων και του ρατσισμού και την υπεράσπιση του δικαιώματος στη διαφορετικότητα.

Το δρώμενο ξεκίνησε με τον σχηματισμό ενός μεγάλου κύκλου σε όλο τον χώρο. Ακολουθούμε τον εκάστοτε «αρχηγό» που παρουσιάζεται μπροστά μας. Ακολούθησαν ασκήσεις με διαφορετικούς αρχηγούς, καταβάλλοντας μεγαλύτερη ή μικρότερη εξωτερική σωματική ενέργεια και δύναμη. Ξαφνικά, μια φοιτήτρια αποχωρεί, τρέχοντας. Την ακολουθούμε και εξαφανιζόμαστε από τον προαύλιο χώρο. Οι θεατές, πιθανόν, απορούν για το τι θα κάνουμε. Κάνουμε έναν κύκλο γύρω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου και εμφανιζόμαστε από την άλλη μεριά της εκκλησίας.

Αρχίζει ο νεαρός να τραγουδά και να παίζει μουσική με την κιθάρα, ενώ μια ομάδα φοιτητριών και φοιτητών παρουσιάζεται στο προαύλιο χώρο. Κρατούν πολύχρωμες κορδέλες αγωνιστικής ρυθμικής γυμναστικής. Η ομάδα έχει «αρχηγό». Οι υπόλοιποι την ακολουθούν, δημιουργώντας την αίσθηση ενός καθρέφτη. Οι κορδέλες πετούν στον αέρα δημιουργώντας εντυπωσιακά συμβολικά σχήματα. Το θέαμα είναι μαγικό. Οι καμπύλες κάθε κορδέλας και οι κινήσεις των σωμάτων γίνονται ένα. Οι κορδέλες παρουσιάζονται σαν συνέχεια των άκρων του σώματος. Ο ρυθμός των κινήσεων του σώματος και της κορδέλας γίνονται με την αίσθηση του ρυθμού της μουσικής και κόντρα στο ρυθμό, με μεγαλύτερη και μικρότερη ένταση. Ξαφνικά, η «αρχηγός» σταματά. Η κορδέλα πέφτει στο έδαφος και η «αρχηγός» περπατά πάνω στην γραμμή της κορδέλας. Η αίσθηση που προκαλείται είναι σαν να ακροβατεί σε τεντωμένο σχοινί και προσέχει μην πέσει στο κενό. Το ίδιο κάνει και η ομάδα. Φτάνουν στο τέλος της και η κορδέλα ξαναπετά στον αέρα. Η πρώτη ομάδα αποχωρεί πηγαίνοντας προς τα πίσω.

Ακολουθεί η δεύτερη ομάδα, που παρουσιάζεται με τον ίδιο τρόπο. Υπάρχει μία «αρχηγός» και τα υπόλοιπα μέλη ακολουθούν σαν καθρέφτες της. Η «αρχηγός» πετά την κορδέλα, δημιουργώντας σχήματα για άλλη μια φορά εντυπωσιακά. Οι κορδέλες πετούν στον αέρα και πέφτουν στο έδαφος με μία συνεχιζόμενη κίνηση του σώματος μεγαλύτερης ή μικρότερης έντασης. Το θέαμα είναι μαγικό, τα χρώματα της κάθε κορδέλας είναι διαφορετικά. Η πολυχρωμία ίσως συμβολίζει την διαφορετικότητα της κοινωνίας μας και την αίσθηση του να νιώθουμε ελεύθεροι.

Ακολουθεί η τρίτη και τελευταία ομάδα. Ο νεαρός συνεχίζει να τραγουδά και να παίζει μουσική. Υπάρχει και σ' αυτή την ομάδα μία «αρχηγός». Τα μέλη της ομάδας ακολουθούν σαν καθρέφτες της. Οι κινήσεις της κορδέλας είναι πιο κοφτές και δυναμικές σαν να χαράσσουν κάτι κάπου. Δημιουργούν την αίσθηση πολεμικής τέχνης. Υπάρχει ένας αόρατος αντίπαλος με όπλο μια κορδέλα. Συνεχίζεται η μάχη με άγνωστο αποτέλεσμα. Ή τουλάχιστον αυτό φαίνεται. Η τρίτη ομάδα αποχωρεί πηγαίνοντας προς τα πίσω.

Το δρώμενο συνεχίζεται με την είσοδο της ομάδας στο κέντρο της πλατείας του Αγίου Νικολάου. Σιγά-σιγά αρχίζουν τα solo. Μα βλέπω έναν δισταγμό στα πρόσωπα των περισσότερων. Προσπαθώ με κινήσεις να τους προσελκύσω και να έρθουν και εκείνοι. Η στάση του σώματος ή μάλλον η αδράνεια που κυριαρχεί στην έκφραση και στο σώμα δίνουν την εντύπωση του αγάλματος. Μίας δυσκολίας φανερός, σαν να διστάζουν να ανοίξουν τα φτερά τους. Ίσως χρειάζονται μία ώθηση, ένα σπρώξιμο για να τρέξουν πάνω στο τεντωμένο σχοινί της ζωής.

Το δρώμενο ολοκληρώθηκε με μια συμβολική δράση. Συγκεντρωθήκαμε στο κέντρο του χώρου και καθίσαμε στη γη. Έπειτα αρχίσαμε να πετάμε ο ένας στον άλλον χάρτινες σαίτες, που είχαμε φτιάξει την προηγούμενη μέρα. Το παιδικό παιχνίδι μεταμορφώθηκε σε αεροπλάνα, που πετούν και βομβαρδίζουν άμαχο πληθυσμό στις εμπόλεμες περιοχές του πλανήτη. Σε αυτή τη αίσθηση συνετέλεσε και η ομάδα κρουστών Caracatu, που άρχισε να συνοδεύει την κίνηση με υπόκωφους ρυθμούς. Το δρώμενο έφτασε στο τέλος του και η ομάδα κρουστών Caracatu συνέχιζε να παίζει. Ο κόσμος συμμετέχει και επικρατεί μία πολύ χαρούμενη ατμόσφαιρα. Όλοι κινούνται και χορεύουν μαζί. Το δρώμενο ήταν αφιερωμένο στους πρόσφυγες, στη συνύπαρξη, στην ένταξη, αλλά και στην επιθυμία τους να μετακινηθούν προς τους τόπους που εκείνοι θέλουν, σαν τα πουλιά που πετούν.

Κεφάλαιο 5^ο: Άνθρωποι στην άκρη του δρόμου

5.1 Το προσφυγικό ζήτημα στο επίκεντρο της επικαιρότητας

Για μια μεγάλη περίοδο μελετούσα άρθρα στον ημερήσιο τύπο για το προσφυγικό ζήτημα και την ένταξη των παιδιών των προσφύγων στα σχολεία της πόλης. Στο άρθρο της εφημερίδας *Θεσσαλία* (12/7/2016) με τίτλο «Σε σχολεία του Βόλου θα φοιτήσουν τον Σεπτέμβρη 20 προσφυγόπουλα από του ΜΟΖΑ», έγραφε ο δημοσιογράφος: «Τον δρόμο της εκπαίδευσης αναμένεται να πάρουν από Σεπτέμβριο τα δεκάδες παιδιά προσφύγων που φιλοξενούνται στις εγκαταστάσεις του πρώην Μόζα. Το υπουργείο Παιδείας σκοπεύει να προσλάβει αναπληρωτές εκπαιδευτικούς που θα καλύπτουν τις προϋποθέσεις, όπως ακόμη και την εκμάθηση αραβικής γλώσσας, για να διδάξουν στα παιδιά».

Ο δημοσιογράφος ανέφερε επίσης ότι στα Δημοτικά θα δημιουργηθούν τάξεις υποδοχής, ενώ για τα νήπια, ίσως, λειτουργήσουν παραρτήματα στις εγκαταστάσεις των προσφύγων. Παρόλα αυτά, η έκβαση των γεγονότων ήταν διαφορετική. Σύντομα, σε ένα άλλο άρθρο υπογράμμισε ο δημοσιογράφος: «Στο σκοτάδι παραμένει η Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Μαγνησίας αναφορικά με την υποδοχή των προσφυγόπουλων που βρίσκονται στο κέντρο φιλοξενίας του Μόζα από τα τοπικά νηπιαγωγεία και δημοτικά σχολεία. Η εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας για την εκπαίδευση των προσφυγόπουλων δεν έλυσε πρακτικά ζητήματα για τη διαχείριση του συγκεκριμένου μαθητικού δυναμικού».

Στις 18 Νοεμβρίου 2016 στην εφημερίδα *Θεσσαλία*, ο δημοσιογράφος παρέθετε τα εξής: «Στο 9ο δημοτικό σχολείο της Νέας Ιωνίας θα φοιτήσουν τα προσφυγόπουλα από του Μόζα. Η Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας συμφώνησε με γονείς και διδακτικό προσωπικό και τα παιδιά θα παρακολουθήσουν στη Νέα Ιωνία μαθήματα. Το σχολείο κρίθηκε κατάλληλο και βρίσκεται πίσω από το αναμορφωτήριο».

Το 10ο Γυμνάσιο Βόλου θα υποδεχθεί τελικά τους έξι πρόσφυγες από τις εγκαταστάσεις του πρώην Μόζα. Παράλληλα συνάντηση θα πραγματοποιήσουν τη Δευτέρα οι Σύλλογοι Εκπαιδευτικών του Βόλου μαζί με άλλους φορείς για την ένταξη των προσφυγόπουλων στην εκπαίδευση και τις ενέργειες ενημέρωσης που πρέπει να γίνουν. Σε σχέση με τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ο διευθυντής Εκπαίδευσης Μαγνησίας κ. Σωκράτης Σαβελίδης όρισε το 10ο Γυμνάσιο Βόλου για την υποδοχή των έξι προσφύγων μαθητών, καθώς το υπουργείο Δευ/μιας εκπαίδευσης

έχει ορίσει Γυμνάσια ως δομές εκπαίδευσης και όχι τα Λύκεια. Ο κ. Σαβελίδης πρόσθεσε ότι επιλέχτηκε το 10ο Γυμνάσιο, γιατί είναι το πιο κοντινό Γυμνάσιο στις εγκαταστάσεις του πρώην Μόζα. Τα μαθήματα στο σχολείο θα γίνονται το απόγευμα με στόχο οι έξι μαθητές να μάθουν τα ελληνικά και να μπορούν να ενταχθούν σε τμήμα ένταξης.

Εν τω μεταξύ, αυξάνονταν οι αντιδράσεις της κοινωνίας για την ένταξη των παιδιών προσφύγων στις σχολικές μονάδες της χώρας. Ο Σύλλογος Γονέων του Δημοτικού Σχολείου Σέσκλου διατύπωσε την αντίθεσή του με την παρακάτω ανακοίνωση: «Τα προβλήματα που ανακύπτουν από αυτήν την κατάσταση, όπως επισημαίνει...ο Σύλλογος Γονέων του Δημοτικού Σέσκλου αποδεικνύουν προχειρότητα και επιπολαιότητα εκ μέρους της συγκυβερνήσεως, η οποία σπεύδει να ενσωματώσει τεράστιες ανθρώπινες μάζες στον εθνικό κορμό και μάλιστα να πειραματίζεται σε αχαρτογράφητα νερά στον ευαίσθητο χώρο της παιδείας και της εκπαίδευσης. Ο Σύλλογος Γονέων δηλώνει ότι αντιτίθεται ρητώς στη φοίτηση προσφύγων διότι τα ζητήματα που αναφέρονται είναι μείζονος κοινωνικής σημασίας. Τα παιδιά αυτά προέρχονται από χώρες, των οποίων ο πολιτισμός και τα ήθη απέχουν παρασάγγες από τον ελληνικό τρόπο ζωής, το επίπεδο της σχολικής εκπαίδευσης θα ανασταλεί σημαντικώς ενώ ταυτοχρόνως τίθεται ζήτημα δημόσιας υγείας σχετικώς με τον εμβολιασμό τους» (Ταχυδρόμος, 19/11/2016).

Στον *Ταχυδρόμο*, δύο μέρες αργότερα (21/11/2016) σημείωνε ο αρθρογράφος: «Με αφορμή την άρνηση και τον προβληματισμό γονέων να γίνουν δεκτά παιδιά μεταναστών και προσφύγων, από την εγκατάσταση «Μόζα», σε σχολεία της περιοχής μας, ο Ιατρικός Σύλλογος Μαγνησίας εξέδωσε ανακοίνωση στην οποία αναφέρεται πως «αισθάνεται την ανάγκη να εκφράσει την άποψή του με παρρησία και βασιζόμενος σε επιστημονικά και ανθρωπιστικά δεδομένα».

Στην ανακοίνωση του Ιατρικού Συλλόγου αναφέρονται τα εξής: «Κατ' αρχάς πρέπει να πληροφορήσουμε τους πολίτες της περιοχής μας ότι όλα τα παιδιά και οι έφηβοι στην εγκατάσταση του «Μόζα» έχουν εμβολιαστεί, όπως μας ενημέρωσαν οι υπεύθυνοι για θέματα υγείας της εγκατάστασης αυτής, με τους οποίους έχουμε άμεση και στενή συνεργασία. Συγκεκριμένα πριν από 45 ημέρες περίπου η ομάδα αυτή πληθυσμού εμβολιάστηκε για 10 λοιμώδη νοσήματα, μεταξύ των οποίων ηπατίτιδα Α, πολιομυελίτιδα, ιλαρά, ερυθρά, κ.λπ.

Συνεπώς, θεωρούμε ότι δεν υπάρχει κανένας λόγος ανησυχίας ή άρνησης εκ μέρους γονέων να γίνουν δεκτά και να εκπαιδευτούν τα παιδιά των προσφύγων και μεταναστών

σε σχολεία της περιοχής μας, με το επιχείρημα ότι δεν έχουν εμβολιαστεί. Πιστεύουμε ότι αυτά τα παιδιά θα πρέπει να ενταχθούν ομαλά στην κοινωνία μας, λαμβάνοντας την εκπαίδευση που πρέπει και ακολουθώντας τους κανόνες υγιεινής που προβλέπονται για όλα τα παιδιά αυτής της χώρας. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε στη χώρα μας να υπάρχουν 'παιδιά ενός κατώτερου Θεού'. Τέλος, με αφορμή αυτό το θέμα, θέλουμε να συστήσουμε σε όλους τους γονείς να ελέγξουν τα βιβλιάρια υγείας των παιδιών τους για τα εμβόλια που προβλέπονται και να τα εμβολιάσουν, σε όποια περίπτωση αυτό δεν έχει ακόμη γίνει».

Παρότι οι γονείς ενημερώθηκαν από τον Ιατρικό Σύλλογο της Μαγνησίας για τον εμβολιασμό των προσφυγόπουλων, δεν έλειψαν οι αντιδράσεις. Σε άρθρο της εφημερίδας *magnesia news* (23/11/2016), έγραφε ο δημοσιογράφος: «Με αντιπαράθεσις πραγματοποιήθηκε η σημερινή ενημερωτική συνέλευση στο 9ο δημοτικό σχολείο Νέας Ιωνίας που φέρεται να προτάθηκε, ώστε να φιλοξενήσει προσφυγόπουλα από τις εγκαταστάσεις του Μόζα, προκειμένου να παρακολουθούν, σε απογευματινά τμήματα, μαθήματα. Η σημερινή συνέλευση είχε ενημερωτικό χαρακτήρα σε σχέση με την δημιουργία τάξη υποδοχής των προσφυγόπουλων. Όμως, δεν έλειψαν οι αντιδράσεις κάποιων γονέων από το 3^ο δημοτικό και το 9^ο δημοτικό σχολείο, λέγοντας ότι ο διευθυντής του 9^{ου} δημοτικού αποφάσισε για την υποδοχή των προσφυγόπουλων και δεν ρώτησε κανέναν. Εξέφρασαν την επιφύλαξή τους για τον τρόπο που θα δημιουργηθεί η τάξη υποδοχής, επισημαίνοντας ότι δεν έχουν εμπιστοσύνη στον κρατικό μηχανισμό και ανέφεραν ότι το κτίριο του σχολείου γενικά, αντιμετωπίζει προβλήματα, για τα οποία δεν δίνονται λύσεις. Η συντονίστρια εκπαίδευσης των προσφύγων Μάγδα Βίτσου τόνισε αρχικά, ότι ο συνολικός αριθμός των παιδιών είναι 20, τα οποία και θα φοιτήσουν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, και αποκλειστικά, ηλικίας από 6 ως 12 ετών. Η ίδια ξεκαθάρισε, πως προϋπόθεση για τη φοίτησή τους είναι ο εμβολιασμός τους».

Ο διευθυντής της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Γ. Πολύζος, τόνισε, «ότι θα πρέπει να πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις για να λειτουργήσει η τάξη υποδοχής όπως και να υπάρχει θετικό κλίμα στους δασκάλους». Κάποιοι γονείς αντέδρασαν και ζήτησαν να μάθουν τον λόγο που το Σέσκλο δεν δέχθηκε τα προσφυγόπουλα σε σχολείο, ενώ υπήρξε και λεκτική αντιπαράθεση με γονείς, που έλεγαν ότι δεν υπάρχει λόγος, να μη φοιτήσουν αυτά τα παιδιά στο σχολείο τους.

Για άλλη μια φορά, από τον Ιατρικό Σύλλογο Μαγνησίας, ο πρόεδρος του κ. Ευθύμιος Τσάμης, στη διάρκεια της συνέλευσης διαβεβαίωσε ότι «τα προσφυγόπουλα

έχουν εμβολιαστεί, ζητώντας όμως παράλληλα από τους γονείς των παιδιών, να ελέγξουν και οι ίδιοι, τα βιβλιάρια των παιδιών τους για να δουν αν... τα δικά τους παιδιά έχουν κάνει όλα τα εμβόλια».

Παρά τις αντιπαραθέσεις, η έναρξη των μαθημάτων έφτασε. Στις 5 Ιανουαρίου 2017 το *AKPOAMA talk radio/online news 99,8*, μετάδωσε ανακοίνωση που εξέδωσε το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Το εκπαιδευτικό προσωπικό ομόφωνα θεωρεί ότι το δικαίωμα των παιδιών αυτών στην εκπαίδευση είναι αυτονόητο, η δε πρόσβασή τους στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί *απαρέγκλιτη υποχρέωση της πολιτείας*.

Την Τετάρτη 11/1/2017, την ημέρα που αρχίζουν τα μαθήματα για τα παιδιά των προσφύγων που διαμένουν στο κέντρο προσωρινής φιλοξενίας ΜΟΖΑΣ, οι διδάσκοντες και διδάσκουσες του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, καθώς και οι αυριανοί δάσκαλοι και δασκάλες των παιδιών όλων μας, δηλαδή οι φοιτητές και οι φοιτήτριες του Τμήματος, στις 2.00μμ θα βρίσκονται εκεί, στο 9ο Δημοτικό Σχολείο Νέας Ιωνίας (Χρ. Σμύρνης 2) για να υποδεχτούν και να καλωσορίσουν τα προσφυγόπουλα την πρώτη ημέρα στο νέο τους σχολείο. Τα μαθήματα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, από τη 13.00μμ έως τις 17.00μμ της Τετάρτης 11/1/2017, αναβλήθηκαν, όμως η πρωτοβουλία αυτή αποτελεί για τους φοιτητές και τις φοιτήτριες του Τμήματος ένα ανεκτίμητο μάθημα Αλληλεγγύης, Αξιοπρέπειας, Ανθρωπισμού και Αγώνα.

Την ημέρα έναρξης των μαθημάτων, φορείς, σύλλογοι της πόλης και πολίτες παρευρέθησαν, λίγο μετά τις 14:30 το μεσημέρι με σκοπό την υποδοχή των δεκαπέντε προσφυγόπουλων που φιλοξενούνται στη δομή Μόζα και άρχισαν τα μαθήματά τους στο 9ο Δημοτικό Σχολείο. Ο διευθυντής του 9^{ου} δημοτικού σχολείου Νέας Ιωνίας, Γιώργος Βάλης, είπε: «με χαρά περιμένουμε σήμερα τα παιδιά αυτά στο σχολείο και δεν εξετάζουμε ούτε την εθνικότητά τους, ούτε το θρήσκευμά τους, απέναντί μας έχουμε μόνο παιδιά», προσθέτοντας ότι «το σχολείο δεν είναι περιουσιακό στοιχείο ούτε των δασκάλων, ούτε των γονέων και πως είναι υποχρέωση της πολιτείας να παρέχει εκπαίδευση» (EPT Βόλου, 18/01/2017).

«Σύμφωνα με τον κ. Βάλη, τα μαθήματα των 15 προσφυγόπουλων από τη δομή Μόζα με διάρκεια τεσσάρων ωρών της μέρας, θα γίνονται σε μια αίθουσα, με διαδραστικό πίνακα, όπου τα παιδιά θα έχουν πρόσβαση σε υπολογιστές. Τα μαθήματα που θα διδάσκονται θα είναι αγγλικά, πληροφορική, φυσική αγωγή και μουσική, ενώ την πρώτη εβδομάδα των μαθημάτων θα υπάρχει και μεταφραστής, που

θα βοηθήσει το έργο της εκπαιδευτικού, η οποία έχει αναλάβει το συγκεκριμένο τμήμα» (ραδιοφωνικός σταθμός EPT Βόλου, 18/01/ 2017).

5.2 Συνέντευξη με την κ. Μάγδα Βίτσου

Με αφορμή τα παραπάνω γεγονότα, επικοινωνήσα με την κ. Μάγδα Βίτσου, υπεύθυνη συντονίστρια εκπαίδευσης για τη δημιουργία τάξης υποδοχής των προσφυγόπουλων. Στόχος ήταν η πραγματοποίηση μιας συνέντευξης μαζί της. Δέχθηκε την πρότασή μου και συναντηθήκαμε στο γραφείο της.

Η κ. Βίτσου αρχικά, περιέγραψε πώς βλέπει την μάθηση των παιδιών προσφύγων, μετά από δυο περίπου μήνες της έναρξης των μαθημάτων. Επεσήμανε ότι δεν είναι καθόλου εύκολο. Τα παιδιά αυτά είχαν χάσει την σχολική ρουτίνα εδώ και αρκετό καιρό, ενώ κάποια παιδιά δεν είχαν πάει ποτέ στο σχολείο λόγω της μικρής τους ηλικίας. Οπότε ο πρώτος μήνας πέρασε στο να μάθουν κάποιους κανόνες λειτουργίας της σχολικής τάξης. Όμως, τόνισε ότι υπάρχει μία δασκάλα στο σχολείο για είκοσι παιδιά διαφορετικών ηλικιών και αυτό δεν κάνει εύκολο το έργο της. Το έργο και για την ίδια και για την εκπαιδευτικό που προσπαθεί να διαχειριστεί αυτή την κατάσταση και για την όλη μαθησιακή διαδικασία. Παρόλα αυτά, πρόσθεσε ότι προχωράει αργά, με σταθερά βήματα και βελτιωτικά. Ωστόσο, πέρα από το πλαίσιο της σχολικής τάξης, προσπαθούν να ενισχύσουν τα παιδιά και στη δομή Μόζα. Κάποιες από τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται είναι μαθήματα μητρικής γλώσσας, αραβικά προς το παρόν, ενώ κάνουν δράσεις δραματισμού και αθλητικές δραστηριότητες. Επίσης, κάνουν μαθήματα αγγλικής γλώσσας στα μικρά παιδιά μέχρι και παιδιά 17 – 18 ετών. Όλα αυτά τα προγράμματα, γίνονται από μία ομάδα που διαχειρίζεται η ίδια.

Στη συνέχεια, μίλησε για τις ομοιότητες και διαφορές των παιδιών που δεν έχουν κάποια εμπειρία στην σχολική λειτουργία με τα παιδιά που φοιτούν ήδη. Τόνισε ότι δεν βρίσκει κάποια σημαντική διαφορά. Όπως όλα τα παιδιά έχουν τη ζωντανά τους, λένε τα αστεία τους, έχουν τις μαθησιακές δυσκολίες, αλλά και ευκολίες τους, τις παρές τους και τις διαφωνίες τους. Ιδιαίτερα από τη στιγμή που βρήκαν κάποιο κώδικα επικοινωνίας και μπορούν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, δεν διακρίνει κάποια μεγάλη διαφορά. Σίγουρα, παραθέτει ότι δυο διαφορές είναι η γλώσσα και ο τόπος που μένουν. Παρατηρεί όμως, ότι γίνονται προσπάθειες από την πλευρά των παιδιών αυτών, να γνωρίσουν και τους άλλους μαθητές του πρωινού ωραρίου, καθώς νιώθουν λίγο αποξενωμένα μέχρι τώρα.

Μετά, περάσαμε σε ένα άλλο φλέγον ζήτημα, τις αντιδράσεις των γονιών της τοπικής κοινότητας. Η κ. Βίτσου επισήμανε ότι υπήρχε αντίδραση και σε όλη την Ελλάδα και δεν είναι μόνο φαινόμενο του Βόλου. Επιπλέον, σημείωσε ότι μεγάλη αντίδραση υπήρχε την ημέρα ενημέρωσης των γονέων. Τόνισε ότι το θέμα αυτό είναι πολυσύνθετο, υπάρχει μία κοινωνική ανέχεια στον κόσμο λόγω του ότι οι Έλληνες περνάνε δύσκολα, οπότε βρήκαν αυτό το ζήτημα για να βγάλουν όλες τις ανησυχίες και τις φοβίες τους. Καθόλη τη διάρκεια της ενημέρωσης, μεγάλο θέμα αποτελούσε οι ασθένειες που μπορεί να έχουν αυτά τα παιδιά. Όταν απαντούσαν εγκεκριμένοι επιστήμονες, με επιχειρήματα, στις ερωτήσεις τους κάποιοι κατανόησαν, ενώ άλλοι αντέδρασαν με φωνές και βωμολοχίες. Όμως, τόνισε ότι αυτή είναι η μειοψηφία. Ευτυχώς, τα πράγματα πηγαίνουν πολύ καλά. Τα παιδιά δεν έχουν κανένα πρόβλημα κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο σχολείο ή κατά τη μετακίνησή τους. Επισημαίνει ότι, ο Σύλλογος Γονέων στηρίζει τους μαθητές και οι υπόλοιποι μαθητές δεν έχουν θέματα. Τίποτα δεν άλλαξε από την ημέρα που ήρθαν τα παιδιά, ούτε το σχολείο ζημιώθηκε. Ίσα-ίσα ωφελείται. Ακόμα και τα παιδιά του πρωινού ωραρίου θα επωφεληθούν, όταν αρχίσουν οι κοινές δράσεις. Μέχρι τώρα τους βλέπουν, τους έχουν εικόνα. Βλέπουν παιδάκια, όπως είναι τα ίδια, χωρίς κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό μουσουλμάνων.

Το τελευταίο ερώτημα ήταν για τον ρόλο του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στις προσπάθειες ένταξης των προσφύγων στην κοινωνία. Η κ. Βίτσου μίλησε για τα εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν δημιουργηθεί για τη στήριξη των προσφύγων, όπως τα μαθήματα αγγλικής γλώσσας για τους ενήλικες, προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης από μια ομάδα καθηγητών και φοιτητών, τη διοργάνωση της δράσης «Δραματική τέχνη και Δραματισμός» από την ίδια. Πρόσθεσε ότι γίνονται πολλές δράσεις, καθώς υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον από το Πανεπιστήμιο. Η συνέντευξη ολοκληρώθηκε με την επιθυμία της να γίνουν ακόμα περισσότερα προγράμματα για τη βοήθεια και καθημερινή, έμπρακτη υποστήριξη των προσφύγων από τους φορείς της πόλης του Βόλου και όλης της χώρας.

5.3 Προώθηση της ένταξης των προσφύγων στην κοινωνία

Η αλληλεπίδραση των προσφύγων με την ελληνική κοινωνία είναι μια αμφίδρομη διαδικασία, απαραίτητη για την ένταξή τους, αλλά και την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας σε θέματα ετερότητας. Στο πλαίσιο αυτό, θα ήθελα να αναφέρω ότι στις δράσεις περιλαμβάνεται και μια παράσταση χορού στο 7^ο Φεστιβάλ Αφήγησης

στην Καλλιπεύκη τον Ιούνιο 2016, που βασίστηκε στην παρουσίαση ενός παραμυθιού από το Κιργιστάν, *Η κόρη που έγινε λίμνη*. Τα άτομα που συμμετείχαν ήταν φοιτητές και φοιτήτριες του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής και Δημοτικής Εκπαίδευσης, φοιτητές από την Αρχιτεκτονική Σχολή, φοιτητές από το Erasmus και τρεις έφηβοι από την Άρσις, που κατάγονται από το Μαρόκο, το Πακιστάν και το Αφγανιστάν.

Μια χαρακτηριστική σκηνή είναι ότι σε κάποια στιγμή ακούστηκαν αποσπάσματα από το παραμύθι σε συνδυασμό με αφηγήσεις των εφήβων στις γλώσσες που μιλούν, Αραβικά, Ούρντου, Παστού, Γαλλικά, Αγγλικά. Σε αυτό το παραμύθι από την Ανατολή κυριάρχησαν διαφορετικές φωνές σε μια απόπειρα λειτουργίας του φαντασιακού και του ρεαλιστικού στοιχείου. Πάνω στη θεατρική σκηνή συναντήθηκαν διαφορετικοί πολιτισμοί σε μια σύγχρονη πολυπολιτισμική πραγματικότητα που διαμορφώθηκε από την κίνηση του σώματος και τον λόγο.

Ένα ακόμα παράδειγμα είναι η συμμετοχή μας στην εορταστική εκδήλωση «*Shall we dance? Γιορτές με Τέχνη και Χορό*», που διοργάνωσε το Κέντρο Τέχνης Giorgio de Chirico) στις 15 Δεκεμβρίου 2016. Στο πλαίσιο των μαθημάτων χορού, φοιτητές, φοιτήτριες και έφηβοι από τον ξενώνα Άρσις παρουσιάσαμε ένα δρώμενο. Αρχικά, σχηματίσαμε έναν κύκλο, δημιουργώντας την αίσθηση μιας ισχυρής αλυσίδας. Στη συνέχεια, με συνοδεία μουσικής, βγήκε από τον κύκλο η πρώτη ομάδα φοιτητριών. Η εικόνα έδινε την αίσθηση του κύματος, της αέναης κίνησης. Η μια μετά την άλλη εισχωρούσαμε στον κύκλο προς το κέντρο του, απομακρυνόμαστε και επιστρέφαμε πάλι στον κύκλο. Η δεύτερη ομάδα έκανε κάτι διαφορετικό. Βγαίνει μια – μια κάθε φορά φοιτήτρια, αλλά παραμένουν όλες στο κέντρο του κύκλου. Όταν εμφανίζεται στον κύκλο και η τελευταία φοιτήτρια της ομάδας, όλες μαζί ακολουθούμε τον αυτοσχεδιασμό της «αρχηγού».

Η δυναμική της επόμενης ομάδας είναι διαφορετική. Κυριαρχούν πιο γρήγορες κινήσεις. Βγαίνει μια φοιτήτρια κάθε φορά στο κέντρο του κύκλου και παραμένει εκεί μέχρι να εμφανιστεί και η τελευταία. Μετά, παρουσιάζεται η επόμενη ομάδα των φοιτητών και των εφήβων από την Άρσις. Περνά στο κέντρο ο πρώτος φοιτητής. Οι κινήσεις του είναι αργές, εμπεριέχουν μια εσωτερική ένταση. Ξαφνικά πέφτει κάτω. Οι άλλοι μπαίνουν ο ένας μετά τον άλλον. Ο αυτοσχεδιασμός τους περιέχει μια δυναμική αλλάζοντας την ένταση των κινήσεων σε αργές και γρήγορες.

Όλοι συγκεντρώνονται πάνω από το σώμα που βρίσκεται στο έδαφος. Η αίσθηση που δίνει είναι μαγική. Μεταφέρουν μια περίεργη δύναμη στον φοιτητή που είναι πεσμένος στο έδαφος, χωρίς να τον αγγίζουν. Αναδύεται από το έδαφος. Οι υπόλοιποι

φοιτητές κινούνται στον χώρο αλλάζοντας την ένταση της κίνησής τους. Ξαφνικά ένας φεύγει από το κέντρο του κύκλου και μπερδεύεται με το κοινό. Μπαινοβγαίνει στον κύκλο, δημιουργώντας την αίσθηση μεγάλου κύματος. Ο πρώτος φοιτητής που αναδύθηκε από το έδαφος, αποσπάται από την υπόλοιπη ομάδα και περπατά προς διαφορετικά μέρη του κοινού. Το πρόσωπό του είναι απόλυτα συγκεντρωμένο όπως και το περπάτημά του. Στέκεται όρθιος και κοιτά επίμονα τους θεατές.

Οι θεατές, μικροί και μεγάλοι, παρακολουθούν με ενδιαφέρον τον χορό. Η σκηνή αλλάζει. Τώρα όλα τα μέλη της ομάδας απλώνονται στον εκθεσιακό χώρο και προσπαθούμε να προσκαλέσουμε το κοινό, μικρούς και μεγάλους, να χορέψουν μαζί μας. Παρατηρώ μεγάλους και μικρά παιδιά να χορεύουν μεταξύ τους ή με τους φοιτητές και τις φοιτήτριες. Αντικρίζω πλατιά χαμόγελα, εκπληκτικές φιγούρες, ενθουσιασμό και μια αίσθηση ελευθερίας. Το μήνυμα της παράστασης ήταν ότι όλοι έχουμε τη δυνατότητα να χορέψουμε.

Όλες οι δράσεις που περιέγραψα συνοπτικά ήταν μια απάντηση στην κρίση των προσφύγων, η οποία έχει γίνει ιδιαίτερα έντονη από το 2015. Η τέχνη αποτέλεσε το μοναδικό μέσον που είχαμε για να μιλήσουμε για τα ανθρώπινα δικαιώματα, να αποτυπώσουμε τόσο μη λεκτικά όσο και λεκτικά τις απόψεις μας, να βιώσουμε την καλλιτεχνική έκφραση ως μέσον διαπολιτισμικής επικοινωνίας και, ενδεχομένως να ευαισθητοποιήσουμε το ευρύτερο κοινό σχετικά με το προσφυγικό φαινόμενο.

Ίσως, πάλι, όλες αυτές οι δράσεις να αποτελούν αντιδράσεις στα γεγονότα που συμβαίνουν καθημερινά στην κοινωνία και μια εφήμερη, αποσπασματική προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων του προσφυγικού ζητήματος.

5.4 Συναυλία των Μουσικών Συνόλων «Γιορτές μαζί»

Την Κυριακή 18 Δεκεμβρίου 2016, στο αμφιθέατρο «Γιάννης Κορδάτος» του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, τα Μουσικά Σύνολα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με την επιμέλεια της κ. Μαρίας Θωίδου, συνεργάστηκαν με νέους πρόσφυγες από το κέντρο φιλοξενίας Μόζα και παρουσίασαν μια μουσική δράση λόγου και ήχου. Στην εκδήλωση συμμετείχαν και μουσικοί της πόλης του Βόλου.

Έφτασα στο αμφιθέατρο στις 10 το πρωί, όπου η κ. Θωίδου ήταν ήδη εκεί για να συντονίσει την προετοιμασία της εκδήλωσης. Μαζί της είναι μουσικοί της πόλης και ο ηχολήπτης. Κάποιοι φοιτητές ετοιμάζουν τη σκηνή, τοποθετώντας καρέκλες και μουσικά όργανα, ξυλόφωνα, μεταλλόφωνα, κιθάρες, πιάνο, ακορντεόν και άλλα.

Κάποια στιγμή η κ. Θωΐδου φεύγει και επιστρέφει γρήγορα μεταφέροντας ένα παλιό χαλί, το οποίο τοποθετεί με τη βοήθεια των φοιτητών στο κέντρο της σκηνης. Η τοποθέτηση του χαλιού θα δημιουργήσει ένα πιο οικείο, ζεστό περιβάλλον για τους πρόσφυγες που θα φθάσουν αργότερα, αλλά και μια μακρινή ανάμνηση των δικών τους πολιτισμικών παραδόσεων. Ο ηχολήπτης τοποθετεί τα μικρόφωνα σε συγκεκριμένα σημεία της σκηνης, ώστε να ακούγονται τα μουσικά όργανα και οι φωνές των φοιτητών, των φοιτητριών και των προσφύγων.

Δύο ώρες πριν την εκδήλωση επικρατεί πανικός, καθώς ο υπεύθυνος που θα ερχόταν για τη λειτουργία του προτζέκτορα, τελικά δεν μπορεί να έρθει. Ωστόσο, έχω μαζί μου laptop και η κ. Θωΐδου με ρώτησε αν μπορούν να το χρησιμοποιήσουν. Απαντώ καταφατικά και αμέσως ένας φοιτητής τον χρησιμοποιεί για να κατεβάσει τις φωτογραφίες που τράβηξαν από τις επισκέψεις τους στο κέντρο φιλοξενίας. Επίσης, ετοιμάζουμε δυο παρουσιάσεις σε power point, ένα τραγούδι στην αραβική γλώσσα και τη μετάφραση ενός αραβικού τραγουδιού στην ελληνική γλώσσα.

Κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας όλο και περισσότεροι φοιτητές φθάνουν στο αμφιθέατρο και οργανώνονται για να κάνουν πρόβα πάνω σε κάποια τραγούδια. Η ώρα περνά και καταφθάνουν οι πρόσφυγες, μικρά προσφυγόπουλα αγόρια – κορίτσια και νεαροί πρόσφυγες. Το καλωσόρισμα της κ. Θωΐδου είναι θερμό και χαρούμενο. Οι πρόβες στον ήχο των μουσικών οργάνων, στις φωνές των φοιτητών και των φοιτητριών συνεχίζονται και διορθώνουν λάθη, τοποθετούν καλύτερα τα μικρόφωνα και τους εμψυχώνει η κ. Θωΐδου για να αποκτήσουν ένταση, ζωντάνια, ευαισθησία στη φωνή τους. Κατά τη διάρκεια των προβών τα προσφυγόπουλα κάθονται και παρακολουθούν τους μεγάλους.

Η κ. Θωΐδου μου αναθέτει τον συντονισμό της παρουσίασης, επειδή δεν υπάρχει κάποιος άλλος για να βοηθήσει σε αυτό. Δυο φοιτητές με ενημερώνουν για την σειρά προβολής των διαφανειών και βοηθάμε ο ένας τον άλλον για να μην αργήσουμε και έρθει η ώρα της έναρξης. Η ώρα περνά και προσπαθούμε να συντονιστούμε και να πάρουμε τις θέσεις μας, πρόσφυγες και μη, καθώς παρατηρούμε πως εισέρχεται κόσμος στο αμφιθέατρο. Εγώ προσπαθώ να συντονίσω τα αρχεία στο laptop και να τα βάλω στη σειρά που μου υπέδειξαν για να μην κάνω κάποιο λάθος. Κάποια στιγμή με πλησιάζει μία γυναίκα πρόσφυγας και ρωτά αν μπορώ να βάλω στο τέλος της εκδήλωσης ένα τραγούδι που θέλει να χορέψει ένας νεαρός πρόσφυγας.

Το αμφιθέατρο γεμίζει με περισσότερο κόσμο. Ακόμη όλοι προσπαθούν να συντονιστούν, φοιτητές, φοιτήτριες, μουσικοί, ο ηχολήπτης, η κ. Θωΐδου, οι

πρόσφυγες μικροί και μεγάλοι. Εν τω μεταξύ, ψάχνω να βρω τον νεαρό πρόσφυγα που θέλει να βάλω το μουσικό κομμάτι στο τέλος. Τον βρίσκω και επικοινωνώ μαζί του στην αγγλική γλώσσα. Τελικά βρίσκουμε το μουσικό κομμάτι και αρχίζει η μουσική συναυλία.

Ξεκινά με την προβολή ενός βίντεο animation. Πρώτη εικόνα είναι μια μητέρα έγχρωμη που κρατά δυο μικρά παιδιά, ένα λευκό και ένα έγχρωμο. Η μητέρα τραγουδά στην αραβική γλώσσα, που μοιάζει με νανούρισμα. Δεύτερη εικόνα, δείχνει τη μητέρα να πλένει το πάτωμα του σπιτιού που μένουν και το έγχρωμο παιδί να πλένει ίσως ρούχα μέσα σε ένα βαρέλι. Ενώ, το λευκό παιδί κάθεται και κοιτά την μητέρα. Στη συνέχεια, το λευκό παιδί πλησιάζει τη μητέρα και συνεχίζει να τραγουδά για εκείνο, ενώ το άλλο παιδί τους κοιτά. Πλησιάζει και το άλλο παιδί τη μητέρα και μιλάνε μεταξύ τους. Η μητέρα συνεχίζει να τραγουδά.

Στην επόμενη σκηνή είναι νύχτα και η μητέρα βάζει για ύπνο τα δυο παιδιά. Τα κρεβάτια τους είναι ένα απλό στρώμα στο πάτωμα και μια μικρή κουβέρτα. Η μητέρα ευλογεί πρώτα το λευκό παιδί και έπειτα το έγχρωμο. Το έγχρωμο παιδί φαίνεται κάπως ανήσυχο και μιλά στη μητέρα του. Το δωμάτιο είναι σκοτεινό. Είναι αναμμένο μόνο ένα κερί. Η μητέρα βγαίνει από το δωμάτιο, αφού τα παιδιά αποκοιμήθηκαν. Ξαφνικά, έρχονται δυο νεαρές νεράιδες και πηγαίνουν πάνω από το κεφάλι των παιδιών. Δεν φαίνεται ξεκάθαρο τι ακριβώς κάνουν. Μοιάζει σαν να ψιθυρίζουν, να ευλογούν, να προσεύχονται και στο τέλος φυσάνε χρυσόσκονη πάνω τους.

Η επόμενη σκηνή, δείχνει τη μητέρα να μιλά με έναν λευκό άνδρα. Η σκηνή περνά γρήγορα και απεικονίζονται τα δυο παιδιά να περιμένουν να φάνε μια μηλόπιτα. Η μητέρα κόβει ένα κομμάτι στο καθένα. Όταν μοιράζονται τα κομμάτια, το λευκό παιδί καβγαδίζει με το άλλο, γιατί πήρε ίσως μεγαλύτερο κομμάτι. Στο τέλος, η μητέρα μαλώνει τα δυο παιδιά. Οι θεατές, πρόσφυγες και μη και τα προσφυγόπουλα κοιτούν με προσοχή το βίντεο. Επικρατεί μία ήρεμη ατμόσφαιρα.

Όταν το βίντεο ολοκληρώνεται, αρχίζει το παίξιμο των μουσικών οργάνων και οι φωνές των φοιτητών, φοιτητριών και προσφύγων που συμμετέχουν, δημιουργώντας μελωδίες χωρίς λόγια μόνο ήχους. Από την πρώτη εικόνα καταλαβαίνουμε πως η εκδήλωση περιέχει μουσική, τραγούδια από διαφορετικές χώρες, όπου συναντώνται και δημιουργούν ένα μοναδικό μουσικό σύνολο.

Η συναυλία συνεχίζεται με ένα ελληνικό κομμάτι, που τα λόγια αναφέρονται σε ακροβασία. Η κ. Θωΐδου τοποθετεί με τη βοήθεια των μικρών προσφύγων δυο μακριές γαλάζιες κορδέλες κάτω από τη σκηνή, πάνω στις οποίες ακροβατούν τα

προσφυγόπουλα. Το ελληνικό κομμάτι τελειώνει και συνεχίζεται με την παρουσίαση των επόμενων. Συγχρόνως, προβάλλονται φωτογραφίες που απεικονίζουν τους πρόσφυγες μικρούς και μεγάλους με τους φοιτητές, τις φοιτήτριες και την κ. Θωΐδου στο Μόζα. Παίζουν και τραγουδούν ελληνικά, ποντιακά κομμάτια δημιουργώντας γιορτινή ατμόσφαιρα.

Στη συνέχεια, η κ. Θωΐδου μαζί με έναν νεαρό πρόσφυγα παίρνουν τις θέσεις τους στα μικρόφωνα. Πρώτα, τραγουδά η κ. Θωΐδου ένα αραβικό τραγούδι που δημιουργεί την εντύπωση ενός ψαλμού. Κατόπιν, την συνοδεύει ο νεαρός πρόσφυγας. Η φωνή του δημιουργεί έναν έντονο λυγμό, καταθέτει την ψυχή του σε αυτό το τραγούδι. Προκαλεί έντονη συγκίνηση. Οι περισσότεροι δεν καταλαβαίνουμε το νόημα του αραβικού τραγουδιού, μα η παρουσία και ο λυγμός της φωνής, συγκινεί βαθιά την ψυχή μας. Στη διάρκεια του τραγουδιού επικρατεί έντονη ησυχία στο αμφιθέατρο.

Όταν ολοκληρώνουν το τραγούδι, χειροκροτούνται θερμά από τους θεατές και συνεχίζουν με πιο γιορτινά, χορευτικά αραβικά τραγούδια. Στο σημείο αυτό, η κ. Θωΐδου καλεί νεαρούς πρόσφυγες από το κοινό να υποστηρίξουν τη μουσική με ήχους που υποδεικνύει η ίδια και τη συμμετοχή του κοινού. Η ατμόσφαιρα γίνεται γιορτινή και τέσσερις πρόσφυγες από τη μία μεριά της σκηνής και άλλοι τέσσερις από την άλλη κινούνται στον παλμό που δημιουργείται από τους ίδιους και τα μουσικά όργανα. Έπειτα, ανεβαίνουν στη σκηνή τέσσερα κορίτσια προσφυγόπουλα και ξεκινούν να τραγουδούν ένα αραβικό τραγούδι με συνοδεία των μουσικών οργάνων. Φαίνονται λίγο αμήχανες, καθώς τις κοιτά ο κόσμος, όμως συνεχίζουν να τραγουδούν με χαμόγελο. Κάποιοι από τους στίχους του τραγουδιού εμφανίζονται στην προβολή.

Οι στίχοι λένε: «Είμαστε τα παιδιά της Συρίας. Κοιτάξτε τι μας συνέβη. Αλλά συνεχίζουμε να ονειρευόμαστε. Τι σας κάναμε για να μας σκοτώνετε; Μπορείτε να μας σκοτώσετε, αλλά δεν μπορείτε να αλλάξετε αυτό που έχουμε στην καρδιά μας».

Κατεβαίνουν από τη σκηνή και αρχίζει το επόμενο μουσικό κομμάτι. Τώρα παίζει στο πιάνο ένας φοιτητής και τρία ζευγάρια, μία φοιτήτρια – ένας πρόσφυγας αντίστοιχα παίρνουν τις θέσεις τους στα μικρόφωνα. Αφηγούνται μια μικρή ιστορία για το ταξίδι των προσφύγων. Οι φοιτήτριες στα ελληνικά και οι νεαροί πρόσφυγες στα αραβικά. Το νόημα αυτής της αφήγησης είναι η ελπίδα για κάτι καλύτερο. Οι δυο τελευταίες φράσεις από την αφήγηση, πραγματοποιούνται από τις τρεις φοιτήτριες, οι οποίες λένε: «Ας προσπαθήσουμε μαζί! Θέλεις;»

Μετά, όλα τα μουσικά όργανα αρχίζουν να παίζουν και οι φωνές των νεαρών να τραγουδούν τον «Μικρό τυμπανιστή». Στο σημείο αυτό, παρουσιάζεται στην

προβολή ένα τραγούδι με αραβικούς στίχους. Δεν γνωρίζω αν πρόκειται για μετάφραση από τον «Μικρό τυμπανιστή» ή κάποιο άλλο τραγούδι. Μετά, ένας φοιτητής δημιουργεί φωνητικούς ήχους και τον συνοδεύουν τα μουσικά όργανα. Η ατμόσφαιρα γίνεται και πάλι συγκινητική, καθώς μαζί του αρχίζει να τραγουδά ένας νεαρός πρόσφυγας.

Όταν ολοκληρώνουν το τραγούδι, ξεκινά ένα χορευτικό αραβικό τραγούδι. Το τραγούδι που πρότεινε ένας νεαρός πρόσφυγας να βάλω στο τέλος της συναυλίας. Ακούει το τραγούδι και χορεύει μόνος του. Έπειτα, έρχεται ένας ακόμη και χορεύουν με τον τρόπο που έχουν μάθει στην πατρίδα τους. Η κ. Θωίδου τους ανεβάζει στη σκηνή και μαζί τους ανεβαίνουν άλλοι δυο. Και οι τέσσερις χορεύουν ασταμάτητα στους ρυθμούς της μουσικής. Επικρατεί γιορτινή διάθεση. Το κοινό χειροκροτεί στον ρυθμό. Το τέλος του αραβικού τραγουδιού σηματοδοτεί την αυλαία της συναυλίας. Όλοι εύχονται Καλά Χριστούγεννα και οι θεατές αποχωρούν. Οι φοιτητές, οι φοιτήτριες, οι νεαροί πρόσφυγες και τα προσφυγόπουλα μαζί με την κ. Θωίδου ανεβαίνουν στη μικρή σκηνή και φωτογραφίζονται από έναν επαγγελματία φωτογράφο.

5.5 Συνέντευξη με την κ. Μαρία Θωίδου

Μετά την πραγματοποίηση της εκδήλωσης, επικοινωνήσα με την κ. Θωίδου, για να προτείνω μια συνέντευξη μαζί της. Η ίδια επισήμανε ότι η ιδιαιτερότητα αυτής της εκδήλωσης έγκειται στη διάδραση με τα παιδιά και τους ενήλικες που συνεργάστηκαν για να πραγματοποιηθεί αυτή η δράση. Ωστόσο, τόνισε ότι με μια εκδήλωση υλοποιείται μόνο η πρόθεση υποστήριξης αυτών των ανθρώπων. Οι πρόβες – συναντήσεις όλων των φοιτητών/τριών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με τους νέους πρόσφυγες του Μόζα έδειξαν ότι μέσα από τις δύσκολες συνθήκες, η πράξη είναι διαφορετική από τα λόγια. Στη συνέχεια, περιέγραψε τα συναισθήματά της, όταν έφθασαν έξω από το κτίριο μαζί με έναν μεταφραστή και μια ψυχολόγο για να τους ενημερώσουν για τις πρόβες και τη συναυλία. Συνειδητοποίησε πως τα πράγματα είναι πολύ πιο περίπλοκα. Οι άνθρωποι αυτοί κουβαλούν ένα μεγάλο φορτίο που δεν μπορεί να καλυφθεί με μια γιορτή. Σίγουρα η συμμετοχή τους και κατ' επέκταση η επικοινωνία με άλλους ανθρώπους αποτελεί γι' αυτούς μια ανάσα, ιδιαίτερα για τα παιδιά τους. Όμως, τα ερωτήματά της για το αν γνωρίζουμε ποιοι είναι πραγματικά αυτοί οι άνθρωποι δεν τελειώνουν ποτέ.

Συνεχίζοντας, αποτύπωσε την εικόνα που αντίκρισαν, όταν μπήκαν μέσα. Έτρωγαν και τους κάλεσαν να φάνε μαζί. Χαρακτήρισε το κτίριο ως ‘κουτί-σπίτι’ τους. Μίλησε για τις προσπάθειες των ανθρώπων να έρθουν στο Πανεπιστήμιο, που αποτελεί χώρο επανένταξης, με μωρά στα καρότσια και νέους ανθρώπους να έχουν παιδιά, ενώ βρίσκονται στις ίδιες ηλικίες των φοιτητών/τριών της. Μέσα σε όλη αυτή την πολυπλοκότητα να μπορούν να είναι ευγενικοί, αξιοπρεπείς, χαμογελαστοί και να ανταποκρίνονται με μεγάλη προθυμία στο κάλεσμά τους. Όταν ήταν στο δικό τους χώρο, άκουγαν με μεγάλη προσοχή τα μουσικά όργανα, ενώ πειραματίστηκαν οι ίδιοι παίζοντας ρυθμούς χωρίς γέλια και χλευασμούς.

Τελειώνοντας, κάτι που φαίνεται να της έκανε μεγάλη εντύπωση είναι, ότι προθυμοποιήθηκαν σε όλα τα επίπεδα έκφρασης, ενώ μερίμνησαν για να μην ενοχλούν τα παιδιά τους τριγυρίζοντας στο χώρο ή παρατηρώντας τα μουσικά όργανα στη διάρκεια των προβών – συναντήσεων.

Κεφάλαιο 6^ο: Συζήτηση αποτελεσμάτων

6.1 Ανάλυση των δεδομένων της έρευνας

Η επιλογή του θέματος της εργασίας μου προέκυψε από τις βιωματικές εμπειρίες που αποκόμισα στα πλαίσια των μαθημάτων σύγχρονου χορού και διαπολιτισμικής εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Η διασύνδεση ή και η διαθεματική προσέγγιση αυτών των δύο, φαινομενικά, διαφορετικών περιοχών, με ενδιαφέρει ως μελλοντική εκπαιδευτικό και ως ενεργό πολίτη αυτής της κοινωνίας. Η έννοια της ετερότητας έχει ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευση και μάλιστα όταν προσπαθούμε να μιλήσουμε στα παιδιά για ένα τόσο σοβαρό και λεπτό θέμα όπως αυτό.

Το ζήτημα της διατήρησης ή και της αφομοίωσης επιμέρους συλλογικών ταυτοτήτων (εθνικών, θρησκευτικών, έμφυλων, κ.ά.), καθώς και η διαμόρφωση του ρόλου του κράτους, με την έννοια των εκπαιδευτικών θεσμών και οργάνων στην κατανόηση και αποδοχή της ετερότητας είναι μερικά από τα ζητήματα που θα συζητηθούν σε αυτό το κεφάλαιο.

Τα δεδομένα της έρευνας εμπερικλείουν τρεις πηγές: το βιωματικό υλικό που προέκυψε από την ενεργό συμμετοχή μου σε διαπολιτισμικά δρώμενα, τη μελέτη του ημερήσιου τύπου του Βόλου σχετικά με τη δημιουργία τάξης υποδοχής των παιδιών προσφύγων, όπως και τις απόψεις που διατύπωσαν δύο εκπαιδευτικοί κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων.

Σε αυτό το σημείο του κεφαλαίου, θα αναλυθούν ερμηνευτικά τα δεδομένα της έρευνας σε συσχετισμό με τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία είναι: (1) Μπορούν να συνυπάρξουν άνθρωποι διαφορετικών εθνικοτήτων στην ίδια πόλη; (2) Ο χορός μπορεί να αποτελέσει μέσον επικοινωνίας με ανθρώπους που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς; (3) Μπορεί να βοηθήσει ο χορός στην κατανόηση και αποδοχή της διαφορετικότητας;

Με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα, που αφορούν την πιθανότητα συνύπαρξης ανθρώπων διαφορετικών εθνικοτήτων στην ίδια πόλη, τη δυνατότητα του χορού να αποτελέσει μέσον επικοινωνίας και επαφής ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς, τη συμβολή του χορού στην κατανόηση και αποδοχή της διαφορετικότητας, τα δεδομένα της έρευνας θα αναλυθούν σε έξι διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις.

Αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας ή όχι;

Λίγους μήνες μετά την εισροή προσφύγων πολέμου και μεταναστών στα σύνορα της χώρας μας, με μεταφορικό μέσον τα πόδια ή τη θάλασσα πάνω σε μικρές φουσκωτές βάρκες και αμέτρητους θανάτους ενηλίκων, εφήβων και παιδιών λόγω πνιγμών ή ασθενειών, η ελληνική κοινωνία αντέδρασε με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Πολλοί άνθρωποι στήριζαν την ένταξη τους, παρότι υπήρξαν και φαινόμενα ρατσισμού και ξενοφοβίας, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

(1) Πολιτισμικές δράσεις με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια υποστήριξης των προσφύγων στην κοινωνία του Βόλου. Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιήθηκε το πρώτο δρώμενο, με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα κατά του Ρατσισμού. Βασικός σκοπός ήταν να προβάσουμε την έκκληση των προσφύγων να ανοίξουν τα σύνορα, ώστε να συνεχίσουν το δύσκολο ταξίδι τους προς τις χώρες της Ευρώπης. Μια προσπάθεια να παρουσιάσουμε τους πρόσφυγες, ως ανθρώπους με τους οποίους έχουμε κοινά χαρακτηριστικά. Ανθρώπους που, πιθανόν, νιώθουμε μακριά, αλλά είναι τόσο κοντά. Να μεταδώσουμε μηνύματα ανθρωπιάς και αλληλεγγύης στην κοινωνία, αισθήματα που δεν χωρούν ξενοφοβικές σκέψεις, λαμβάνοντας υπόψη ότι είμαστε όλοι άνθρωποι αυτού του πλανήτη με όποιες διαφορές και αν έχουμε.

Αν και το πρώτο αντιρατσιστικό δρώμενο πραγματοποιήθηκε από την ανάγκη να ακουστεί το αίτημα των προσφύγων για το άνοιγμα των συνόρων, παρόλα αυτά, οι ισχυρές δυνάμεις της Ευρώπης είχαν πάρει ήδη την απόφασή τους για το κλείσιμο των συνόρων. Γίναμε μάρτυρες είτε της ουτοπικής παραμονής τους στην Ειδομένη, είτε μιας βεβιασμένης προσπάθειας του ελληνικού κράτους να τους προωθήσει σε διάφορες πόλεις της χώρας για προσωρινή ή, όπως αποδείχθηκε, για πιο μόνιμη εγκατάσταση.

Δύο μήνες αργότερα, τον Μάιο του 2016, το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας οργάνωσε τις πρώτες επισκέψεις και δράσεις στο κέντρο φιλοξενίας Μόζα, τον χώρο εγκατάστασης των προσφύγων στην πόλη του Βόλου. Η δική μας επίσκεψη περιορίστηκε σε παιχνίδια και δράσεις γνωριμίας, επικοινωνίας και συναισθηματικής υποστήριξης. Οι άνθρωποι αυτοί είχαν εξαναγκαστεί να εγκατασταθούν κάπου παρά τη θέλησή τους και είναι απροσδιόριστο το μέλλον τους. Η επίσκεψή μας έκανε μικρούς και μεγάλους, να χαμογελάσουν, να διασκεδάσουν, να τους γνωρίσουμε, να μας γνωρίσουν, ξεφεύγοντας για λίγη ώρα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

Παρόλα αυτά, αποδείχθηκε ότι δεν βοηθήσαμε αυτούς τους ανθρώπους ουσιαστικά. Αυτό διαπιστώνεται από την αντίδραση δυο νεαρών προσφύγων, όταν ήρθαν κοντά μου και είπαν «αυτό που κάνετε είναι κάποιες δραστηριότητες που δεν μας προσφέρουν κάτι και είναι για λίγο μόνο χρόνο». Αυτή η επίσκεψη δεν βοήθησε τους ανθρώπους αυτούς να αλλάξουν κάτι, να ενταχθούν κάπου, να μην νιώθουν απομονωμένοι. Όμως, από την αρχή, γνωρίζαμε ότι δεν θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε παρά μόνο στη συναισθηματική τους υποστήριξη για λίγες μόνο ώρες. Μετά το τέλος της επίσκεψης, υποσχεθήκαμε ότι θα ξαναγυρίσουμε, μια επιθυμία που δεν πραγματοποιήθηκε.

(2) Ο χορός ως μέσον πολυπολιτισμικής επικοινωνίας

Το δεύτερο δρώμενο, «Σαν τα πουλιά που πετούν...», πραγματοποιήθηκε ακριβώς ένα χρόνο μετά το αίτημα ανοίγματος των συνόρων. Η πραγματικότητα ήταν τελείως διαφορετική. Υπήρξαν πρόσφυγες που μετακινήθηκαν σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Όμως, χιλιάδες άλλοι αναγκάστηκαν να ζήσουν στην χώρα μας και οι συνθήκες βελτίωσης της εγκατάστασής τους ήταν και θα είναι προβληματικές. Η πρόθεσή μας τον Μάρτιο του 2017, ήταν να βοηθήσουμε στην προσπάθεια ομαλής ένταξης των προσφύγων και των παιδιών τους στην ελληνική κοινωνία και στην πόλη του Βόλου. Το δρώμενο είχε στόχο την παρουσίαση των προσφύγων ως μόνιμων κατοίκων της πόλης μας.

Να θέσουμε, μέσω του χορού, μια ακόμα επιθυμία, ότι μπορούμε να συνυπάρξουμε, όταν μας ενώνει η ανάγκη για αποδοχή, σεβασμό και μετάδοση των διαφορετικών πολιτιστικών παραδόσεων και χαρακτηριστικών που έχει κάθε ένας λαός. Να γίνει κατανοητό ότι η πολυπολιτισμικότητα υπάρχει στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και ότι δεν χρειάζεται να δημιουργεί ξενοφοβικές αντιδράσεις.

Επιπλέον, θέλαμε να αναδείξουμε την καθημερινή συνεργασία που υπάρχει ανάμεσα σε διαφορετικούς φορείς της πόλης μας. Για άλλη μια φορά, το δρώμενο έκλεισε με αισιοδοξία προς μια καλύτερη και αρμονική πραγματικότητα μέσα από την μετάδοση νοημάτων χωρίς τον λεκτικό λόγο (Smith-Autard, 2002). Όμως, ένα τέτοιο δρώμενο που παρουσιάζει την ανάγκη υποστήριξης των προσφύγων από μόνο του δεν μπορεί να δώσει ουσιαστικές λύσεις στα σύνθετα προβλήματα που αντιμετωπίζουν καθημερινά. Αυτή είναι μια κριτική διαπίστωση, για το αν ο χορός μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση και αποδοχή της διαφορετικότητας, που είναι σε συσχετισμό με το θέμα που θα αναλυθεί στη συνέχεια.

(3) Ο χορός ως μέσον ενσυναίσθησης

Ο χορός προάγει την κοινωνική επαφή, την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία με άλλα άτομα. Οι άνθρωποι μαθαίνουν να μεταδίδουν τις ιδέες τους μέσα από την άμεση λειτουργία της κίνησης. Επίσης, μαθαίνουν να συνεργάζονται και να συντονίζονται μέσα σε μια δυναμική ομάδα. Η επαφή και επικοινωνία με τους νεαρούς πρόσφυγες, μέσω του χορού, βοήθησε να γνωρίσουμε τον δικό τους διαφορετικό πολιτισμό και αυτοί τον δικό μας. Η διαμόρφωση διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων στην αίθουσα χορού και κατά την υλοποίηση των δράσεων στην πόλη του Βόλου δημιούργησε την έντονη επιθυμία, ώστε αυτή η ομαλή συνύπαρξη να μπορέσει να συνεχίσει και στο μέλλον.

Θεωρητικά, υποστηρίζεται ότι ο χορός μπορεί να αυξήσει την ενσυναίσθησή μας. Η έκφραση της κίνησης του σώματος μπορεί να μεταδώσει συναισθήματα, διαθέσεις, καταστάσεις, που οι άνθρωποι δεν μπορούν να εκφράσουν μέσω του λόγου.

Σε ένα πρόσφατο άρθρο, η Lauren Wingenroth γράφει ότι είναι ευρέως γνωστό πως ο χορός συμβάλλει στο να γίνουν οι άνθρωποι καλύτεροι. Αυτό επεξηγείται από το γεγονός ότι ο χορός είναι μια μορφή τέχνης και ένα γνωστικό αντικείμενο που προϋποθέτει πειθαρχία, μια δυνατή αίσθηση ηθικής, ένα πνεύμα συνεργασίας και πολλά ακόμα. Βέβαια, όλα αυτά ήταν δύσκολο να αποδειχθούν. Παρόλα αυτά, μια νέα μελέτη στο *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* έδειξε οι χορευτές είναι πιο ενσυναίσθητικοί από τον μέσο άνθρωπο και ότι η ενσυναίσθηση μπορεί να διδαχθεί (Wingenroth, 2016).

Οι ερευνητές πρόβαλλαν σε μια ομάδα επαγγελματιών χορευτών και σε μια ομάδα μη χορευτών το ίδιο μέρος από ένα έργο μπαλέτου, το οποίο ήταν θολό, έτσι ώστε οι εκφράσεις του προσώπου να μην είναι αναγνωρίσιμες. Οι συναισθηματικές αντιδράσεις των συμμετεχόντων καταγράφηκαν από ηλεκτρόδια και έδειξαν ότι οι χορευτές είχαν ισχυρότερη συναισθηματική ανταπόκριση σε αυτό που είδαν στην οθόνη (Wingenroth, 2016).

Στη δική μας περίπτωση, οι πολιτισμικές δράσεις, στις οποίες κυριαρχούσε η κίνηση και ο χορός, είχαν δυο στόχους. Αφενός να μπορέσουμε φοιτητές, φοιτήτριες και έφηβοι από την Άρσις, να κατανοήσουμε την κατάσταση των προσφύγων, να γίνουμε πιο ενσυναίσθητικοί και αφετέρου να την κατανοήσουν οι πολίτες της τοπικής κοινωνίας. Οι πολίτες που είδαν τις δράσεις είχαν διαφορετικές ηλικίες, φύλο, μορφωτικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Ελπίζουμε ότι κάποιοι από αυτούς αντιλήφθηκαν το

πραγματικό νόημα των δράσεων, ένα μικρό λιθαράκι στην κατανόηση του άλλου. Ωστόσο, εξακολουθώ να αναρωτιέμαι μήπως οι προσπάθειες αυτές πέφτουν στο κενό;

(4) Διαπολιτισμική εκπαίδευση και πρόσφυγες

Η αλληλεπίδραση των προσφύγων με την ελληνική κοινωνία είναι μια αμφίπλευρη διαδικασία, αναγκαία για την αποτελεσματική τους ένταξη στο κοινωνικό σύνολο και ταυτόχρονα την ευαισθητοποίηση των ανθρώπων σε θέματα ετερότητας. Στις πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα, οι αλλαγές στον τρόπο προσέγγισης ευαίσθητων ζητημάτων, όπως το προσφυγικό, είναι πιο επιτακτικές από ποτέ. Επομένως, η διαπολιτισμική εκπαίδευση καθίσταται ιδιαίτερα ουσιαστική και αναγκαία.

Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας έχει γίνει εκτενής αναφορά στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, που στοχεύει στην κατάλυση των διακρίσεων, την αλληλοκατανόηση, την αποδοχή του «άλλου» και την αλληλεγγύη. Είναι μια από τις τελευταίες προσπάθειες της Παιδαγωγικής να προσφέρει ίσες ευκαιρίες σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το πολιτισμικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο στις καινούριες πολυπολιτισμικές κοινωνίες που συνεχώς αναδύονται.

Υπό αυτή την έννοια, στις διαπολιτισμικές δράσεις θέλαμε να προωθήσουμε τις παραπάνω αξίες. Σήμερα, δεν είμαι σίγουρη αν μέσα από αυτές τις δράσεις μπορεί να επιτευχθεί ο σκοπός; Πόσο μπορούμε πραγματικά να επιτύχουμε, την προώθηση της ένταξης των προσφύγων στην κοινωνία, την ομαλή και αρμονική συνύπαρξή τους στην ίδια πόλη; Σίγουρα πρόκειται για μια μακρόχρονη διαδικασία.

Προφανώς, είναι αναγκαία η ανάπτυξη εποικοδομητικού διαλόγου και η ανταλλαγή απόψεων, γνώσεων και εμπειριών πάνω στο ζήτημα της ετερότητας, όπως αυτό τίθεται μέσα από τις σημαντικές αλλαγές και προκλήσεις που έχουν αναδυθεί την περίοδο αυτή τόσο στην ελληνική κοινωνία όσο και στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Η μεγάλη εισροή μεταναστών και προσφύγων, που συνεχίζεται στις μέρες μας, και η συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ένα σύνθετο ζήτημα για το οποίο θα πρέπει να δώσουν λύσεις κυρίως η Ευρωπαϊκή ένωση και μετά οι χώρες υποδοχής.

(5) Η κατάσταση των προσφύγων

Στα πλαίσια εκπόνησης της εργασίας, μελετούσα άρθρα στον τύπο, για να καταγράψω τη δυνατότητα ένταξης των παιδιών προσφύγων στην κοινωνία και το σχολείο. Το ζήτημα αυτό προβλημάτισε με διαφορετικούς τρόπους τον Βόλο. Οι γονείς αντέδρασαν

στην απόφαση του Υπουργείου Παιδείας να δημιουργηθούν τάξεις υποδοχής, λέγοντας πως δεν ρωτήθηκαν αν επιθυμούσαν κάτι τέτοιο. Σε άλλες περιπτώσεις, αντέδρασαν με επιχείρημα την ανησυχία τους για τις ασθένειες που μπορεί να έχουν τα παιδιά, προσθέτοντας ότι δεν είναι ρατσιστές. Στην πραγματικότητα όμως, μήπως η αρνητικότητά τους δείχνει τις προκαταλήψεις και τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που έχουν εδραιωθεί εδώ και πολλά χρόνια στην ελληνική κοινωνία;

Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες συγκροτούν την κοινωνική κατηγορία «άλλοι – ξένοι» με βάση εθνικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά. Η είσοδος, η εγκατάσταση και η προσπάθεια ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία θεωρείται ότι απειλεί την ελληνικότητα και την εθνική ομοιογένεια. Η παρουσία των διαφορετικών «άλλων» προσλαμβάνεται ως διάρρηξη της συνέχειας και αλλοίωσης της ομοιογένειας της «φυλής», του έθνους. Επιπλέον, τα προβλήματα που έχει ήδη κάθε ελληνική οικογένεια από την οκταετή οικονομική κρίση εντατικοποίησε το πρόβλημα.

Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική επιχειρεί τις τελευταίες δεκαετίες ακολουθώντας το παράδειγμα του δυτικού κόσμου να εφαρμόσει νέες εκπαιδευτικές πολιτικές για να εντάξει μετανάστες και πρόσφυγες στην κοινωνία μας. Αυτή η διάσταση ήταν εμφανής στη θέληση των εκπαιδευτικών να υποστηρίξουν τα προσφυγόπουλα να ενταχθούν στην σχολική κοινότητα του Βόλου. Όμως αυτό πως μπορεί να συμβεί, όταν αυτά τα παιδιά είναι, μέχρι τώρα τουλάχιστον, αποξενωμένα από την υπόλοιπη σχολική κοινότητα;

Γνωρίζουμε πως τα μαθήματα που κάνουν, αρχίζουν από το μεσημέρι και οι μαθητές βρίσκονται σε ξεχωριστή τάξη από τους υπόλοιπους μαθητές του σχολείου. Στην πραγματικότητα λοιπόν, φαίνεται ότι το πρώτο μέλημα των φορέων εκπαίδευσης είναι η δυνατότητα εκμάθησης της αγγλικής και της ελληνικής γλώσσας των παιδιών και άλλων μαθημάτων και έπειτα η ομαλή κοινωνικοποίησή τους και κατ' επέκταση η ένταξή τους.

(6) Απόψεις εκπαιδευτικών για την κατάσταση των προσφύγων στο Βόλο

Τα στοιχεία που συνέλεξα από τις συνεντεύξεις έφεραν στην επιφάνεια έντονους προβληματισμούς και ερωτήματα, αλλά και αισιοδοξία για μια καλύτερη αντιμετώπιση επίλυσης κάθε προβλήματος που προκύπτει σχετικά με την ομαλή και αρμονική ένταξη των προσφύγων στην κοινωνία μας.

Μιλώντας με την κ. Θωίδου παρατήρησα την έκπληξή της σχετικά με τον τρόπο ζωής των προσφύγων στη δομή Μόζα. Αναρωτιέμαι, λοιπόν, αν και άλλοι πολίτες της

κοινωνίας μας δεν έχει καμία εικόνα, καμία ιδέα για τη ζωή αυτών των ανθρώπων. Πώς μπορούν αυτοί οι άνθρωποι να ενταχθούν στην κοινωνία μας, όταν «το κουτί – σπίτι» τους, όπως το χαρακτήρισε, είναι τόσο μακριά και δεν αποτελεί καν ένα ζεστό, ασφαλές σπίτι για κάθε οικογένεια;

Κάθε εκπαιδευτικό πρόγραμμα που στοχεύει στην αποτελεσματική ένταξη των προσφύγων φαίνεται μέχρι τώρα να υλοποιείται μόνο επιφανειακά. Όπως τόνισε η κ. Θωίδου με μια εκδήλωση καταγράφεται η πρόθεση υποστήριξης, ενώ η υποστήριξη κατοχυρώνεται με καθημερινή συνεργασία. Στην πραγματικότητα, δεν γνωρίζουμε ποιοι είναι αυτοί οι άνθρωποι. Τι ιστορία κουβαλάνε. Δεν γνωρίζουμε πραγματικά αυτούς τους ανθρώπους, τον κάθε ένα ξεχωριστά. Φαίνεται να τους αντιμετωπίζουμε σαν μια μεγάλη ομάδα, χωρίς να ενδιαφερόμαστε για την ατομική τους ταυτότητα.

Επίσης, επεσήμανε την ευαισθησία των προσφύγων κατά τη διάρκεια των προβών – συναντήσεων και στην πραγματοποίηση της εκδήλωσης. Η διάθεση να είναι χαμογελαστοί, ευγενικοί παρά τα προβλήματα που κάθε μέρα αντιμετωπίζουν, εξαιτίας του στίγματός τους ως πρόσφυγες, δεν μπορεί να βοηθήσει στην ομαλή και αρμονική τους ένταξη στην κοινωνία του Βόλου.

Από την άλλη, η κ. Βίτσου περιέγραψε τα πράγματα όπως ήταν εκείνη την περίοδο. Τόνισε την προσπάθεια της εκπαίδευσης, να υποδεχτεί η ελληνική κοινωνία τους πρόσφυγες γενικά και η σχολική κοινότητα τα προσφυγόπουλα ειδικά. Στη διάρκεια της συνέντευξης μαζί της, τα μαθήματα είχαν αρχίσει για τα παιδιά των προσφύγων. Αυτή η εξέλιξη, μετά από τις αντιδράσεις της κοινωνίας, αποδεικνύει ότι η εκπαιδευτική πολιτική κάνει βήματα για την ομαλή ένταξη των προσφύγων στην κοινωνία. Αυτό το εγχείρημα φαίνεται δύσκολο, μακρόχρονο.

Ένας σημαντικός προβληματισμός είναι η διάθεση ενός και μόνο διδάσκοντος, εκτός από εκείνη, για ένα τμήμα με είκοσι παιδιά διαφορετικές ηλικίες. Δυο εκπαιδευτικοί για τόσα παιδιά διαφορετικής ηλικίας και για διαφορετικά μαθήματα είναι λίγοι. Πόσο αποτελεσματικοί μπορεί να είναι μόνο δυο εκπαιδευτικοί; Σίγουρα χρειάζεται πολύς χρόνος για να έχουν θετικά αποτελέσματα. Γιατί όμως δεν λαμβάνουν μέρος και άλλοι εκπαιδευτικοί στη βοήθεια προώθησης της ένταξης των προσφυγόπουλων στο σχολείο; Με βάση αυτή την πραγματικότητα, η κ. Βίτσου επισημαίνει ότι μπορεί να προχωράει αργά, αλλά με σταθερά βήματα.

Από τη συνέντευξη φάνηκε και η προσπάθεια των προσφυγόπουλων να έρθουν σε επαφή με τα υπόλοιπα παιδιά του σχολείου, όταν φτάνει η ώρα αναχώρησης. Αντίστοιχες εικόνες με αυτές που περιέγραψε πρόβαλε και η ελληνική τηλεόραση. Τα

παιδιά νιώθουν αποξενωμένα και έχουν ανάγκη για επικοινωνία με τους άλλους μαθητές. Η πραγματική και ουσιαστική τους ένταξη στην σχολική κοινότητα δεν έχει ακόμα πραγματοποιηθεί.

Με κριτήριο ότι οι Έλληνες εκπαιδευτικοί προετοιμάζονται να διδάξουν την ελληνική γλώσσα σε Έλληνες μαθητές, αλλά και ως δεύτερη γλώσσα με διδακτικά εργαλεία που θα ανταποκρίνονται στα νέα δεδομένα και στο επίπεδο γνώσεων της γλώσσας από αλλοεθνείς και μειονοτικές ομάδες, ένα ερώτημα που προκύπτει είναι αν είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι. Ο εκπαιδευτικός οφείλει να βοηθά στην ένταξη της διαπολιτισμικότητας στα περιεχόμενα διδασκαλίας, για άμβλυνση των προκαταλήψεων με εναλλακτικούς τρόπους διδασκαλίας που επιτρέπουν την επικοινωνία, την κατανόηση και τον σεβασμό του άλλου, την διευκόλυνση της επίδοσης μαθητών με διαφορετική εθνική καταγωγή, διαφορετικό φύλο, διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Κάτι τέτοιο φαίνεται να μην πραγματοποιείται μέχρι τώρα στο ελληνικό σχολείο. Το μοντέλο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης προσπαθεί να ενσωματωθεί σε μια κοινωνία, όπου δεν λαμβάνει υπόψη αν ο κάθε εκπαιδευτικός έχει αναλύσει τις πολιτισμικές αξίες, στερεοτυπικές αντιλήψεις που τυχόν έχει και μεταδίδει εκούσια ή ακούσια μέσα σε μια πολυπολιτισμική σχολική τάξη.

Ο κύριος προβληματισμός για το αν η Ελλάδα μπορεί να δεχτεί τον όγκο των προσφύγων και πως μπορούν αυτοί και τα παιδιά τους να ενταχθούν στην κοινωνία, ώστε η συνύπαρξη με τους Έλληνες πολίτες να είναι ομαλή και αρμονική, είναι δύσκολο να απαντηθεί. Μια μορφή λύσης προτείνεται στην παρακάτω πρόσφατη ανακοίνωση. Το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, υπεύθυνο για τις Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων, μεταξύ άλλων, ανήγγειλε: «...για τον προσφυγικό πληθυσμό που διαμένει στα κέντρα φιλοξενίας είναι σκόπιμο το σχολικό έτος 2016-2017 να λειτουργήσει ως προπαρασκευαστικό έτος με πρωταρχικό στόχο τη μετάβαση των παιδιών από τη ζωή στους καταυλισμούς σε μια σχολική κανονικότητα και τελικώς την επιτυχή επανένταξή τους στη σχολική κουλτούρα».

Κατά πόσο όμως το καθεστώς διαμονής των οικογενειών σε καταυλισμούς, πράγμα που επηρεάζει και την ένταξη των παιδιών στο σχολικό περιβάλλον, είτε γιατί αντιμετωπίζουν προβλήματα εγγραφής στα σχολεία, είτε γιατί δεν γνωρίζουν αν μπορούν να επενδύσουν συναισθηματικά και γνωστικά στο νέο τους περιβάλλον. Η προσωρινή ή και μη διαμονή των προσφύγων στη χώρα μας εξακολουθεί να είναι αβέβαιη.

6.2 Γενικά συμπεράσματα

-Το προσφυγικό ζήτημα είναι πολυσύνθετο και δεν μπορεί στο σύντομο κείμενο αυτής της εργασίας να διερευνηθούν σε βάθος οι «προϋποθέσεις» της ένταξης των προσφύγων στη χώρα υποδοχής και την κοινωνία της.

-Ένας λόγος που συνδέεται με την παραπάνω διαπίστωση είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αντιμετωπίζει το έντονο φαινόμενο της μετανάστευσης με όρους ασαφείς, γεγονός που έχει επιδεινώσει την τάση ξενοφοβίας των κοινωνιών.

-Παραμένει αδιευκρίνιστο το ζήτημα που αφορά τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις που θα βοηθήσουν στην ένταξη προσφύγων στον κοινωνικό ιστό, ώστε η συνύπαρξή τους με τους ντόπιους να είναι ομαλή.

-Η έλλειψη αποτελεσματικών πολιτικών ένταξης έχει οδηγήσει στο σχηματισμό απομονωμένων κοινοτήτων στο περιθώριο της κοινωνίας, που προκαλούν απογοήτευση στους πρόσφυγες και φοβίες για περαιτέρω περιθωριοποίηση.

-Ο ρόλος των τεχνών είναι ιδιαίτερα σημαντικός στη διαδικασία προσαρμογής και ενσωμάτωσης ανθρώπων με διαφορετική εθνική καταγωγή στις ευρωπαϊκές κοινωνίες.

-Ο χορός μπορεί να αποτελέσει μέσον επαφής, επικοινωνίας και γνωριμίας με ανθρώπους που έχουν διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές.

-Ο χορός ευαισθητοποιεί τους ανθρώπους στο ζήτημα της ετερότητας και να συμβάλει στην καλλιέργεια της αποδοχής και σεβασμού του διαφορετικού «άλλου».

-Οι αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο φαίνεται μέχρι τώρα να μην υλοποιούνται ουσιαστικά.

-Το σχολείο φαίνεται να διατηρεί τον εθνοκεντρικό του χαρακτήρα και το μοντέλο εκπαίδευσης παραμένει σε επίπεδα μοντέλου ενσωμάτωσης.

6.3 Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα μελέτη περιορίστηκε σε μικρή χρονική περίοδο με περιστατικά και γεγονότα που συνέβησαν στην κοινωνία του Βόλου. Εξ ίσου σημαντικό ζήτημα είναι η

πολυπλοκότητα του θέματος, καθώς οι συνθήκες συνεχώς αλλάζουν. Επίσης, τα δεδομένα που προέκυψαν από την εμπλοκή μου σε πολιτιστικά δρώμενα εμπεικλείουν υποκειμενικές και συναισθηματικές αντιδράσεις, που, πιθανόν, μπορεί να αμφισβητηθούν εξαιτίας της έλλειψης αντικειμενικότητας.

Ένας ακόμα περιορισμός είναι η έλλειψη δυνατότητας παρατήρησης άλλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δράσεων για τους πρόσφυγες που οργανώνει το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ή και άλλοι φορείς και η δυνατότητα συνομιλίας με τους ίδιους τους πρόσφυγες. Αυτό συνέβη λόγω έλλειψης χρόνου, αφού την ίδια περίοδο, εκτός από την παρακολούθηση των μαθημάτων, ήμουν απασχολημένη με την Πρακτική Άσκηση.

6.4 Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Σε διεξαγωγή αντίστοιχης έρευνας, θα παρείχε καλύτερη εικόνα ο σχεδιασμός έρευνας σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Για να αυξηθεί επίσης, η ισχύς των ευρημάτων, είναι σημαντικό ο ερευνητής που θα θελήσει να αναπαράγει μια τέτοιου τύπου έρευνα, να πραγματοποιήσει παρατηρήσεις σε περισσότερα εκπαιδευτικά προγράμματα και δρώμενα για τους πρόσφυγες. Επιπλέον, να διεξάγει συνεντεύξεις με πρόσφυγες διαφορετικών ηλικιακών ομάδων και φύλου και τέλος να παρατηρήσει την καθημερινή τους ζωή στις τοπικές κοινωνίες.

6.5 Επίλογος

Παρόλο που το ενδιαφέρον των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης για το προσφυγικό ζήτημα και την ένταξη των παιδιών προσφύγων στο ελληνικό σχολείο έχει υποχωρήσει, ωστόσο, δεν είναι σίγουρο αν η κατάσταση έχει βελτιωθεί. Ο Γιόχεν Γκάντερ, συντονιστής του έργου των Γιατρών Χωρίς Σύνορα στα κινητά νοσοκομεία στον προσφυγικό καταυλισμό στο Ελληνικό, από τον Μάιο του 2016 έως τον περασμένο Φεβρουάριο, θεωρεί ότι οι συνθήκες των προσφύγων στην ηπειρωτική χώρα κατά κανόνα δεν συγκρίνονται με εκείνες που επικρατούν στα νησιά, και στους ηπειρωτικούς καταυλισμούς όπου υπάρχουν πρόσφυγες που εξακολουθούν να διανυκτερεύουν έξω σε σκηνές. Θεωρεί επίσης ότι, παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα έχει αρχίσει να ενσωματώνει με βραδείς ρυθμούς τα προσφυγόπουλα στα σχολεία, «αυτά δεν έχουν καμία δυνατότητα να ορθοποδήσουν ή να χτίσουν εκεί με κάποιον τρόπο ένα μέλλον» (Κάσελ / Καλλιριμτζής, 2017).

Βιβλιογραφία

- Βαρβέλης, Α. (2011). *Η διαθεματικότητα στην διαπολιτισμική εκπαίδευση*, 14^ο Διεθνές Συνέδριο – Βόλος, 13-15 Μαΐου 2011.
- Bainbridge, M. J., Pantaleo, S. and Ellis, M. (1999), Multicultural picture books: Perspectives from Canada, *The Social Studies*, July/August 1999: 183-188.
- Bell, J. ([1993] 1997). *Μεθοδολογικός Σχεδιασμός Παιδαγωγικής και Κοινωνικής Έρευνας: Οδηγός για Φοιτητές και Υποψήφιους Διδάκτορες*. Πρόλογος- Εισαγωγή- Απόδοση Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα. Αθήνα: Gutenberg.
- Cohen, L. & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, μτφρ. Χ. Μητσοπούλου, Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Collabucci, L. (2004). *Reading and Responding to multicultural children's literature with preservice teachers: A qualitative study of pedagogy and student*, Doctoral Dissertation, University of Ohio.
- Γεωργογιάννης, Π. (επιμ.) (2011). *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Μετανάστευση – Διαχείριση Συγκρούσεων και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας*, 14^ο Διεθνές Συνέδριο – Βόλος 13-15 Μαΐου 2011.
- Δημητρέλου, Α. (2011). *Η διαπολιτισμική επάρκεια και ετοιμότητα των φιλόλογων σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και παιδαγωγικής*, 14^ο Διεθνές Συνέδριο - Βόλος, 13-15 Μαΐου 2011.
- Gardner, H. (1983). *Frames of Mind. The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic books.
- Ζωγράφου, Α. (2003). *Διαπολιτισμική αγωγή στην Ευρώπη και την Ελλάδα*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Lutzl, T. & Kuhlman, W. D. (2000). "Learning About Culture Through Dance in Kindergarten Classrooms", *Early Childhood Education Journal*, Vol. 28, No. 1, 35-40.
- Μάγος, Κ. (2010). «Καθρέφτες και παράθυρα, γέφυρες και σταυροδρόμια»: Κριτήρια αξιολόγησης εκπαιδευτικού υλικού ως προς τη διαπολιτισμική του διάσταση, 13^ο Διεθνές Συνέδριο – Αλεξανδρούπολη, 7-9 Μαΐου 2010.
- Μάρκου Π. (2011). *Η διαπολιτισμική αγωγή στο πλαίσιο της διά βίου μάθησης*, 14^ο Διεθνές Συνέδριο – Βόλος, 13-15 Μαΐου 2011.
- Marshall, S. C. (1998). "Using children's storybooks to encourage discussions among diverse populations", *Childhood Education*, 74 (4), 194-199.

- Mendoza, J. & Reese, D. (2001). *Examining multicultural picture books for the early childhood classrooms: Possibilities and Pitfalls*. Ανακτήθηκε στις 10.03.2010, από: <http://ecrp.uiuc.edu/v3n2/mendoza.html>
- Μπεζάτη, Θ., Θεοδοσοπούλου, Μ. (2006). *Στόχοι της διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης ενηλίκων*. Βόλος, 13 Μαρτίου – 2 Απριλίου 2006.
- Νικολάου Γ. (2011). *Διαπολιτισμικότητα – Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 8 Φεβρουαρίου 2011.
- Πανταζής, Σ, Χ., Σακελλαρίου Μ. Ι., Μπάκας, Θ. (2011) *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση και Επιμόρφωση των νηπιαγωγών*, 14^ο Διεθνές Συνέδριο–Βόλος. 13 - 15 Μαΐου 2011.
- Smith-Autard, J. (2002): *The Art of Dance in Education*. London: A & C Black.
- Wingenroth, L. (2016). “Are dancers more empathetic? Science Thinks so”. *Dance Magazine*, 2016. Ανακτήθηκε 1.9.2017 <http://www.dancemagazine.com/scientific-reason-dancers-empathetic-2307032389.html>

Άρθρα από τον τύπο

- Πώς να καταλάβεις καλύτερα τα συναισθήματα των άλλων, Αθήνα, *Pathfinder Team 23* Νοεμβρίου 2016. Ανακτήθηκε στις 10.6.2017 <http://www.pathfinder.gr/stories/4626636/pos-na-katalabaineis-kalytera-ta-synaisthmata-twn-allwn/>
- e-thessalia.gr, Σε σχολεία του Βόλου θα φοιτήσουν τον Σεπτέμβρη 20 Προσφυγόπουλα από του ΜΟΖΑ, Ανακτήθηκε στις 12.6.2016. <https://e-thessalia.gr/se-scholia-tou-volou-tha-fitisoun-septemvri-20-prosfygoypoula-apo-tou-moza>
- Καθημερινή Εφημερίδα της Μαγνησίας, Ταχυδρόμος, Σε αναμονή 26 προσφυγόπουλα στο κέντρο φιλοξενίας στο Μόζας. Ανακτήθηκε στις 09.9.2016 <http://www.taxydromos.gr/Topika/235946-se-anamonh-26-prosfygoypoula-sto-kentro-filo3enias-sto-mozas.html>
- Magnesia 247, Έντονες οι αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας Σέσκλου για την φοίτηση προσφύγων στο Δημοτικό σχολείο. Ανακτήθηκε στις 09.9.2016 <http://magnesia247.gr/entones-oi-antidraseis-tis-topikis-koinonias-sesklou-gia-ti-foitisi-prosfygon-sto-dimotiko-sxoleio/>

-e-thessalia.gr, *Τα προσφυγόπουλα του Μόζα στο 9^ο δημοτικό της Νέας Ιωνίας*, Ανακτήθηκε στις 18.11.2016. <https://e-thessalia.gr/ta-prosfygopoula-tou-moza-sto-9o-dimotiko-tis-neas-ionias/>

-Καθημερινή Εφημερίδα της Μαγνησίας, Ταχυδρόμος, *Ιατρικός Σύλλογος: Εμβολιασμένα όλα τα προσφυγόπουλα που φιλοξενούνται στο Βόλο*. Ανακτήθηκε στις 21.11.2016. <http://www.taxydromos.gr/Topika/242665-iatrikos-sylogos-emboliasmena-ola-ta-prosfygopoula-poy-filo3enoyntai-sto-b.html>

-Magnesia news.gr, *Νέες φωνές...αντίδρασης γονέων για τα προσφυγόπουλα στη Ν. Ιωνία*, Ανακτήθηκε στις 23.11.2016. <https://magnesianews.gr/volos/nees-fones-antidrasis-goneon-gia-ta-prosfygopoula-sti-n-ionia.html>

-AKPOAMA talk radio/online mews 99,8, *Ανακοινώσεις συλλογικοτήτων για την υποδοχή των προσφυγόπουλων στα σχολεία*, Ανακτήθηκε στις 05 .01.2017.

-EPT Βόλου, *Βόλος: Θερμή υποδοχή προσφυγόπουλων την πρώτη μέρα*, Ανακτήθηκε στις 18.01.2017. <http://www.ert.gr/perifereiakoi-stathmoi/volos/volos-thermi-ypodochi-prosfygopoulon-tin-proti-mera-sto-scholio/>

DM Made for Minds, συντάκτες: Κάσελ/Καλιτιμιτζής, (2017), *Παραμένει κακή η κατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, Ανακτήθηκε στις 03.03.2017.

Παράρτημα I

Κείμενο της Μαρίας Θωίδου (20/12/2016)

«Πρόκειται για μία από τις δράσεις που εντάσσονται σε πρωτοβουλίες του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας σε σχέση με τους πρόσφυγες.

Η συγκεκριμένη έχει την ιδιαιτερότητα της διάδρασης όχι μόνο με παιδιά αλλά κυρίως με ενήλικες.

Ωστόσο με μια εκδήλωση κατοχυρώνεται μόνο η πρόθεση υποστήριξης.

Η ίδια η υποστήριξη δηλώνεται με καθημερινή συνεργασία.

Οι πρόβες – συναντήσεις με τους νέους πρόσφυγες και τους φοιτητές – τριες του Π.Θ., μας έδειξαν μέσα από τις αντίξοες συνθήκες (διαφορετικοί ρυθμοί, διαφορετικός τρόπος ζωής, δυσκολίες στη μετακίνηση και στους κώδικες επικοινωνίας) πως η πράξη είναι διαφορετική από τα λόγια. Η πράξη μας αποκαλύπτει θέματα που χρειάζονται έναν προσεκτικό τρόπο προσέγγισης και ένα σεβασμό που μόνο η γνώση και η εμπειρία μπορεί να χαρίσει.

Όταν σταθήκαμε μπροστά στις κλειστές πόρτες των καταλυμάτων με τον μεταφραστή και την ψυχολόγο και χτυπήσαμε να μας ανοίξουν για να τους ενημερώσουμε για τις πρόβες και τη συναυλία, κατάλαβα πως τα πράγματα είναι πολύ πιο σύνθετα. Οι άνθρωποι αυτοί κουβαλούν ένα βαρύ φορτίο που τους φέρνει μπροστά σε ένα τεράστιο κενό και το κενό αυτό δεν καλύπτεται με μια γιορτή. Σίγουρα είναι βάλσαμο στις ψυχές των ανθρώπων και ιδιαίτερα στα παιδιά κάθε επικοινωνία με στόχο την ψυχική αποκατάσταση.

Πόσο όμως γνωρίζουμε αυτούς τους ανθρώπους? Πόσο στ' αλήθεια τους ξέρουμε με όνομα και επίθετο και όχι σαν ένα "είδος" ανθρώπων με γενικά χαρακτηριστικά καμωμένα από την προσφυγιά και την ταλαιπωρία?

Οι άνθρωποι τρώγανε εκείνη την ώρα που περάσαμε. Κάποιοι μας κάλεσαν να φάμε μαζί στο "κουτί - σπίτι" τους. Ντράπηκα πολύ που δεν ήξερα το πώς ζουν, που είχα την αφέλεια να φανταστώ πως θα έρθουν έτσι απλά στο πανεπιστήμιο επειδή κάνουμε μουσική. Οι άνθρωποι αυτοί κοιμούνται για να μην σκέφτονται, τους είναι δύσκολο να φτάσουν μέχρι το κατώφλι του πανεπιστημίου που τους προσφέρει επανένταξη μέσα από εκπαιδευτικές διαδικασίες. Ήρθανε κάποιες φορές με μεγάλη υπέρβαση να νικήσουν την παραίτησή τους, με τα παιδιά τους που δεν έχουν πού να τα αφήσουνε, με μωρά στα καρότσια. Είναι λίγοι οι νέοι που δεν έχουν παιδιά στις

αντίστοιχες ηλικίες των δικών μου φοιτητών. Και μέσα σε όλη αυτή την πολυπλοκότητα μπορούν να είναι ευγενικοί, χαμογελαστοί και αξιοπρεπείς και να ανταποκρίνονται με μεγαλύτερη προθυμία στο κάλεσμα μας κι από "ψημένους" μουσικούς. Άκουσαν με απόλυτη προσήλωση κλασικό πιάνο, πήραν τα μπεντίρ για να χτυπήσουν ρυθμό χωρίς σχόλια ή γέλια.

Προθυμοποιήθηκαν σε όλα τα επίπεδα έκφρασης φροντίζοντας συγχρόνως να μη μας ενοχλούν τα παιδάκια που τριγύριζαν στο χώρο ή περιεργαζόντουσαν τα μουσικά όργανα».

Συνέντευξη με την Μάγδα Βίτσου (03/3/ 2017)

Με το αρχικό γράμμα Ε. σημειώνονται οι ερωτήσεις που έθεσα και αντίστοιχα με το αρχικό Α. οι απαντήσεις.

Ε: Τι διαδικασίες πραγματοποιήθηκαν για να βρεθείτε στη θέση της υπεύθυνης συντονίστριας;

Α: Προκηρύχθηκε η θέση για απόσπαση από το σχολείο που ήμουνα ως συντονίστρια εκπαίδευσης τον Σεπτέμβριο 2016. Υπέβαλα τα χαρτιά μου ηλεκτρονικά και τέλος τον Οκτώβρη είδα ότι είχα πάρει τη θέση της συντονίστριας εκπαίδευσης. Το γεγονός ότι και η διπλωματική μου στο Μεταπτυχιακό και το Διδακτορικό μου ήταν πάνω στην διαπολιτισμική εκπαίδευση και έχω και εμπειρία, όπου ήταν από τις βασικές προϋποθέσεις, να έχεις δηλαδή εμπειρία σε τάξη υποδοχής ή σε τάξη του εξωτερικού. Εγώ η ίδια ήμουν τρία χρόνια αποσπασμένη στο εξωτερικό και δίδασκα στους ομογενείς Έλληνες την ελληνική γλώσσα ως δεύτερη ή ως ξένη. Οπότε νομίζω ότι συνέβαλε στο να προτιμηθώ για απόσπαση.

Ε: Ποιοι είναι οι λόγοι που υποβάλλατε την συμμετοχή σας ως συντονίστρια;

Α: Είναι κάτι «προκλητικό» για μένα και από πλευράς ερευνητικής στο πώς μπορώ να βοηθήσω στο δικό μου κομμάτι, ως παιδαγωγός αυτά τα παιδιά να βρουν τον δρόμο τους, να μπουν σε μια κανονικότητα και μια ρουτίνα. Να τους μάθουμε κάποιες βασικές δεξιότητες επικοινωνίας τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική γλώσσα. Αλλά και ως άνθρωπος. Με ενδιαφέρει πάρα πολύ αυτό το κομμάτι της μετανάστευσης, της προσφυγιάς, του να μπορώ να βοηθήσω κάποιους ανθρώπους

που έχουν βρεθεί σε αυτή τη δύσκολη θέση. Επίσης, επειδή κι εγώ ήμουν μετανάστρια «πολυτελείας», δεν με έκανε δηλαδή κανένας πόλεμος να φύγω από το σπίτι μου, η ίδια το επέλεξα να αποσπαστώ στη Σουηδία. Αλλά επειδή αντιμετώπισα κι εκεί κάποια στοιχεία ρατσισμού όχι στον ρατσισμό που ζουν αυτοί εδώ αλλά νιώθεις πάντα κάπου αλλού ξένος. Γι' αυτό λοιπόν θέλω να τους βοηθήσω αυτούς τους ανθρώπους όσο μπορώ περισσότερο. Και μάλιστα από την πλευρά του παιδαγωγού.

E: Ποιος είναι ο ρόλος σας ως συντονίστρια;

A: Ουσιαστικά, ανέλαβα να συντονίσω τους φορείς που εμπλέκονται στην τοπική εκπαίδευση και στην άτυπη εκπαίδευση. Στην τυπική εκπαίδευση στο κομμάτι του να δω πόσα παιδιά είναι στην δομή, ποιάς σχολικής ηλικίας, ποιο σχολείο θα επιλεγεί ή να συνεργαστώ με την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και την Δευτεροβάθμια, πού θα ιδρυθεί η τάξη υποδοχής για τους πρόσφυγες. Επίσης, να ενημερωθούν οι γονείς της δομής των προσφύγων αλλά και οι γονείς των άλλων μαθητών, των παιδιών που φοιτούν στα συγκεκριμένα σχολεία και να ξεκινήσει όλη η διαδικασία. Με άλλα λόγια, έχω τον διαμεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στο Υπουργείο Παιδείας, την ομάδα συντονισμού προσφύγων και στην εδώ κοινότητα. Στην άτυπη εκπαίδευση γίνονται δραστηριότητες και μέσα στη δομή από άλλους φορείς όπως το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, ΜΚΟ, που δραστηριοποιούνται εκεί.

E: Πώς κρίνεται την μάθηση των παιδιών προσφύγων μέχρι στιγμής;

A: Κοιτάζτε, δεν είναι καθόλου εύκολο. Τα παιδιά αυτά είχαν χάσει την σχολική ρουτίνα εδώ και πολύ καιρό, τουλάχιστον δυο, τρία χρόνια, ενώ κάποια παιδιά δεν είχαν πάει καθόλου στο σχολείο. Παιδιά δηλαδή που τώρα είναι 6–7 χρονών, δεν έχουν πάει ποτέ σχολείο. Οπότε ο πρώτος μήνας αναλώθηκε στο να μάθουν ορισμένους κανόνες λειτουργίας μια σχολικής τάξης. Νομίζω ότι όσο πάει και βελτιώνεται. Έχουν μπει σε μια κανονικότητα, έχουν μάθει τους κανόνες, λειτουργούν σιγά–σιγά σαν ομάδα. Αλλά το γεγονός ότι είναι μία δασκάλα για είκοσι παιδιά με διαφορετικές ηλικίες από 6 έως 12 ετών δεν είναι ό,τι πιο εύκολο. Και για την εκπαιδευτικό και για μένα που προσπαθώ να το χειριστώ αυτό το πράγμα και για την όλη μαθησιακή διαδικασία. Προχωράει με αργά αλλά σταθερά βήματα και

βελτιωτικά. Προσπαθούμε να τα ενισχύσουμε και στη δομή με όλο αυτό το κομμάτι. Κάνουμε την μητρική γλώσσα, αραβικά δηλαδή προς το παρόν, αλλά τώρα θα ξεκινήσουμε και Κουρμάντζι, δηλαδή την μητρική της Κουρδικής γλώσσας. Επιπλέον, κάνουμε δραματισμό μέσω δραματικής τέχνης και αθλητικές δραστηριότητες και παρέχουμε συναισθηματική υποστήριξη. Επίσης, κάνουμε αγγλικά τόσο στα μικρά παιδιά μέχρι και παιδιά 17–18 ετών. Όλα λοιπόν αυτά, γίνονται από μια ομάδα που διαχειρίζομαι εγώ.

E: Ποιες είναι οι ομοιότητες και οι διαφορές που βρίσκεται ανάμεσα στα παιδιά που δεν έχουν κάποια εμπειρία από την σχολική λειτουργία με τα παιδιά που ήδη φοιτούν στο σχολείο;

A: Δεν βρίσκω καμία διαφορά. Είναι παιδιά «κανονικά» με τη ζωνάδα τους, με τα αστεία τους, με τις μαθησιακές αδυναμίες που μπορεί να έχει κάποιο παιδί, με τις δυσκολίες που έχουν όλα τα παιδιά αλλά και τις ευκολίες. Δεν βρίσκω κάτι διαφορετικό, δηλαδή τώρα που έχουμε βρει κάποιο κώδικα επικοινωνίας και μπορούμε να επικοινωνήσουμε και να καταλάβω τι θέλουν και τι λέει η δασκάλα τους, τι λέμε εμείς και εκείνα να καταλάβουν εμάς νομίζω ότι δεν βλέπω κάποια διαφορά. Μόνο το γεγονός της γλώσσας είναι που το κάνει να διαφέρουμε. Τίποτα άλλο και φυσικά ο τόπος που μένουν. Τίποτα άλλο. Έχουν τις αδυναμίες τους, έχουν τις παρέες τους, έχουν τους κολλητούς τους, τις κολλητές τους, τις διαφωνίες τους μεταξύ τους. Παίζουν έξω στην αυλή με τα παιδιά που είναι στο πρωινό ωράριο. Σιγά – σιγά θέλουν να γνωρίσουν και τα υπόλοιπα παιδιά. Για παράδειγμα, χθες παιδιά εξωσχολικά έπαιζαν μπάσκετ μαζί τους στη αυλή. Γίνεται μια προσπάθεια, θέλουν να γνωρίσουν και τους άλλους μαθητές. Νιώθουν βέβαια λίγο απομονωμένα η αλήθεια είναι και γι' αυτό επιθυμούν να τους γνωρίσουν. Αυτά λοιπόν κρίνω εγώ ως ομοιότητες και διαφορές.

E: Ποιες είναι οι θετικές και οι αρνητικές αντιδράσεις των γονιών της τοπικής κοινότητας;

A: Υπήρχε αντίδραση και υπήρχε αντίδραση σε όλη την Ελλάδα, δεν είναι μόνο φαινόμενο του Βόλου. Υπήρξε μεγάλη αντίδραση την ημέρα ενημέρωσης των γονέων. Είναι πολυσύνθετο το θέμα, δεν μπορώ να εστιάσω ότι υπάρχει φόβος συγκεκριμένος. Υπάρχει μια γενίκευση ότι αυτό το πρόβλημα μας το μεταφέρουν χωρίς να μας

ρωτήσουν. Υπάρχει μια ανέχεια στον κόσμο κοινωνική. Περνάνε δύσκολα οι Έλληνες, οπότε βρήκαν σε αυτό το κομμάτι μια διέξοδο να βγάλουν όλες τις ανησυχίες και όλες τους τις φοβίες. Όταν λοιπόν, εξηγήσαμε και απαντούσαμε στις ερωτήσεις, όπου σχετίζονταν με τις ασθένειες που μπορεί να έχουν αυτά τα παιδιά, κάποιοι άνθρωποι άκουσαν αυτές τις απαντήσεις, τις κατανόησαν και λύθηκαν οι απορίες τους, ενώ κάποιοι άλλοι ό,τι και να τους έλεγε, όποιος επιστήμονας εξηγούσε, όποιος και να ήταν αυτός που θα έδινε μια απάντηση στοιχειοθετημένη με επιχειρήματα δεν ήθελαν να ακούσουν. Θέλανε μόνο να εκφράζουν την αντίθετη άποψη και όχι με λογικό τρόπο αλλά με φωνές, βρισιές, κ.λπ. Εντάξει υπάρχει και αυτή η άποψη, αυτών των ανθρώπων που δεν τους αλλάζει τη γνώμη με τίποτα. Ευτυχώς, αυτοί είναι η μειοψηφία. Ευτυχώς, τα πράγματα πηγαίνουν πολύ καλά και τα παιδιά δεν έχουν θέμα. Επίσης, ο Σύλλογος γονέων στηρίζει τους μαθητές, οι υπόλοιποι μαθητές δεν έχουν θέματα. Τα παιδιά πηγαίνουν καλά κάθε φορά χωρίς προβλήματα. Πέρα από εκείνο το ξαφνικό, το bam, που γίνεται ντόρος για λίγες μέρες και μια αντίδραση λίγων ανθρώπων. Μετά, νομίζω ότι μπήκε το νερό στο αυλάκι με απλό τρόπο και καθησυχάστηκαν όλα, γιατί βλέπουν ότι δεν κάνουν κάτι κακό αυτά τα παιδιά, δεν μολύνουν τον αέρα τους, δεν λερώνουν την βρύση που πίνουνε, δεν κάνουν ζημιές, δεν άλλαξε τίποτα από την καθημερινότητα του δικού τους πρωινού σχολείου. Δεν άλλαξε τίποτα. Καμιά σημαία δεν βγήκε από τη θέση της, καμιά εικόνα, κανένας τοίχος δεν έπεσε προς την Μέκκα. Τίποτα από όλα αυτά που ισχυρίζονταν κάποιοι. Ούτε φυσικά ζημιώθηκε το σχολείο τους, ίσα – ίσα ωφελείται. Αυτό γιατί προσφέρονται προγράμματα στο σχολείο, υλικοτεχνικά επιπλέον. Νομίζω και τα ίδια τα παιδιά του πρωινού τμήματος θα επωφεληθούν σιγά – σιγά. Ακόμα είναι νωρίς, δεν φαίνεται αυτό, αργότερα θα φανεί. Όταν δηλαδή γίνουν κάποιες κοινές δράσεις και θα τους δουν, τους έχουν κάνει πλέον εικόνα. Επομένως, δεν είναι αυτός ο φαντασιακός ξένος, ο μουσουλμάνος, ο κακός. Τους βλέπουν κάθε μέρα, είναι παιδάκια που γελάνε, που χαιρετάνε, που παίζουν στο διάλειμμα, που κυνηγιούνται. Είναι φυσιολογικοί άνθρωποι, φυσιολογικά παιδιά χωρίς κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό μουσουλμάνων, γιατί μας φοβίζει αυτό.

E: Ποιος είναι ο ρόλος του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας;

A: Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας πριν ακόμη αναλάβω καθήκοντα από τέλος Οκτώβρη είχε κάνει προσπάθειες εδώ και πολύ καιρό. Γίνονταν μαθήματα αγγλικής γλώσσας για τους ενήλικες και προγράμματα δημιουργικής απασχόλησης από μια ομάδα

καθηγητών και φοιτητών. Επίσης, με το εργαστήρι Λόγου και Πολιτισμού έχουμε διοργανώσει αυτή τη δράση που λέγεται «Δραματική τέχνη και Δραματισμός». Βέβαια, από την Πρυτανεία συμμετείχαν τα παιδιά στις γιορτές των Χριστουγέννων, στα Μουσικά Σύνολα. Γίνονται πολλές δράσεις τέτοιου είδους. Επίσης, από το τμήμα Χωροταξίας ήρθαν πάνω στη δομή και έκαναν έναν μικρό κήπο, φύτεψαν, θέλουν να αλλάξουν το χώρο. Υπάρχει δηλαδή μεγάλο ενδιαφέρον από το Πανεπιστήμιο. Επιπρόσθετα, μαζεύτηκε πολύ παιδαγωγικό υλικό και το προσφέραμε στη δομή για το χώρο της μητρικής εκπαίδευσης. Έχουν γίνει λοιπόν, πάρα πολλά πράγματα και ελπίζουμε να γίνουν ακόμα περισσότερα.

Παράρτημα II

Φωτογραφικό υλικό από την επίσκεψη στο κέντρο φιλοξενίας Μόζα

Φωτογραφικό υλικό από το αντιρατσιστικό δρώμενο 2017

Φωτογραφικό υλικό: Νατάσα Καρακατσάνη

Η προσφυγική κρίση του 2016

Σύρος πρόσφυγας, ενώ περπατά μέσα στην καταιγίδα προς τα ελληνικά σύνορα με την ΠΔΓΜ, κοντά στην Ειδομένη

Παιδιά παίζουν στον καταυλισμό της Ειδομένης

«Ανοίξτε τα σύνορα», φώναζαν τα προσφυγόπουλα σκαρφαλωμένα στην καγκελόπορτα

Καταυλισμός στο Ελληνικό
Το ταξίδι των προσφύγων

Φωτογραφικό υλικό: Γιάννης Μπεχράκης